

**Nr 188.**

*Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående anslag till förbättrad bostadsförsörjning för lantarbetare m. m.; given Stockholms slott den 3 mars 1939.*

Kungl. Maj:t vill härmed under återopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över socialärenden för denna dag, föreslå riksdagen att bifalla de förslag, om vilkas avlåtande till riksdagen föredragande departementschefen hemställt.

Under Hans Maj:ts

Min allernådigste Konungs och Herres frånvaro:

**GUSTAF ADOLF.**

*Albert Forslund.*

*Utdrag av protokollet över socialärenden, hållet inför Hans Kungl. Höghet Kronprinsen-Regenten i statsrådet å Stockholms slott den 3 mars 1939.*

**Närvarande:**

Statsministern HANSSON, ministern för utrikes ärendena SANDLER, statsråden PEHRSSON-BRAMSTORP, WESTMAN, WIGFORSS, MÖLLER, ENGBERG, QUENSEL, FORSLUND, ERIKSSON, STRINDLUND.

Efter gemensam beredning med cheferna för finans- och jordbruksdepartementen anför chefen för socialdepartementet, statsrådet Forslund:

I årets statsverksproposition har Kungl. Maj:t på min hemställan under femte huvudtiteln, punkten 24, föreslagit riksdagen att, i avbidan på särskild proposition i ämnet, för budgetåret 1939/40 beräkna

till Bidrag till främjande av bostadsbyggande på landsbygden, ett reservationsanslag av 3,250,000 kronor.

Därjämte har Kungl. Maj:t föreslagit riksdagen, att å kapitalbudgeten, i avbidan på särskild proposition i ämnet, beräkna

dels under Kapitalinvesteringar, Statens utlåningsfonder till Lånefonden för främjande av bostadsbyggande på landsbygden, ett reservationsanslag av 3,000,000 kronor,

dels ock under Kapitalinvesteringar, Fonden för låneunderstöd till Lån för uppförande och förbättring av lantarbetarbostäder, ett reservationsanslag av 3,000,000 kronor.

Jag anhåller nu att till fortsatt behandling få upptaga hithörande spørsmål.

Jag uppmärksammar därvid först frågan om främjande av förbättrad bostadsförsörjning för lantarbetare.

### **Förbättring av bostäder för lantarbetare.**

Spörsmålet om bättre lönebostäder för lantarbetare har länge utgjort en viktig men hittills i stort sett olöst del av landsbygdens bostadsfråga. Ehuru den statliga bostadsförbättringsverksamheten till stor del motiverats med vissa lantarbetarbostäders bristfälliga beskaffenhet, har blott en relativt ringa del av dessa blivit upprustade medelst bostadsförbättringsbidrag och nybyggnadslån, oaktat medelstilldelningen för dylika bostäder varit väsentligt rikligare än för andra. Enligt uppgift från statens egnahemsstyrelse hade un-

der åren 1933—1937 beviljats bostadsförbättringsbidrag och nybyggnadslån i 48,744 fall till ett sammanlagt belopp av 31.9 milj. kr. i bidrag och 7.5 milj. kr. i lån. Härav hade 2.7 resp. 0.9 milj. kr. utgått för lönebostäder till 1,717 »företag», vilket torde motsvara 4,000—5,000 lantarbetarbostäder. Till förklaring av dessa relativt låga siffror för lönebostädernas andel i bostadsförbättringen må anföras, att frågan huruvida bostadshjälp härvidlag skulle utgå emellertid varit beroende icke blott på bostädernas beskaffenhet och bostadsinnehavarnas önskemål, utan jämväl och framför allt på lantarbetsgivarnas intresse och ekonomiska möjligheter.

Övrig statlig hjälp till anskaffning och förbättring av bostäder på landsbygden i form av egnahemslån, arbetarsmåbrukslån samt bostadsanskaffningslån med familjebidrag till barnrika familjer i egnahem har av naturliga skäl haft endast ringa betydelse för höjande av lantarbetarnas bostadsstandard.

Såsom speciell stödform för lantarbetarbostäder tillkom genom beslut vid 1935 års riksdag efter förslag av bostadsutredningen för landsbygden lånefonden för lantarbetarbostäder. Bostadsutredningen hade framhållit, att den övervägande delen av de mycket betydande belopp, som statsmakterna anvisat för bostadsförbättring, hade kommit att utgå till reparation och ombyggnad av smärre lägenheter, egnahem o. d., vilka ägdes av den mindre bemedlade befolkningen på landsbygden. Det syntes därför vara motiverat, att det allmänna särskilt sökt underlätta strävandena att förbättra bostadsförhållandena för sådana lantarbetare, vilka bebodde av vederbörande lantarbetsgivare upplåtna, ej sällan bristfälliga bostäder och som, eftersom bostäderna ej vore deras egna, själva icke kunde avhjälpa bristerna. I fråga om lönebostäder kunde ofta enbart lån på förmånliga villkor bereda erforderligt stöd för åstadkommande av nödiga förbättrings- eller nybyggnadsarbeten. Bostadsutredningen föreslog därför upprättande av en särskild lånefond för lantarbetarbostäder, för vilken borde tagas i anspråk inkommande amorteringar å utlämnade nybyggnadslån. Enligt bostadsutredningens förslag skulle rätt att erhålla lån från fonden tillkomma såväl ägare som brukare av jordbruksfastighet för uppförande av nya lantarbetarbostäder å fastigheten eller för ombyggnad av eller annat mera omfattande förbättringsarbete å dylika bostäder. De bostäder, som sålunda skulle uppföras eller inredas, borde vara ur sociala och hygieniska synpunkter goda och ändamålsenliga; givetvis måste hälsovårdsstadgans krav beaktas. De ekonomiska stödåtgärder, varom här vore fråga, utgjorde ett nödvändigt komplement till de åtgärder av legislativ och administrativ art, som borde vidtagas i syfte att möjliggöra förbättringar i avseende å landsbygdens bostäder, och avsågo särskilt att underlätta hälsovårdsnämndernas strävanden att bereda invånarna i respektive hälsovårdsområden sunda bostäder.

Vid prövning av ansökningar om lån från fonden borde beaktas omständigheterna i de olika fallen, särskilt de nuvarande bostädernas beskaffenhet. Viss hänsyn måste tagas till sökandens ekonomiska förhållanden, men endast i undantagsfall syntes närmare uppgifter i detta hänseende böra avford-

ras sökanden. Bostadsutredningen underströk i detta sammanhang, att även om lånevillkoren gjordes så förmånliga, att lånen i viss grad lörlänades subventionskaraktär, denna subvention likväl genom de förbättrade bostadsförhållandena i främsta rummet komme bostädernas invånare till godo. Ur jordägarens synpunkt kunde sägas, att en dylik arbetarbostadsbyggnadsverksamhet icke vore direkt räntabel.

Lånebeloppens storlek borde bestämmas i huvudsaklig enlighet med vad som gällde i fråga om nybyggnadslån, sålunda högst 3,000 kr. per lägenhet och ej över 70 procent av de för byggnadsföretaget uppskattade kostnaderna. Räntan borde ej sättas högre än räntan å egnahemslån för jordbrukslägenheter, sålunda 3.6 procent. Godtagbar säkerhet borde ställas, i främsta rummet inteckning i vederbörande fastighet. Amorteringstiden borde bestämmas till samma som gällde för nybyggnadslån, nämligen 20 år.

Bostadsutredningens förslag lades till grund för proposition till 1935 års riksdag (nr 222) med endast få förändringar, av vilka den viktigaste innebar, att såsom lånesäkerhet borde godtagas inteckning intill  $\frac{5}{6}$  av fastighetens genom taxeringsbevis eller på annat, av egnahemsstyrelsen godkänt sätt intygade värde. Närmast av budgettekniska skäl borde kapital ej såsom föreslagits tillföras lånefonden direkt ur inflytande amorteringar å nybyggnadslån, utan skulle å budgeten årligen såsom kapitaltillskott anvisas ett belopp, som beräknades ungefärligen motsvarande amorteringarna. Propositionen godkändes på förslag av statsutskottet (utlåtande nr 145) av riksdagen (skrivelse nr 345) och den 28 juni 1935 utfärdades kungörelse angående lån från lånefonden för lantarbetarbostäder (nr 439).

Såsom kapital för fonden anvisades för budgetåret 1935/36 250,000 kr. För budgetåret 1936/37 beviljades ett kapitaltillskott av 300,000 kr., för budgetåret 1937/38 av 400,000 kr. och för 1938/39 av 500,000 kr. För budgetåret 1939/40 har egnahemsstyrelsen hemställt om ett anslag av 700,000 kr. Angivna belopp beräknades motsvara de under resp. tidsperioder inflytande amorteringar å utlämnade nybyggnadslån.

Oaktat fonden sålunda redan närmat sig  $1\frac{1}{2}$  milj. kr., har den hittills blott i ringa mån tagits i anspråk för sitt ändamål. Enligt erhållna uppgifter hade av statens egnahemsstyrelse intill början av oktober 1938 beviljats 29 lantarbetarbostadslån till ett sammanlagt belopp av 151,030 kr., varav under 1937 sju lån å tillhoppa 28,230 kr. och under tiden 1 januari—30 september 1938 tolv lån å tillsammans 91,130 kr.

Även denna speciellt för lantarbetarbostädernas förbättring inrättade statliga stödform kan sålunda sägas hava i endast ytterst obetydlig grad bidragit att förverkliga det avsedda ändamålet.

I sitt den 11 november 1937 avgivna betänkande rörande främjandet av bostadsförsörjningen för mindre bemedlade, barnrika familjer (stat. off. utr. 1937: 43) upptog bostadssociala utredningen även frågan om familjebidrag till lantarbetarfamiljer, boende i av arbetsgivaren ägd lönebostad. De sakkunnigas dåvarande förslag i ifrågavarande avseende innebar, att lantarbetsgivare, som uppförde lönebostad, vilken i fråga om utrymme och standard i övrigt

uppfyllde de krav på bostad för barnrik familj, som allmänt utgjorde förutsättningar för ifrågavarande art av statshjälp, skulle kunna beviljas statslån ur den år 1935 upprättade lånefonden för lantarbetarbostäder på, i jämförelse med de dittills gällande, något modifierade villkor. För den tid varunder bostaden beboddes av barnrik familj skulle han å detta lån tillgodonjuta viss annuitetslindring. Detta bidrag skulle utgå oavsett ägarens förmögenhetsförhållanden; det skulle motsvara skillnaden i kostnad mellan en tillfredsställande bostad och de mindre tillfredsställande bostäder, som nu förekomma och som måste godtagas av arbetarna.

Bostadssociala utredningens då ifrågavarande uppdrag var begränsat till att avse ett överförande av de allmänna principer, som kommit till tillämpning i bostadssubventionsverksamheten för barnrika familjer i stadssamhällena, till »egnahem och liknande lägenheter», särskilt på landsbygden. De sakkunniga hade emellertid icke ansett sig kunna i sitt förslag utesluta lantarbetarbostäder och mindre arrendelägenheter från den ifrågasatta verksamheten, trots att en av de för bostadssubventionen väsentliga principerna, det årliga bidragets differentiering efter familjernas barnantal, icke lämpligen låte sig tillämpa i fråga om dylika bostäder, och trots de komplikationer, som med nödvändighet uppkomme därigenom att bostadssupplåtelsen vore förbunden med förhållandet mellan arbetsgivare-jordägare och lantarbetare respektive arrendeinnehavare.

Bostadssociala utredningens nu refererade förslag till familjebidrag i samband med lån ur lånefonden för lantarbetarbostäder remitterades, i samband med utredningens förslag beträffande egnahemsverksamhet för mindre bemedlade, barnrika familjer, till ett flertal myndigheter och korporationer. Därvid avgåvos tillstyrkande yttranden av länsstyrelserna i Uppsala, Södermanlands, Göteborgs och Bohus, Skaraborgs och Örebro län. Socialstyrelsen och Fredrika Bremer-förbundet tillstyrkte förslaget men framställde erinringar mot vissa av förslagets principer. Avstyrkande yttranden inkommo från statskontoret och länsstyrelsen i Älvsborgs län.

Vid föredragning av ärendet i statsrådet den 3 mars 1938 framhöll dåvarande chefen för socialdepartementet, att han lika med bostadssociala utredningen funne det i hög grad angeläget, att åtgärder vidtoges för höjande av lantarbetarnas bostadsstandard, men att det erbjöde betydande svårigheter att konstruera en lösning av ifrågavarande problem. Då enligt departementschefens mening tveksamhet vore befogad beträffande de linjer, efter vilka de sakkunniga velat lösa problemet, och den tekniska utformningen under alla omständigheter måste ytterligare övervägas, ansåg sig departementschefen icke för det dåvarande kunna påkalla åtgärder från riksdagens sida. Statsrådet förklarade emellertid, att han avsåg, att så snart som möjligt upptaga spørsmålet till ytterligare undersökning i syfte att förslag måtte kunna föreläggas 1939 års riksdag.

Genom beslut den 8 juli 1938 uppdrog Kungl. Maj:t åt bostadssociala utredningen att verkställa utredning rörande möjligheterna att genom statliga åtgärder åstadkomma en förbättrad standard hos lönebostäderna på

landsbygden. Samma dag tillkallade dåvarande chefen för socialdepartementet med stöd av Kungl. Maj:ts den 6 maj 1933 givna bemyndigande ledamöterna av riksdagens andra kammare småbrukaren A. Andersson i Tungelsta och friherre A. de Geer samt statssekreteraren i jordbruksdepartementet B. Näsgård att i egenskap av experter biträda bostadssociala utredningen vid behandling av frågan om att genom statliga åtgärder åstadkomma en förbättrad standard hos lönebostäderna på landsbygden.

Bostadssociala utredningen avlämnade den 11 november 1938 utredning och förslag till förbättring av bostäder för lantarbetare, utarbetad i samråd med nämnda experter av en inom utredningen tillsatt särskild delegation. Bostadssociala utredningens betänkande torde få fogas såsom bilaga till denna proposition.

Utredningens förslag avser endast lantarbetarbostäder, upplåtna i samband med arbetsanställning, däremot icke lönebostäder inom industriella och dylika företag. Motiveringen härför är, att lönebostadsproblemet inom industrien under senare tider undergått en inre omvandling och i samband därmed förlorat mycket av sin forna betydelse. Industrisamhällellens bostadsbehov tillgodoses till större delen av arbetarna själva, i mindre utsträckning medelst kooperativa bostadshus, men övervägande genom egna hem för en eller två familjer, varvid i stor utsträckning understöd från vederbörande industriföretag erhålles i form av lånehjälp mot låg ränta, lånegarantier, billig tomtmark o. d. Med hänsyn härtill har utredningen ansett sig böra begränsa sina undersökningar och förslag till att avse allenast jordbrukets lönebostäder. Denna begränsning synes befogad särskilt därför, att det statliga stödet för egnahemsbildning i allmänhet och för barnrika familjer i synnerhet står till förfogande för arbetare i till landsbygden lokaliserade industrier.

### **Bostadssociala utredningens undersökningar.**

I syfte att erhålla en närmare belysning av lantarbetarnas faktiska bostadsförhållanden har bostadssociala utredningen dels föranstaltat en specialundersökning på grundval av de i samband med 1936 års partiella folkräkning inhämtade bostadsuppgifterna, dels insamlat och bearbetat uppgifter genom ett frågeformulär, som utsänts till förste provinsialläkare, vissa provinsialläkare och andra tjänsteläkare, ävensom till hushållningssällskapen, svenska lantarbetargivareföreningen, svenska lantarbetarförbundet samt riksförbundet landsbygdens folk. Syftet med den speciella statistiska undersökningen har varit att erhålla närmare uppgifter angående den kvalitativa standarden hos lantarbetarbostäderna, deras utrustning och brister ur hygienisk synpunkt. Avsikten med enqueteen har närmast varit att få en uppfattning om den i såväl den hygieniska sakkunskapen som jordbruksbefolkningen representerande kretsar rådande opinionen beträffande lantarbetarbostädernas standard och medlen att förbättra denna. Slutligen har vissa av bostadssociala

utredningens ledamöter och experter företagit studieresor i vissa län i syfte att genom självsyn bilda sig en uppfattning om lönebostädernas allmänna standard på landsbygden.

För den närmare redovisningen av resultaten av den statistiska undersökningen hänvisar jag till bilaga A, särskilt tabellerna sid. 85—91. Det framgår av undersökningen, att lantarbetarbostäderna genomsnittligen äro av betydligt sämre beskaffenhet än landsbygdsbostäderna i allmänhet och oftare förete fundamentala brister. Lantarbetarbostaden saknar som regel vatten- och avloppsledning, har otillräckliga och hygieniskt olämpliga uppvärmningsanordningar, dålig köksutrustning, brist på biutrymmen för förvaring av kläder och matvaror o. s. v. Under senaste decennium ny- eller ombyggda bostäder utgöra en mindre del av lantarbetarbostadsbeståndet än vad som gäller för landsbygdsbostadsbeståndet som helhet; förnyelsen av lantarbetarnas bostäder har sålunda varit förhållandevis svag, vilket är en av betingelserna för deras genomsnittligen otillfredsställande beskaffenhet.

Ur resultaten av enquëten bland tjänsteläkare, hushållningssällskap o. a., vilka detaljerat redovisas i bilaga A, sid. 92—109, må här framhåvas några punkter.

Antalet familjebostäder för lantarbetare, som kunde anses vara av så bristfällig beskaffenhet, att de för att motsvara fordringarna i gällande hälsovårdssstadga (43 §) borde ersättas med nybyggnader, uppskattas i intet län till högre än 30 procent och endast i ett fåtal till över 20 procent; i de flesta länen ligger den uppskattade siffran omkring 10 procent. Den del av familjebostäderna, som är i behov av reparation, uppskattas i allmänhet till högre tal; de flesta fallen gruppera sig omkring 25 procent. De ogifta lantarbetarnas bostäder synas i allmänhet snarast vara sämre än de giftas.

De otillfredsställande bostadsförhållandena för lantarbetarna äro resultat av en samverkan mellan dåliga bostäder och dåliga bostadsvanor. I vissa fall ha bristfällig bostadsvård och dåligt utnyttjande av bostaden angivits såsom viktigaste orsak till rådande missförhållanden; i flertalet fall uppgives dock bostadens undermåliga beskaffenhet såsom dominerande orsak. För övrigt är det ofta så, att dåliga bostadsvanor betingas av dålig bostad, medan en god bostad ofta uppfostrar till god bostadsvård. I detta sammanhang påpekas i många svar betydelsen av tillräckliga uppvärmningsanordningar och andra anordningar, varigenom det husliga arbetet underlättas.

Samtliga tillfrågade hushållningssällskap och majoriteten av tjänsteläkarna anse sig kunna konstatera en viss tendens på senare år att förbättra lönebostädernas utrustning genom införande av vatten- och avloppsledning, elektriskt ljus, värmeledning, ventilerade skafferier, garderober, vindfång o. s. v. Men förbättringarna betecknas genomgående såsom obetydliga och röra väsentligen införande av vindfång, garderober, ventilerade skafferier och elektriskt ljus, under det att centralvärme och vattenledning äro sällsynta.

Tendensen till minskning av behovet av familjebostäder till följd av rationalisering av jordbruksdriften synes vara oenhetlig och framträder mest i slättbygdsområdena. De härigenom uppkomna möjligheterna att tillgodose

behovet av nya familjebostäder genom sammanslagning av lägenheter synes dock ha utnyttjats endast i enstaka fall. Utsöndring av de sämsta bostäderna har förekommit, ehuru även det på grund av den rådande bostadsbristen mera sällan. I sammanhang härmed har påpekats, att rationaliseringen ställer jordbruket inför stora kapitalbehov, vilkas tillgodoseende begränsar möjligheterna att finansiera bostadsförbättringar.

Den motsatta tendensen till ökning av behovet av familjebostäder genom att man till följd av bristen på ogift arbetskraft sett sig föranlåten att å mindre gårdar anställa gifta arbetare i stället för ogifta framträder på vissa håll, dock endast svagt.

En tendens till ökning av lägenheternas storlek, särskilt genom övergång från lägenheter om 1 rum och kök till lägenheter om 2 rum och kök bestyrkes av de flesta svaren i enquêtematerialet. Tendensen är dock oenhetlig.

Den dominerande åsikten bland både tjänsteläkare och hushållningssällskap är att det med nuvarande förutsättningar är praktiskt taget omöjligt att under de närmaste åren åstadkomma en mera allmän höjning av lönebostäderna upp till den standard, som i frågeformuläret angivits. Det påpekas dock, att de växande svårigheterna att skaffa god arbetskraft till jordbruket verka pådrivande på standardförbättringen.

Hindren mot ett förverkligande av en önskvärd högre standard tillskrivas främst svårigheterna för jordbrukarna att förränta dessa bostäder. Det anmärkes i detta sammanhang från många håll, att räntan på tillgängliga statslånen är för hög. Från åtskilliga tjänsteläkares sida anföres, att vid sidan av räntabilitetssvårigheterna ett väsentligt hinder för en höjning av lönebostädernas standard utgöres av bristande intresse för de underlydandes bekvämlighet och oförmåga att förstå de hygieniska vådorna av bostädernas brister. Den slentrianmässiga inställningen till bostadshygieniska frågor synes dock vara på väg att försvinna.

På fråga i vad mån de under senaste år stigande byggnadskostnaderna försvårat önskvärda förbättringar, ha hushållningssällskapen i 18 fall av 20 svarat, att så i hög grad varit fallet. Det påpekas, att de stegrade kostnaderna i många fall medfört, att planerade bostadsförbättringar uppskjutits. Tjänsteläkarna synas icke tillmäta denna faktor lika stor vikt.

De sedan 1937 gällande, skärpta bostadsbestämmelserna i hälsovårdsstadgan synas på vissa håll ha medfört goda verkningar; dock är verkan ännu synbarligen mycket ojämn. Säkerligen ha de fört det goda med sig, att uppmärksamheten mera inriktats på bostadshygien och att förståelsen därför stigit. Alltför kort tid har dock gått sedan bestämmelsernas ikraftträdande, för att man skulle kunna avgiva något säkrare omdöme om verkningarna. Tydligt framgår av svaren, att vissa läkare, som äro särskilt intresserade för bostadsfrågan, energiskt använt sig av de åt dem givna möjligheterna. Resultaten ha emellertid varit beroende av i hur hög grad hälsovårdsnämnderna visat sig intresserade av att hjälpa tjänsteläkarna; vissa svårigheter att få hälsovårdsnämnderna i aktivt arbete synas ha varit för handen. Där distrikts-sköterskeorganisationen blivit någorlunda fullständigt genomförd och tjänste-

läkarna varit intresserade av bostadsinspektionen, har ett fruktbärande arbete kommit till stånd.

Från alla håll vitsordas, att den statliga understödsverksamheten varit den drivande faktorn vid den standardförbättring av lönebostäderna, som kommit i gång på landsbygden. I första rummet torde härvidlag bostadsförbättringsbidrag och nybyggnadslån ha kommit till användning. Genom att dessa medel funnits tillgängliga ha hälsovårdsnämnderna haft möjlighet att uppställa skärpta fordringar; ty nämnderna ha för förbättringarnas genomförande kunnat hänvisa till möjligheten att få lån och bidrag från staten.

Även lån från lånefonden för lantarbetarbostäder anses ha bidragit till en standardhöjning, ehuru i avsevärt mindre omfattning än bostadsförbättringsbidragen. Det relativt dåliga resultatet förefaller vara en följd av den tillämpade relativt höga räntesatsen (3.6 %), ty man har kunnat erhålla lån lika billigt eller billigare i fria marknaden. Då dessutom fordringarna på säkerhet varit ganska stora, har man dragit sig för denna låneform.

Den statliga egnahemsverksamheten anses indirekt ha påverkat landsbygdens bostadsförbättringsverksamhet genom de standardtyper av bostäder den framskapat. Lantbrukare och andra ha sporrats till strävan efter bättre egnahem och denna strävan har resulterat i bättre bostadstillgång och därmed bättre förhållanden över lag. Det är dock givet, att betydelsen av denna påverkan inte får överskattas.

Möjligheterna att förbättra lantarbetarnas bostadsförhållanden genom att för dem underlätta åtkomsten av egnahem, bedömas i allmänhet såsom begränsade och i vissa fall riskfyllda, men även såsom värda att gynna, när förutsättningar i form av säker arbetstillgång äro för handen. En viss tendens föreligger att även i fråga om de fast anställda arbetarna helt kontantavlöna dessa och låta dem hyra de förutvarande lönebostäderna. Att torpsystemet i rätt snabb takt förlorar sin betydelse för jordbrukets förseende med arbetskraft, är en allmän uppfattning.

De önskemål, som i enquétesvaren ha framställts, gälla huvudsakligen bostadsinspektionen och kontrollen över utförda förbättringsarbeten samt villkoren för den statliga låne- och bidragsverksamheten.

Beträffande den förra frågan har, såsom förut framhållits, den nuvarande bostadsinspektionens effektivitet varit mycket växlande på olika håll. Det fordras förståelse för frågans vikt från tjänsteläkarnas sida, socialhygieniskt utbildade distriktssköterskor och arbetande hälsovårdsnämnder. Såsom förhållandena nu äro, uppges det på många håll vara omöjligt för tjänsteläkaren att inspektera mer än en del av sitt distrikt. Det anses, att bostadsinspektionen skulle vinna i effektivitet om full ersättning för arbetet med bostadsinspektion kunde givas och mera tid anslås för ändamålet. Då distriktssköterskeorganisationen ännu icke är färdig, kan en kontinuerlig bostadsövervakning icke ordnas. Mycket talar för införandet av en tillsynsmyndighet, som kunde utöva systematisk övervakning av hälsovårdsnämndernas bostadshygieniska verksamhet.

I fråga om kontrollen av hur de statliga bidragen till bostadsförbättring

användas har av åtskilliga tjänsteläkare framhållits, att i detta hänseende uppenbara missförhållanden varit rådande.

Beträffande formerna för den statliga låne- och bidragsverksamheten har en stark opinion gjort sig gällande, att låneräntorna böra sänkas, anslagen ökas och ansökningsförfarandet förenklas. Tämlichen enhällig synes uppfattningen vara, att åtgärder att förbättra lantarbetarnas bostadsförhållanden äro nödvändiga av sociala skäl och att verksamheten i denna riktning bör fortsättas och utvidgas. Vid sidan av de positiva åtgärderna bör emellertid gå en intensiv upplysnings- och propagandaverksamhet, som även borde kunna bortarbota de vanföreställningar om hygien och bostadsvård, som ännu leva kvar på landsbygden.

### **Ekonomiska åtgärder till förbättring av lantarbetarbostäderna.**

#### **Förslagets huvudlinjer.**

##### *Bostadssociala utredningen.*

Som allmän motivering till sitt förslag anför bostadssociala utredningen i huvudsak följande.

De senare årens bostadspolitiska verksamhet innebär ett statsmakternas accepterande av den uppfattningen att otillfredsställande bostadsförhållanden äro ett socialt och folkhygieniskt ont, vars bekämpande — även med betydande ekonomiska uppoffringar — är en av den nutida socialpolitikens mest angelägna uppgifter. Bland motiven till den rad av bostadspolitiska åtgärder, som under åren 1933—38 vidtagits, har särskilt framhävts det, som grundar sig på bostadens betydelse för hemlivet, för de uppväxandes miljö och för de hemarbetande hustrurnas arbetsförhållanden. Det kan med fog hävdas, att å ena sidan lantarbetarbostädernas beskaffenhet och lantarbetarfamiljernas levnadsförhållanden äro sådana, att de allmänna motiv, som föranlett de senare årens bostadspolitiska åtgärder, kunna sägas vara i särskilt hög grad tillämpliga, men att å andra sidan denna kategori av bostäder och familjer äro svåra att nå med de samhälleliga hjälpåtgärder, som kommit till användning inom bostadspolitiken. Lantarbetarfamiljerna äro ofta stora — enligt preliminära uppgifter från den särskilda folkräkningen 1935/36 hyser nära vart sjätte lantarbetarhushåll tre eller flera barn under 15 år, en frekvens av flerbarnsfamiljer som är mer än dubbelt så hög som den som gäller för stadsbefolkningen. En betydande del av landets flerbarnsfamiljer äro lantarbetarfamiljer, vilka endast i begränsad omfattning kunna komma i åtnjutande av statens hjälp till anskaffande av en god bostad i form av bostadsanskaffningslån och familjebidrag till egnahem. Den primitiva bostadsutrustningen, som är regel med mycket få undantag beträffande lantarbetarbostäder, gör bostaden svårskött och arbetet för hemmets skötsel och barnens vård ofta över hövan tyngande, i synnerhet som i många fall lantarbetarhustruns arbetskraft till stor del tages i anspråk för arbete utanför hemmet. Tung arbetsbörda och dålig bostadsutrustning i förening medföra ofta att

bostadens vård eftersättes, varigenom en redan dålig bostad blir ännu sämre. — Det är utan vidare uppenbart, att de sociala och hygieniska skäl, varmed den statliga bostadshjälpen främst motiverats, äro i högsta grad tillämpliga, när fråga är om lantarbetarbostäderna. Det är rimligt, att de åtgärder, som statsmakterna vidtaga för bostadsförhållandenas förbättring komma lantarbetarfamiljerna till godo i en utsträckning, som svarar till lantarbetarbostadsproblemets omfattning och plats i den allmänna svenska bostadsfrågan.

Såsom minst lika angeläget framstår behovet av åtgärder till förbättring av lantarbetarbostäderna, om det ställes mot bakgrunden av frågan om »landsbygdens avfolkning» och rekryteringen av arbetskraft till jordbruket. Allt mera allmänt har erkänts den väsentliga betydelse, som är att tillskriva bostädernas beskaffenhet och utrustning, när fråga är om möjligheterna att genom statliga åtgärder minska klyftan mellan stad och land i materiella levnadsvillkor och sociala och kulturella levnadsvanor.

Av icke minst betydelse äro de växande kraven på bostaden för rekryteringen av arbetskraft till jordbruket. I och med den höjning av lantarbetarnas kontantlöner, som skett under senare år, har den relativa betydelsen av lönebostadens kvalitet ur anställningssynpunkt blivit allt större. Det kan icke råda något tvivel om att numera en lantarbetsgivares möjligheter att anställa och behålla god arbetskraft är i långt högre grad än tidigare beroende av om man kan erbjuda goda bostäder.

Dessa på arbetsmarknaden verkande krafter ha dock ännu sin begränsning, dels och främst i jordbrukets ekonomiska läge, som icke överlag tillåter en tillräckligt snabb och grundlig omdaning av lönebostäderna, dels även i en på sina håll ännu kvardröjande brist på intresse. Det självklara beroende, vari förbättringen av lantarbetarbostäderna står till jordbrukets ekonomiska bärkraft, gör det befogat att betrakta statliga ekonomiska åtgärder på området i viss mening såsom ett led i det allmänna jordbruksstödet. Angelägenheten att övervinna den tröghet, som beträffande bostadsförbättringen ännu gäller även oberoende av de ekonomiska hindren, och att påskynda utvecklingstakten på detta område gör det befogat att sätta in speciella stödåtgärder beträffande bostäderna.

Sådana åtgärder böra enligt utredningens mening gälla såväl nybyggnad som ombyggnad av lantarbetarbostäder och sålunda utan den begränsning till om- eller ersättningsbyggnad, som utmärker bostadsförbättringsverksamheten. Det är visserligen icke sannolikt att lantarbetarbostadsbeståndet som helhet kommer att tillväxa, men på vissa håll torde en i och för mera ordnad arbetskraftsförsörjning företagen övergång från ogifta till gifta arbetare betyda behov av nya familjebostäder för lantarbetare; det stöd staten lämnar anskaffning av bättre lantarbetarbostäder bör kunna givas även i sådana fall. Däremot synes frågan om förbättring av de ogifta lantarbetarnas bostäder böra lösas genom tillämpning av hälsovårdsstadgans bestämmelser utan särskilda ekonomiska stödåtgärder.

Beträffande befintliga stödformers tillämplighet i fråga om lantarbetar-

bostäder utgår bostadssociala utredningen från, att inom överskådlig tid lönebostadssystemet kommer att vara att räkna med såsom den viktigaste bostadsupplåtelseformen för arbetarna inom jordbruket. Härvid inräknas även sådana fall, då vid upplåtelse av bostaden till arbetare vid gården en viss hyra beräknas; skillnaden mellan dessa fall och de, där bostaden utan någon beräkning av dess penningvärde ingår som en löneförmån, är av mera formell innebörd.

Då lönebostaden äges av arbetsgivaren och i löneavtalet blott upplåtes till nyttjande under anställningstiden, är det uppenbart, att de bostadspolitiska stödformer, som kommit till användning i bostadssubventionen till förmån för barnrika familjer, i detta sammanhang icke äro tillämpliga. Denna senare subvention är utformad med hänsyn till de boende familjernas i tiden växlande behov och förmåga att bekosta bostaden. För jordägaren är kostnaden att hålla lönebostäder en stående och av de boende familjernas storlek och sammansättning i stort sett oberoende kostnad; för de boende familjerna, å andra sidan, representerar bostaden icke en del av levnadskostnaderna utan en del av löneförmånerna, som väljes icke för sig utan i och med anställningsförhållandet som helhet. Syftet att befordra tillkomsten av goda familjebostäder kan emellertid beträffande lantarbetarbostäder upprätthållas på allmänna grunder. Stora familjer äro vanligare inom lantarbetarklassen än inom de flesta andra samhällsgrupper. Även om åtskilliga lantarbetarhushåll äro så små, att de skulle kunna anses försvarligt hysta i en mindre lägenhet, måste dock den normen uppställas, att lantarbetarbostäderna — åtminstone i flertalet fall — skola vara tillräckliga som familjebostäder. På större gårdar med många bostäder må en differentiering av arbetarbostadsbeståndet vara möjlig, men på mindre gårdar, där endast ett fåtal arbetare sysselsättas, böra bostäderna vara så tilltagna, att de äro tillräckliga även när bland de växlande innehavarna kommer en större familj. När stöd av statsmedel gives ny- och ombyggnad av lantarbetarbostäder, är det därför befogat att generellt uppställa de minimikrav på bostaden, som pläga ställas på en god familjebostad.

I fråga om den statliga bostadsförbättringsverksamhetens betydelse för höjning av lantarbetarnas bostadsstandard hänvisar bostadssociala utredningen till det förut påpekade förhållandet, att lantarbetarbostadsbeståndet i endast relativt ringa grad berörts av denna verksamhet samt att den upprustning, som kommit till stånd med hjälp av bostadsförbättringsbidrag, stundom varit av kvalitativt ej helt tillfredsställande art. Till förklaring härav anför utredningen i huvudsak följande.

Bristerna i bostadsförbättringsverksamhetens resultat med avseende å lantarbetarbostäderna, resultatens ojämnhet och otillräcklighet i kvantitativt hänseende och deras otillräcklighet i många fall i kvalitativt hänseende, ha enligt de sakkunnigas uppfattning sin grund i olägenheter av såväl psykologisk som ekonomisk art, som följa med engångsbidragsformen. Den ojämna verkan av bidragen beror säkerligen till en del på avsaknaden av enhetliga bedömningsgrunder såväl vid prövningen av det av hälsoskäl påkallade

förbättringsbehovet som vid behovsprövningen i avseende å jordägarens ekonomi — och därjämte givetvis på olikheter i det intresse och den energi, som hälsovårdsnämnder och egnahemsnämnder ådagalägga för saken. Det är uppenbart, att trots alla för verksamheten utfärdade direktiv bedömningsgrunderna för behovsprövningen varit skäligen lösa och växlande, och det har icke kunnat undvikas, att resultaten ofta framstå såsom slumpartade och godtyckliga. Å ena sidan väcker beviljandet av bidrag i många fall avund, å andra sidan verkar stundom oviljan att taga emot bidrag utan återbetalningsskyldighet hämmande.

Det är vidare ofrånkomligt, att den nuvarande engångsbidragsformen innebär ett gynnande av mindre förbättringsarbeten framför större och sålunda har bidragit till missförhållandet, att medel stundom lagts ned i ytliga upprustningsarbeten, som föga ökat bostadens verkliga värde. Genom att bidraget i och med maximeringsregeln samt praxis icke varierar proportionellt med förbättringsarbetenas kostnader (och delvis genom att räntan på nybyggnadslånen är relativt hög), skapas ett ekonomiskt motiv för jordägaren att föredraga mindre, nödtorftig — och stundom ej ens nödtorftig — upprustning, för vilken en större del av kostnaderna bli täckta genom bidraget, framför mera genomgripande om- eller ersättningsbyggnad och förbättring av utrustningen, vilken — särskilt med tanke på den starkt fortskridande höjningen av kraven på bostäder på landsbygden — skulle vara mera rationell men från vilken de höga omedelbara kostnader, som jordägaren har att bära, avskräcka.

Beträffande lånen ur lånefonden för lantarbetarbostäder, vilka hittills tagits i anspråk i ytterst ringa omfattning, anser bostadssociala utredningen, att en sänkning av räntan i och för sig skulle komma dem att utnyttjas i högre grad. Utredningen håller å andra sidan före, att med hänsyn till jordbrukets ekonomiska läge detta medel enbart är otillräckligt för att inom överskådlig tid åstadkomma en höjning överlag av lantarbetarbostädernas standard upp till en nivå, som kan sättas som normerande för goda familjebostäder. De skäl som kunna givas för speciella bidrag utöver lån till statens självkostnadsränta med syfte att möjliggöra tillkomsten av för större familjer lämpliga bostäder kunna också i stort sett anföras som skäl för bidrag till lantarbetarbostäder i allmänhet, om än bidragsformen måste bli annorlunda på grund av lantarbetarbostadens karaktär av lönebostad och även bidragets storlek utmätas efter andra grunder, icke direkt efter de boende familjernas behov utan med hänsyn till jordbrukets ekonomiska läge.

Bostadssociala utredningen sammanfattar sina allmänna synpunkter på förutsättningarna för åtgärder till förbättring av lantarbetarbostäder i följande punkter.

1. En lösning av lantarbetarbostadsproblemet genom övergång från lönebostadssystem till av arbetsförhållandet oberoende egnahems- eller hyresbostadssystem är möjlig endast i mycket begränsad omfattning. Särskilda åtgärder, utöver redan existerande stödåtgärder för bildande av egnahem o. s. v., för att underlätta en sådan övergång synas icke påkallade. Lant-

arbetarbostadsfrågan är inom överskådlig tid i huvudsak en lönebostadsfråga.

2. Jordbrukets ekonomiska läge medger f. n. icke utan bidrag av offentliga medel en tillräckligt snabb och grundlig allmän förbättring av lantarbetarbostadsbeståndet efter de normer, som böra sättas för goda familjebostäder och som tillämpas inom de grenar av den bostadspolitiska verksamheten, där syftet är att skapa familjebostäder. Enbart lån till statens självkostnadsränta är sålunda icke tillräckligt. De bidragsformer, som användas för subvention av familjebostäder i egna hem eller hyreshus, äro icke tillämpliga i fråga om lantarbetarbostäder.

3. Bostadsförbättringsbidragen ha visserligen verkat stimulerande på förbättringsverksamheten även i fråga om lantarbetarbostäder, men effekten har till följd av psykologiska och ekonomiska olägenheter varit ojämn, slumpartad, kvantitativt otillräcklig i det stora hela och kvalitativt ofta otillfredsställande.

Utifrån dessa utgångspunkter har utredningen sökt finna en bidragsform, som ekonomiskt är ungefär likvärdig med det nuvarande engångsbidraget, men såvitt möjligt saknar dettas psykologiska och ekonomiska olägenheter. Lån till underränta eller lån, räntefritt under viss tid, motsvarande högst 80 procent av byggnadsföretagets kostnader, amorterat på 20 år samt givet utan behovsprövning i avseende å jordägarens ekonomi synes utredningen vara lämpligt såsom sådan bidragsform.

Som skäl för att föredraga låneformen med subvention i form av underränta eller viss tids räntefrihet framför engångsbidragsformen anför bostads-sociala utredningen i huvudsak följande.

Det kan invändas, att ett lån med underränta eller räntefritt och ett engångsbidrag är reellt sett samma sak och att skillnaden är av bokföringsteknisk natur. Detta är dock att förbise viktiga psykologiska realiteter. Ett lån — även räntefritt — som till varje öre återbetalas torde icke i den allmänna uppfattningen ha den allmosekaraktär, som gärna tillkommer ett bidrag utan återbetalningsskyldighet. De hämningar, som följa av bidragets karaktär av gåva utan motprestation och av den utan strikta, enkla regler företagna och därför mer eller mindre godtyckliga behovsprövningen, torde till väsentlig del kunna undvikas vid den föreslagna formen av lågförräntat, eller viss tid räntefritt lån.

För dylika lån bör icke uppställas någon maximeringsregel. Lantarbetsgivarens eget ekonomiska intresse torde utgöra en tillräcklig garanti för återhållsamhet vid utmätandet av kostnaderna för byggnadsföretag för ifrågavarande ändamål. Genom att lån, motsvarande viss del av byggnadskostnaderna, med vissa lättnader i form av underränta eller räntefrihet viss tid givas utan begränsning till visst maximibelopp undanröjes det speciella ekonomiska motiv som vid nuvarande bidragssystem jordägaren har att föredraga mindre byggnadsarbeten framför större, grundat därpå att bidraget täcker större del av kostnaderna för ett mindre arbete. De sakkunniga ha syflat att avväga det här föreslagna bidraget i form av underränta eller rän-

tefrihet på sådant sätt, att det blir ungefär likvärdigt med nu utgående bostadsförbättringsbidrag vid medelstort kostnadsbelopp. Detta innebär att det föreslagna bidraget blir något mindre gynnsamt än bostadsförbättringsbidraget vid smärre arbeten, såsom vid en ytlig upprustning, men mera gynnsamt vid större, mera grundliga ombyggnadsarbeten och ersättningsbyggnad.

Utredningen framlägger därefter en serie jämförelser avseende den ekonomiska stödeffekten vid olika sätt att med eller utan engångsbidrag och vid olika räntesatser finansiera byggnadsföretag till varierande belopp, av vilka framgår bl. a. att ett stöd i form av lån till statens självkostnadsränta (3.25 procent) med 10 års räntefrihet är ekonomiskt likvärdigt med ett stöd i form av engångsbidrag till hittills gällande genomsnittligt belopp, 700 kronor, kombinerat med lån till nämnda ränta, löpande under hela amorteringstiden, vid ett kostnadsbelopp för byggnadsföretaget av ungefär 3,250 kronor. Detta svarar väl till syftet att avväga stödet i form av underränta eller räntefrihet viss tid på sådant sätt, att det blir ungefär likvärdigt med nu utgående bostadsförbättringsbidrag vid medelstort kostnadsbelopp. Detta innebär även att stödet blir något mindre gynnsamt än bostadsförbättringsbidraget vid smärre arbeten, men mera gynnsamt vid större mera grundliga ombyggnadsarbeten respektive nybyggnadsarbeten, vilket tillgodoser syftet att undanröja det ekonomiska gynnandet av ytlig upprustning framför radikal sanering, som enligt de sakkunnigas uppfattning är ett fel hos det nuvarande systemet. Det bör anmärkas, att ett ökat stöd för större, minskat stöd för mindre arbeten icke innebär ett gynnande av större jordägare framför mindre. Det torde tvärtom förhålla sig så, att hittills de mindre jordbrukarna av finansiella skäl haft svårast att genomföra större arbeten, varför en omläggning av stödverksamheten beträffande lantarbetarbostäder i här diskuterad riktning måhända skulle innebära största fördel för dessa mindre jordbrukare.

Inför valet mellan lån till underränta, löpande hela amorteringstiden, och lån till statens självkostnadsränta med efterskänkande av räntan under viss tid, anför bostadssociala utredningen som skäl för den senare anordningen följande synpunkter.

Det synes vanskligt att för ett särskilt ändamål fastställa en räntesats, som helt saknar anknytning till marknadens sedvanliga räntesatser. Ur denna synpunkt förefaller det vara avgjort att föredraga att bestämma räntesatsen på lånen till den numera för allt flera av de socialpolitiskt motiverade bostadslånen gällande, d. v. s. statens självkostnadsränta, samt att giva det av det bostadssociala ändamålet motiverade stödet formen av ett efterskänkande av räntan under viss tid. Ännu en synpunkt talar härför. Ett av de allmänna motiven för statens stöd åt förbättring av lantarbetarbostäderna grundar sig på jordbrukets nuvarande ekonomiska läge. Även om ingenting med bestämdhet kan förutses beträffande jordbrukets framtida utveckling, må man ha rätt att utgå från, att jordbrukets ekonomiska villkor så småningom i framtiden skola genom fortskridande rationalisering, genom fort-

satt organisering av produktions- och avsättningsförhållanden o. s. v. så stabiliseras, att det kan uppbära en godkännbar bostadsstandard för jordbrukets arbetare. En anordning med räntefrihet under viss tid framstår — samtidigt som den utgör en mycket effektiv stödform — såsom en för begränsad tid av samhället gjord insats i syfte att nå en snabbare och grundligare förbättring av lantarbetarnas bostadsstandard än som statens hjälp förutan vid nuvarande förhållanden för jordbruket vore möjlig.

På de i det föregående anförda skälen föreslår utredningen, att det statliga stödet åt lantarbetarbostäder gives formen av lån till statens självkostnadsränta med efterskänkande av räntan under de första 10 åren av lånets löptid.

Då ett genomförande av den föreslagna låneformen skulle medföra, att den nuvarande lånefonden för lantarbetarbostäder skulle mista sitt ändamål, synes det utredningen lämpligt, att denna lånefond användes för här ifrågavarande syfte. För detta ändamål föreslår bostadssociala utredningen — utöver sänkningen av räntesatsen samt eftergiften av räntan under 10 år — vissa ytterligare förändringar i lånevillkoren och anför i dessa hänseenden följande.

I fråga om amorteringstiden, nu bestämd till 20 år, synes ingen anledning till ändring föreligga. Praktiska skäl tala för att fast annuitet beräknas under den tid räntan löper; övergången mellan den räntefria och den räntebärande perioden blir vid denna anordning mindre kännbar.

Beträffade lånets storlek i förhållande till byggnadskostnaderna, för närvarande 70 %, finnas skäl som tala för en höjning. Ofta utgör svårigheten att driva upp medel utöver lån, bidrag och egna prestationer i form av arbete och material för täckning av de engångskostnader, byggnadsföretaget drager, ett av de största hindren som jordägaren möter. Med hänsyn härtill föreslår utredningen, att lånet kan utgå med belopp, motsvarande högst 80 % av de för byggnadsföretaget uppskattade kostnaderna.

För lån ur lantarbetarbostadslånefonden godtages nu som säkerhet inteckning intill 5/100 av fastighetens genom taxeringsbevis eller på annat, av egna-hemsstyrelsen godkänt sätt intygade värde. Det är otvivelaktigt, att detta krav på säkerhet i många fall verkar prohibitivt och likaså skulle krav på kompletterande säkerhet i form av borgen komma att utestänga många jordägare från möjligheten att erhålla lån för sina lantarbetarbostäder. Å andra sidan böra förlustriskerna beträffande lån av här ifrågavarande art icke överdrivas. Lånen amorteras snabbt och inteckningssäkerheten gäller i hela fastigheten. Förlustrisken ligger huvudsakligen däri, att en låntagare av andra anledningar än skuldåtaganden för arbetarbostäderna kommer på obestånd och de lånebeviljande myndigheterna ha givetvis att pröva lånesökandes allmänna solvens. Med hänsyn till det socialpolitiska syftet i detta sammanhang: att åstadkomma goda familjebostäder för lantarbetare, synes det utredningen befogat att sänka kraven på säkerhet sålunda att som säkerhet godtages inteckning i vederbörande fastighet intill ett belopp icke överstigande fastighetens genom taxeringsbevis eller, då taxeringsvärde ej är åsatt fas-

tigheten, på annat godtagbart sätt intygade värde. Denna säkerhet kan uppenbarligen icke anses bankmässig, vilket betyder att en del av den subvention, som staten åtager sig, har formen av risktagande utöver bankmässiga normer. Dylikt risktagande, motiverat på socialpolitiska grunder, förekommer ju i många fall såväl inom den statsunderstödda bostadsbyggnadsverksamheten som inom vissa grenar av jordbruksstödet. Om låneförluster uppkomma, har dock låneverksamhetens sociala ändamål, bättre bostäder, uppfyllts.

Bostadssociala utredningen framhåller nödvändigheten av föreskrifter, ägnade att förhindra att subventionen missbrukas samt föreslår vissa regler i detta syfte. Det missbruk, som i första hand kräver beaktande, är att de bostäder, för vilkas byggnad eller förbättring statens stöd givits, användas till icke avsett ändamål, d. v. s. icke användas såsom bostäder för gårdens arbetare, utan exempelvis hyras ut till andra personer. I händelse sådant missbruk förekommer, bör givetvis lånet omedelbart kunna uppsägas till betalning och dessutom den subvention, som tillgodonjuts av låntagaren i form av räntefrihet jämte premie, kunna återfordras. Den möjlighet att kringgå bestämmelser avsedda att förhindra missbruk, som ligger i att lånet i förtid återbetalas, bör också observeras; i sådant fall bör möjligheten att återfordra för lantarbetarbostad erhållen subvention bevaras.

Å andra sidan bör hänsyn tagas därtill, att helt legitima skäl kunna föreligga för att en bostad, som med statens stöd tillkommit som lantarbetarbostad, i framtiden kan komma att övergå till annan användning. Den fortskridande rationaliseringen minskar behovet av arbetskraft och det kan vara svårt eller omöjligt att lång tid i förväg bedöma det framtida arbetskraftsbehovet vid ett jordbruk. Det vore oskäligt att återfordra en för lantarbetarbostad erhållen subvention därför att bostadens fortsatta användning som lantarbetarbostad icke längre är förenlig med jordbrukets rationella drift. Däremot bör i sådant fall fortsatt subvention i form av räntefrihet — om förändringen av bostadens användning skulle inträffa under de första 10 åren efter lånets beviljande — icke längre utgå.

I fråga om standardkraven på de bostäder, för vilkas uppförande eller förbättring statens stöd erhålles, föreslår utredningen i huvudsak samma bestämmelser som gälla för familjebostäder enligt kungörelsen 1938: 247, med undantag dock beträffande hustypen.

Utredningen fäster stor vikt vid att de bostäder, för vilka statens stöd erhålles, förses med sådan ur hygienisk och arbeteekonomisk synpunkt viktig och rationell utrustning som vatten- och avloppsledning samt centralvärme, även om engångskostnaden för jordägaren skulle te sig hög och anser det befogat att för detta ändamål det införes en särskild stimulans. En sådan stimulans skulle ges i form av ett särskilt bidrag till fixt belopp av 300 kronor, vilket skulle utgå i de fall, där såväl vatten- och avloppsledning inom lägenheten samt central uppvärmningsanordning av tillfredsställande beskaffenhet införas, samtidigt som lägenheten i övriga hänseenden är av god beskaffenhet.

Det synes utredningen även önskvärt, att utvecklingen i fråga om utrymmesstandarden i lantarbetarbostäderna kunde påverkas i riktning utöver den som minimum för statshjälp sätta 2 rum- och kök-standarden. Man torde dock icke ha att vänta, att inom överskådlig tid en högre standard skall kunna praktiskt förverkligas såsom allmän: redan en höjning till allmän 2 rum och kök-standard betyder en mycket betydande förbättring, jämfört med nu rådande förhållanden, och av praktiska hänsyn (möbleringsmöjligheter, bostadens skötsel o. s. v.) torde lantarbetarfamiljerna ofta föredraga en något mindre bostad framför en större. Dock kvarstår önskvärdheten att påverka utvecklingen i riktning mot större lägenhetstyper, särskilt med hänsyn till de mycket stora familjerna, och det ter sig därför för utredningen befogat att låta bidraget utgå även i de fall, att bostäder om 3 rum och kök (eller mera) byggas, förutsatt att bostaden i övrigt är av god beskaffenhet samt planlösningen är av för ändamålet lämplig art.

Beträffande förfarandet vid ansökan om lån finner utredningen ingen anledning föreligga att använda kommunal myndighet som instans. Ansökan skulle kunna ställas direkt till egnahemsnämnd och egnahemsstyrelsen skulle fungera som central prövningsinstans. Ett sådant förfarande skulle även tillgodose önskemålet om en enklare procedur än den i bostadsförbättringsverksamheten hittills tillämpade.

I fråga om kostnaderna för de föreslagna åtgärderna framhåller utredningen omöjligheten av en exakt kalkyl över totalkostnaderna för genomförandet av ett över en längre följd av år utsträckt bostadsanskaffningsprogram, särskilt i fråga om landsbygden, där bostadsanskaffningen till stor del måste tänkas ske i form av om- och tillbyggnad.

Nybyggnad eller total ombyggnad efter den standard, som i utredningens förslag gjorts till förutsättning för lån av statsmedel, torde vid nuvarande förhållanden draga en för hela landet genomsnittlig kostnad av 6,000 à 8,000 kronor. Då emellertid en betydande del av byggnadsföretagen inom den ifrågavarande verksamheten kommer att bestå av ombyggnadsarbeten av mindre omfattning, synes det rimligt att antaga ett belopp av storleksordningen 4,000 kronor såsom medelbelopp.

Antalet ny- eller ombyggnadsföretag, nödvändiga för ernåendet av den önskade standarden hos lantarbetarbostadsbeståndet, låter sig icke heller beräkna. I och för angivande av den allmänna storleksordningen av behovet kan sägas, att undanröjande av de bostadsförhållanden på området i fråga, som nu deciderat representera en standard under den önskvärda, kräver ny- eller ombyggnad eller upprustning av ett par tiotusental lägenheter. Genomförandet av ett dylikt program inom rimlig tid, säg ungefärligen en tioårsperiod, skulle motsvara ett normalt årsprogram omfattande 2,000 à 3,000 lägenheter och ett årligt behov av lånemedel för verksamheten om c:a 10 miljoner kronor. Ränteförlusten till följd av den föreslagna räntefriheten för en sådan årssats skulle vid nuvarande ränteläge utgöra c:a 325,000 kronor under 10 år. Härtill komma de föreslagna premierna, vilkas antal i hög grad beror av verksamhetens utformning i praxis; det synes utredningen

lämpligt att räkna med att i omkring två tredjedelar av fallen sådana bidrag komma att utgå.

För närmast följande budgetår torde dock mindre belopp kunna beräknas, eftersom verksamheten kräver tid att komma i gång. Då fonden för lantarbetarbostadslån f. n. innehåller nära  $1\frac{1}{2}$  milj. kronor, synes det utredningen tillräckligt, om fonden för närmaste budgetår tillföres ett kapitalbelopp av 5 milj. kronor, varjämte anslag bör beräknas för ett tusental bidrag eller 300,000 kronor.

#### *Yttranden.*

Över bostadssociala utredningens förslag ha inhämtats yttranden från statskontoret, socialstyrelsen, medicinalstyrelsen, byggnadsstyrelsen, länsstyrelserna i Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Gotlands, Blekinge, Kristianstads, Malmöhus, Hallands, Göteborgs och Bohus, Älvsborgs, Skaraborgs, Värmlands, Örebro, Västmanlands samt Kopparbergs län, statens byggnadslånebyrå, statens egnahemsstyrelse, domänstyrelsen, lantbruksstyrelsen, 1938 års jordbruksutredning, 1937 års utredning angående det mindre jordbrukets arbetsförhållanden, lånenämnden för sekundär jordbrukskredit, statens jordbruksnämnd samt styrelsen för statens institut för folkhälsan. Länsstyrelserna hava tillika anbefallts att höra vederbörande hushållningssällskaps förvaltningsutskott samt förste provinsialläkare. Tillfälle att avgiva yttrande har vidare lämnats fullmäktige i riksgäldskontoret, svenska landstingsförbundet, svenska landskommunernas förbund, svenska bostadskreditkassan, svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet, Sveriges allmänna lantbrukssällskap, Fredrika-Bremerförbundet, Sveriges husmodersföreningars riksförbund, landsorganisationen i Sverige, svenska arbetsgivareföreningen, svenska lantarbetareförbundet, svenska lantarbetsgivareföreningen, riksförbundet landsbygdens folk samt kooperativa förbundet.

Förslagets huvudprinciper hava vunnit anslutning eller lämnats utan erinran av det stora flertalet myndigheter och organisationer, som avgivit yttrande över förslaget. Erinringar i detaljfrågor hava framställts av bl. a. statskontoret, byggnadsstyrelsen, statens egnahemsstyrelse, länsstyrelserna i Södermanlands, Jönköpings, Kronobergs, Gotlands, Blekinge, Kristianstads, Hallands, Skaraborgs och Örebro län, svenska landstingsförbundet, svenska lantarbetsgivareföreningen och svenska lantarbetarförbundet. Anmärkningar i väsentliga punkter ha framförts av socialstyrelsen och fullmäktige i riksgäldskontoret. Avstyrkande yttranden ha avgivits av länsstyrelsen i Älvsborgs län samt av riksförbundet landsbygdens folk.

Jag övergår nu till en redogörelse för de tillstyrkande remissyttrandena i den mån dessa innehålla synpunkter på huvudfrågan rörande ersättande av engångsbidrag med viss tid räntefria lån.

Statskontoret finner sig kunna i huvudsak biträda det framlagda förslaget, då de riktlinjer, efter vilka det uppgjorts, stå i överensstämmelse med den uppfattning, som kommit till uttryck i ämbetsverkets utlåtande den 7 febru-

ari 1938 över bostadssociala utredningens förslag rörande lån och bidrag av statsmedel till främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade, barnrika familjer.

*Medicinalstyrelsen*, som huvudsakligen yttrar sig angående de ifrågasatta åtgärderna på bostadsinspektionens område, vartill jag torde få återkomma, har intet att anföra gentemot förslaget till ekonomiskt stöd för förbättring av lantarbetarbostäderna.

*Byggnadsstyrelsen* ansluter sig i huvudsak till de förslag, som av utredningen framlagts beträffande genomförandet av statliga ekonomiska och organisatoriska åtgärder för förnyande eller förbättrande av lantarbetarbo-stadsbeståndet.

*Statens egnahemsstyrelse* har ingen erinran gentemot den av utredningen föreslagna omläggningen av statliga åtgärder för åstadkommande av en förbättrad standard av lönebostäderna på landsbygden. I likhet med utredningen finner egnahemsstyrelsen den hittillsvarande möjligheten för lantarbetsgivare till lån från lånefonden för lantarbetarbostäder ej innebära sådana förmåner, som kunna vara ägnade att överlag medföra en så snabb och grundlig förbättring av lantarbetarbostadsbeståndet som önskvärt vore. Sådant syfte synes ej heller kunna ernås medelst den statliga bostadsförbättringsverksamheten. Även om denna verksamhet haft sin icke ringa betydelse för jämväl lantarbetarbostädernas förbättrande, så hade den dock icke visat sig kunna ge upphov till någon mera allmän standardförbättring av lönearbetarnas bostäder på landsbygden. Anledningen härtill torde närmast vara att söka i den starkt framträdande hjälpbegränsning, som varit förknippad med denna verksamhet. De skäl, som utredningen anfört för ett utbyte av engångsbidrag mot en häremot i stort sett jämvärdig statlig subvention i form av lån med låg ränta och viss räntefrihet, finner egnahemsstyrelsen välgående.

*Lantbruksstyrelsen* anser sig kunna vitsorda riktigheten av de skäl, varmed utredningen motiverat förslaget att utbyta engångsbidrag mot viss tid räntefritt lån och finner det ändamålsenligt att räntefriheten utsträcker till 10 år. Styrelsen biträder även utredningens förslag, att lånen måtte utdelas utan närmare prövning av sökandes ekonomiska förhållanden. Härigenom skulle lånen visserligen även kunna komma sådana jordägare tillgodo, vilka icke vore i direkt behov därav, något som styrelsen särskilt med hänsyn till den under alla omständigheter begränsade medelstillgången anser vara betänkligt, men ett motsatt förfarande skulle å andra sidan i många fall kunna innebära en premiering av jordbruk, där bostadsbeståndet genom brukarnas eget förvållande befinner sig i ett mindre gott skick, vartill kommer, att förbättringen av lönebostad är avsedd att komma vederbörande lantarbetarfamilj och icke jordägaren tillgodo.

Samtliga *länsstyrelser*, som avgivit yttranden i ämnet, ha vitsordat det stora behovet av åtgärder för en snabbare och grundligare förbättring av lantarbetarbostadsbeståndet. Med undantag av länsstyrelsen i Älvsborgs län ha samtliga länsstyrelser även anslutit sig till eller lämnat utan erinran förslagets hu-

vudpunkt, lån med 10 års räntefrihet i stället för engångsbidrag. I frågan rörande behovsprövningen ha ett par länsstyrelser uttalat en viss tvekan under framhållande av att den med nödvändighet knappa medelstilldelningen måste föranleda en prövning av lånesökandes ekonomiska villkor. Det stora flertalet av *hushållningssällskapens förvaltningsutskott*, vilka av länsstyrelserna beretts tillfälle att yttra sig, har även givit sin anslutning till den av utredningen föreslagna stödformen. De *tjänsteläkare*, som avgivit yttranden, ha — utöver vitsordandet av det mycket stora behovet av hjälpåtgärder — i allmänhet endast yttrat sig angående standardkraven på bostäder, för vilkas förbättring statens stöd erhålles, samt angående bostadsinspektion och teknisk kontroll av byggnadsföretagen.

*Svenska lantarbetareförbundet* anser angeläget att understryka i likhet med de sakkunniga, att även om de statliga bostadsförbättringsbidragen verkat stimulerande också för lantarbetarbostäderna effekten hitintills dock varit synnerligen ringa och därmed såväl kvantitativt som kvalitativt högst otillfredsställande. I likhet med de sakkunniga har förbundet funnit anledning antaga att några av de väsentligaste orsakerna till att lånefonden för lantarbetarbostäder i anmärkningsvärt liten omfattning utnyttjats varit att söka i dels den höga låneräntan dels också i den fastställda maximeringen av lånebeloppen och vidare i den omständigheten att med de erhållna lånen icke följt någon som helst premiering för fullödig utrustning av förbättrade lägenheter. Förbundet instämmer i de sakkunnigas betonande av att jordbrukets ekonomiska läge f. n. icke utan bidrag av offentliga medel medgiver en tillräckligt snabb och grundlig allmän förbättring av lantarbetarbostäderna och att fördenskull enbart lån till statens självkostnadsränta icke är tillräckligt. Förbundet finner den föreslagna formen av lån med 10 års räntefrihet vara den mest tilltalande bidragsformen.

*Svenska lantarbetsgivareföreningen* säger sig ej vilja bagatellisera förekomsten av förefintliga brister hos lantarbetarbostadsbeståndet. Det är ur alla synpunkter önskvärt att de avhjälpas. I sin mån har föreningen också sökt påverka förhållandena till en bättring bl. a. genom att söka vidga arbetsgivarnas förståelse för betydelsen av förbättrade bostäder. Föreningen finner det av utredningen framlagda förslaget till anordnande av statligt stöd vara i huvudsak klokt och väl avfattat, med hänsyn icke minst till de psykologiska faktorer, som här måste tagas med i beräkningen. Sålunda anser föreningen det vara riktigt, att det statliga stödet gives i form av viss lättnad i fråga om ränta, men med skyldighet för låntagaren att återbetala hela kapitalet. Föreningen finner det vidare välbetänkt, att någon maximiregel ej uppställas för de föreslagna lånen. Vid sidan av de skäl härför, som utredningen anfört, kan sägas, att ovissheten om byggnadskostnaderna och den tid efter annan ändrade allmänna uppfattningen om vad som skall anses utgöra en tillfredsställande bostad gör det befogat att icke fastläsa lånebeloppen vid visst maximibelopp.

*Kooperativa förbundets styrelse* önskar vitsorda betydelsen av den anförda motiveringen till bostadssociala utredningens förslag och finner det i lik-

het med de sakkunniga nödvändigt, att av såväl sociala som jordbruksekonomiska hänsyn en förbättring och effektivisering av den hittillsvarande bostadshjälpen för lantarbetarbefolkningen åstadkommes. Styrelsen finner den av utredningen föreslagna formen för statsmakternas hjälp till åstadkommande av förbättrade lantarbetarbostäder vara i stort sett fördelaktig. Det synes sålunda styrelsen lämpligt, att det statliga stödet, på sätt utredningen föreslår, ges i form av räntefrihet under de första tio åren av lånens löptid.

Utan att direkt avstyrka förslaget har socialstyrelsen, länsstyrelsen i Älvsborgs län och fullmäktige i riksgäldskontoret framfört starka betänkligheter mot förslagets grundprinciper.

*Socialstyrelsen* ansluter sig till förslaget i de delar, som avse räntans sänkning från nuvarande 3.6 procent till statens självkostnadsränta, avskaffandet av maximeringen av lantarbetarbostadslånen samt höjningen av lånebeloppets storlek i förhållande till de uppskattade kostnaderna för byggnadsföretaget. Däremot är enligt styrelsens mening den föreslagna anordningen med ett subventionssystem utan särskild behovsprövning ägnad att ingiva betänkligheter. Ur principiell synpunkt kan enligt styrelsens mening berättigad tvekan råda om lämpligheten överhuvud taget att med allmänna medel subventionera enskilda jordägares bostadsbyggnadsföretag. Styrelsen vill dock med hänsyn till det särskilda syftet i föreliggande fall ej motsätta sig, att sådana lantarbetsgivare, som konstaterats vara i verkligt behov därav, må kunna i samband med erhållande av lån komma i åtnjutande jämväl av statssubvention vid uppförande eller förbättring av lantarbetarbostäder. Kravet på en ingående behovsprövning i varje särskilt fall med avseende å den sökandes förmögenhetsvillkor bör alltså konsekvent upprätthållas. Utredningen har gjort gällande, att genomförandet av en likformigt och rättvist verkande sådan prövning skulle vara förenad med betydande svårigheter i praktiken, och vidare att en subventionering enbart av de mest behövande lantarbetsgivarna lätteligen skulle kunna medföra ett obehörigt och måhända i många fall mindre önskvärt gynnande av de sämst skötta och ekonomiskt minst bärkraftiga jordegendomarna. Därjämte har utredningen framhållit, att förbättring av lantarbetarbostäder icke i motsvarande grad höjer egendomens ekonomiska värde; ur denna synpunkt skulle betänkligheterna mot stöd utan behovsprövning kunna vika med hänsyn till det socialt angelägna syftet med åtgärden. I vad mån dylika synpunkter kunna äga berättigande är enligt styrelsens uppfattning måhända vanskligt att bedöma. Socialstyrelsen kan för sin del icke tillmäta dessa argument någon avgörande betydelse men finner å andra sidan de ovan angivna skälen för en behovsprövning i förevarande avseende så mycket tyngre vägande. Styrelsen förordar, att vid handläggning av hithörande ansökningsärenden framställning om lån — varvid behovsprövning ej borde äga rum — böra självständigt behandlas för sig. Frågan om eventuell subvention bör upptagas särskilt; vid handläggning av sådan skulle speciell behovsprövning alltid förekomma. Subventionen skulle alternativt kunna ha formen av engångsbidrag eller viss tids räntefrihet.

*Fullmäktige i riksgäldskontoret* anse sig ej böra göra något uttalande i frågan, huruvida tillräckliga skäl föreligga för en omläggning av den av staten under de senaste åren bedrivna understödsverksamheten för förbättring av lantarbetarnas bostadsförhållanden men anse det kunna starkt ifrågasättas, huruvida det kan vara lämpligt att utan behovsprövning bevilja lån och statsbidrag till ägare av jordbruksfastigheter för förbättring av därå befintliga lantarbetarbostäder. Erforderlig garanti för att de fastighetsägare, vilkas ekonomiska ställning utan svårighet skulle medgiva utförande av önskvärda arbeten för förbättring av lantarbetarnas bostäder, inom rimlig tid komme att vidtaga sådana åtgärder, borde enligt fullmäktiges mening sökas i en förbättrad bostadsinspektion på landsbygden.

Liknande synpunkter på frågan om behovsprövningen anföras i de av *länsstyrelsen i Älvsborgs län* återopade yttrandena från länets båda hushållningsällskaps förvaltningsutskott.

Direkt avstyrkande yttrande har avgivits av *riksförbundet landsbyggdens folk*, som visserligen anser att föreliggande utredning innehåller en del goda uppslag men avböjer förslaget med hänsyn till riskerna av en ökad skuldbörda för jordbrukarna.

#### *Departementschefen.*

Det synes mig klart ådagalagt av den förebragta utredningen och av remissvaren, att hittillsvarande verksamhet att förbättra lantarbetarnas bostadsförhållanden lämnat otillräckliga resultat och att därför ett stort behov föreligger av mera energiska och effektiva åtgärder på detta område.

Bostadssociala utredningen utgår i sitt förslag från det allmänt vitsordade förhållandet, att jordbrukets ekonomiska läge för närvarande icke överlag tillåter en tillräckligt snabb och grundlig omdaning av lönebostäderna och betraktar ett statligt stöd åt dessas förbättring i viss mening såsom ett led i det allmänna jordbruksstödet men samtidigt såsom ett led i strävandet att tillförsäkra eftersatta befolkningsgrupper en bostadsstandard, som icke under nuvarande förutsättningar är möjlig att nå inom ramen av dessa grupper egna ekonomiska resurser. Därtill kommer att inom vissa orter behovet av gift arbetskraft ökat även för bondejordbruk av sådan storlek att uppförandet av arbetarbostad medför ett kapitalutlägg, som väsentligt ökar driftskostnaderna. Beträffande lantarbetarbostäder, som skola hysa växlande innehavare och bland dessa ofta stora familjer, har utredningen ansett, att statens stöd bör givas för att befordra tillkomsten av goda familjebostäder efter de normer i fråga om utrymme och lägenhetsutrustning, som tillämpas inom de grenar av den bostadspolitiska verksamheten, där syftet är att skapa familjebostäder. Detta innebär en standard, avsevärt högre än den, som bestämmes genom föreskrifterna angående bostad i hälsovårdsstadgan, och även högre än den, som avtalsmässigt eller marknadsmässigt för närvarande är normerande för lönebostäder av här ifrågavarande art.

Utredningens skäl för förslaget till omläggning av den statliga bostadsförbättringsverksamheten i vad angår lantarbetarbostäder från engångsbidrag

till lån, löpande med statens självkostnadsränta och räntefria under 10 år, är i första hand det, att ett engångsbidrag till maximerat belopp gynnar smärre, ytliga upprustningsföretag framför mera grundliga förbättringsåtgärder. Ett icke maximerat lån med subvention i form av viss räntelättnad undanröjer detta gynnande och förefaller därför såtillvida vara ett lämpligare medel att nå den mera genomgripande förvandling av den allmänna standarden hos lantarbetarbostäderna, som är önskvärd.

Utredningens andra huvudskäl för den föreslagna omläggningen stöder sig på de konstaterade olägenheter, vilka i brist på enhetliga bedömningsgrunder följa med behovsprövningen vid tilldelande av bostadsförbättringsbidrag för upprustning av lönebostäder. Flertalet av de myndigheter och organisationer, som i sina yttranden berört denna fråga, har godtagit eller bestyrkt den argumentation, utredningen härvidlag förebragt för att icke låta jordägarens ekonomiska ställning vara avgörande för huruvida lån av subventionskaraktär skall kunna beviljas eller icke, under det att särskilt socialstyrelsen hävdad en motsatt princip. Vid bedömande av denna fråga bör hänsyn tagas därtill, att, såsom jag nyss berörde, de ifrågasatta stödåtgärderna syfta att befordra en bostadsstandard, som är högre än den, som ur jordägarens synpunkt kan på rent ekonomiska grunder motiveras. Då vidare bestämmelserna för lånen utformas på sådant sätt, att garantier givas för att stödet kommer lantarbetarfamiljerna tillgodo men icke möjliggör ekonomisk vinning för jordägaren — härtill återkommer jag i det följande — och då därtill det är ovedersägligt, att hittills tillämpade prövningsprinciper verkat i enskilda fall slumpartat och i det hela hämmande, synas mig starka skäl föreligga att medgiva, att lån med den föreslagna räntelättnaden må beviljas utan att sökande behöver styrka ekonomiskt nödläge.

På anförda grunder förordar jag den föreslagna omläggningen av det statliga stödet åt förbättring av lantarbetarbostäder.

### **Vissa villkor för lån och bidrag.**

#### **Bestämmelser angående lånen.**

##### *Bostadssociala utredningen.*

Såsom framgår av den i det föregående lämnade redogörelsen föreslår bostadssociala utredningen beträffande den närmare utformningen av villkoren för lånen — utöver viss tids räntefrihet samt borttagande av maximering — dels att lånen må uppgå till högst 80 procent av de för byggnadsföretaget uppskattade kostnaderna, dels att amorteringstiden skall vara 20 år, dels slutligen, att som säkerhet för lånet må kunna antagas inteckning intill ett belopp icke överstigande fastighetens taxeringsvärde. Vidare föreslår utredningen vissa föreskrifter ägnade att förhindra missbruk av subventionen.

##### *Yttranden.*

Dessa förslag ha nästan undantagslöst vunnit anslutning av de myndigheter och organisationer, som yttrat sig däröver. *Svenska lantarbetsgivare-*

föreningen ifrågasätter, om man ej med hänsyn till jordbrukets trängda ekonomiska läge skulle kunna tänka sig lån upp till 90 procent av byggnadskostnaderna. *Statens egna hemsstyrelse* befarar, att det för låntagare med svag ekonomi kan bli rätt betungande att redan året efter det, under vilket lånet lyftats, börja med en årlig amortering av en 20-del av beloppet. De kostnader, som i allmänhet måste nedläggas på en byggnadstomts uppröjning och planering m. m. efter slutförandet av en mera genomgripande omändring eller nybyggnad av ett bostadshus, synes ävenledes motivera en befrielse från amorteringsskyldighet under de två första låneåren. Med bibehållande av den föreslagna årliga amorteringen kommer visserligen lånens löptid härigenom att utökas till 22 år, men en sådan framflyttad inbetalningstid torde för statsverket icke innebära någon direkt kostnad utan måhända endast ett något ökat kapitaltillskott till fonden under de första åren. *Egna hemsstyrelsen* finner vidare bestämmelsen med fast annuitet under senare delen av amorteringstiden mindre lämplig av bokföringstekniska skäl. *Styrelsen* föreslår även att tiden för räntefriheten får räknas från och med ingången av kalenderåret näst efter det, under vilket lånet beviljats.

De av utredningen föreslagna villkoren beträffande säkerheten för lånet, vilka av utredningen själv betecknats såsom icke bankmässiga och sålunda innebärande ett led i subventionen, ha i några yttranden föranlett vissa betänkligheter, vilka dock i de flesta fall fått vika med hänsyn till det sociala syftet med förslaget. Sålunda yttrar *socialstyrelsen*, att en så väsentlig sänkning av kravet på inteckningssäkerhet för lånen kan ur staten-långivarens synpunkt förefalla betänkelig och innebär uppenbarligen avsevärda ekonomiska riskmoment. *Styrelsen* anser det emellertid ur bostadssocial synpunkt vara av synnerlig vikt, att statsverket påtager sig de härmed förbundna riskerna. Det kan näppeligen råda något tvivel om att den föreslagna anordningen skulle verka i hög grad stimulerande på bostadsproduktionen inom lantbruket genom att för många jordägare undanröja det kanske svåraste hindret för erhållande av erforderliga likvida medel till sådant ändamål. *Lantbruksstyrelsen* påpekar även riskerna med att bevilja lån utan betryggande säkerhet men finner med hänsyn till vad utredningen i övrigt anfört denna invändning icke vara av avgörande betydelse. En liknande inställning intages av några länsstyrelser. *Fullmäktige i riksgäldskontoret* vilja ifrågasätta, om det för vinnande av syftet med omläggningen av förevarande understödsverksamhet verkligen skall vara nödvändigt att beträffande inteckningssäkerheten för lånen sträcka sig så långt som de sakkunniga ifrågasatt. I direkt avstyrkande riktning har i denna fråga *statskontoret* yttrat sig.

Även utredningens förslag till bestämmelser med syfte att hindra missbruk av statsunderstödet ha vunnit allmän anslutning. *Jönköpings läns hushållningssällskaps förvaltningsutskott* anser det vara av betydelse, att det om möjligt skapas trygghet för att en låntagare, som säljer sin egendom före lånetidens utgång, icke kommer att efter försäljningen dröja kvar i det ansvar han såsom ägare iklätt sig för dispositionen av lönebostäderna. *Svenska*

*lantarbetareförbundet* anser det önskvärt, att med övriga villkor för erhållande av lån förenades ett stadgande av innebörd att med statliga lånemedel restaurerade eller nyuppförda lantarbetarebostäder, därest hyresersättning på grund av låneformen påfordrades, ej finge belöpa sig till högre belopp än den del av lönen som bostadsförmånen representerar såsom lönebostad jämförd med den kontanta timlönen enligt kollektivavtalet. *Landsorganisationen i Sverige* finner beträffande samma fråga det påkallat, att i här ifrågavarande fall hyresersättningen genom uttryckligt lånevillkor normeras på sätt lantarbetareförbundet föreslagit.

#### *Departementschefen.*

De förslag rörande lantarbetarbostadslånens andel av byggnadsföretagets kostnader, sättet för lånens amortering, den säkerhet, som kräves för lånen, samt föreskrifterna i syfte att hindra missbruk, vilka bostadssociala utredningen framlagt, synas mig med hänsyn till ändamålet med ifrågavarande verksamhet väl avvägda. Den föreslagna lånesäkerheten innebär visserligen, som utredningen själv påpekat, ett risktagande betydligt utöver bankmässiga normer. Att detta till trots de myndigheter och organisationer, som yttrat sig i frågan, med endast ett par undantag anslutit sig till utredningens förslag på denna punkt, synes mig vara ett övertygande belegg för nödvändigheten av att i förevarande socialpolitiska verksamhetsgren icke tillmäta säkerhetssynpunkten avgörande betydelse.

Egnahemsstyrelsen har föreslagit, att lånen skulle vara amorteringsfria under de första två åren. En dylik anordning är lämplig när det gäller t. ex. nyetablering av jordbruk eller egnahem. I detta sammanhang, när fråga i flertalet fall är om upprustning eller ombyggnad och där för bostadens ägare knappast några mera betydande utgifter för andra ändamål äro förbundna med byggnadsföretaget, synas mig icke tillräckliga skäl föreligga för amorteringsfrihet under de första åren.

Beträffande de erinringar av bokföringsteknisk natur, som framställts av egnahemsstyrelsen, torde dessa få övervägas i samband med utarbetandet av författningarna rörande den allmänna bostadsförbättringsverksamheten. Det är givetvis ett önskemål, att dylika regler göras så enhetliga som möjligt för de olika bostadssociala verksamhetsgrenarna.

Det av svenska lantarbetareförbundet framställda önskemålet angående viss normering av hyressättningen i fråga om lantarbetarbostäder, för vilkas förbättring statens hjälp erhållits och för vilka vid upplåtelse till fastighetens arbetare viss hyra beräknas, synes mig värt beaktande. Restriktiva villkor i detta hänseende, förbundna med lånet, äro nödvändiga som garanti för att fördelen av det statliga stödet enligt verksamhetens ändamål kommer lantarbetarna tillgodo. Hänsyn härtill torde få tagas av den lånebeviljande myndighet, som kommer att handhåva verksamheten.

**Standardbestämmelser och bidrag.***Bostadssociala utredningen.*

Utifrån den allmänna uppfattningen, att bostäder för lantarbetare böra uppfylla de krav, som i den statsunderstödda bostadsverksamheten ställas på familjebostäder, föreslår bostadssociala utredningen i stort sett samma standardföreskrifter för lantarbetarbostäder, för vilkas byggnad eller förbättring statens stöd skall kunna erhållas, som de nu för egen räkning för barnrika familjer på landsbygden gällande. Lägenheten skall sålunda rymma minst två rum och kök samt skall, där så kan ordnas inom rimlig kostnad, vara försedd med vattenledning och central uppvärmningsanordning, varjämte lägenheten skall ur hygienisk synpunkt och med hänsyn till möjligheterna att underlätta det husliga arbetets bedrivande utgöra en god och ändamålsenlig bostad. Med hänsyn till den stora vikt ur allmänna synpunkter, som utredningen tillmäter införandet av sanitetstekniska och arbetsunderlättnad anordningar i landsbygdsbostäderna, föreslår utredningen vidare en särskild premie å 300 kronor (lantarbetarbostadsbidrag), som skulle utgå i de fall, där såväl vatten- och avloppsledning som centralvärme anordnas. Dylikt bidrag skulle även kunna utgå, när bostad om minst tre rum och kök av även i övrigt god beskaffenhet ordnas. Utredningen anser dock möjligheterna av en allmän höjning av utrymmesstandarden hos lantarbetarbostäderna till nämnda nivå såsom mycket små inom överskådlig tid.

*Yttranden.*

Gentemot de föreslagna standardvillkoren ha endast få erinringar gjorts i remissvaren. Åtskilliga myndigheter och organisationer, som yttrat sig i denna fråga, ha starkt understrukt de synpunkter, utredningen härvidlag anlagt och stundom tillfogat ytterligare önskemål särskilt rörande hygieniskt och byggnadstekniskt sakkunnig handledning och kontroll av de byggnads- och förbättringsarbeten, som erhålla statligt stöd.

Länsstyrelsen i Jönköpings län anser dock, att i förslaget ställas väl höga krav på standarden. Utan att vilja förringa värdet ur olika synpunkter av att hygienbefrämjande och arbetsbesparande bekvämligheter bliva introducerade även uti de hem, varom nu är fråga, nödgas länsstyrelsen såsom sin åsikt framhålla, att man här skjutit något över målet. Mot bakgrunden av den ännu rådande låga allmänna bostadsnivån å den egentliga landsbygden framstå de föreslagna lantarbetarlägenheterna såsom nära nog luxuösa — åtminstone i vederbörande husbondes ögon. Liknande synpunkter anföras av länsstyrelsen i Kristianstads län.

Även den av utredningen föreslagna formen för stimulerande av en högre standard, bidrag till visst fixt belopp har vunnit nästan enhällig anslutning. Endast statskontoret har direkt avstyrkt. Höjning av det föreslagna beloppet, 300 kronor, har ifrågasatts bl. a. av Uppsala läns hushållningssällskaps förvaltningsutskott, svenska lantarbetareförbundet och kooperativa förbundet. Det har även framhållits som ett önskemål, att dylika premier skulle

kunna beviljas även för andra bostäder på landsbygden och utan samband med lån för ombyggnadsarbeten i övrigt. *Egnahemsstyrelsen* föreslår, att premiebeloppet skall kunna uppdelas, exempelvis sålunda, att en premie på 100 kronor skall kunna utgå för inledande av vatten- och avloppsledning och en premie på 200 kronor för anläggning av centralvärme.

Gentemot förslaget att lantarbetarbostadsbidrag skulle kunna utgå även när tre rum och kök anordnas har anmärkning riktats av bl. a. *lantbruksstyrelsen*, som framhåller, att viktigare än att lägenheten innehåller tre rum i stället för två synes vara, att lägenheten i sin helhet är av viss minimistorlek, samt att en större lägenhet är mera svårskött än en mindre, vilken senare därför ofta föredrages av de boende själva. Liknande synpunkter anföras av *förste provinsialläkaren i Älvsborgs län* och *Örebro läns hushållningssällskaps förvaltningsutskott*.

#### *Departementschefen.*

De skäl, som av utredningen och i remissvaren givits för de föreslagna standardkraven förefalla bärande. Det är visserligen sant att den standard som åsyftas ligger väsentligt över den nu för landsbygdsbostäder genomsnittligt gällande och att därigenom vissa misshälligheter skulle kunna uppkomma i enskilda fall. Detta bör dock tillmätas underordnad vikt i jämförelse därmed, att de uppställda kraven äro i och för sig påkallade av hygieniska och sociala skäl och att tillkomsten genom statens stöd av fullgoda bostäder på landsbygden kan få stor förebildlig betydelse. Den nu ifrågasatta verksamheten bör ses som ett led i det allmänna strävandet att höja landsbygdens bostadsförhållanden överlag.

Även det föreslagna lantarbetarbostadsbidraget synes mig lämpligt avvägt. En uppdelning av bidraget så som föreslagits av *egnahemsstyrelsen* förefaller icke väl förenligt med dess syfte att stimulera till tillkomsten av i alla väsentliga hänseenden fullgoda bostäder.

Det har gjorts vissa erinringar mot att bidrag skulle kunna utgå även när tre rum och kök anordnas. Jag delar den uppfattningen, att den normalstorlek hos lantarbetarbostaden, som för närvarande kan eftersträvas, är två rum och kök. Möjligheten för en utveckling utöver denna standard bör dock hållas öppen och jag anser det därför befogat, att bidrag skall kunna utgå även för tre rum och kök, även om så kommer att ske endast i undantagsfall under den närmaste framtiden.

#### **Förfarandet vid ansökan om lån och bidrag.**

##### *Bostadssociala utredningen.*

Utredningen föreslår i syfte att nå en förenkling av förfarandet vid ansökan om lån och bidrag, att sådan ansökan skall ingivas direkt till *egnahemsnämnden*, som har att efter granskning av handlingarna och inhämtande av de ytterligare upplysningar, som kunna vara erforderliga, meddela beslut i ärendet. *Egnahemsnämnds* beslut skall, vare sig ansökan beviljats eller av-

slagits, underställas egnahemsstyrelsens prövning. Bestämmelser angående det ansökningsförfarande, som för närvarande gäller i fråga om bostadsförbättringsbidrag, innebär till skillnad härifrån, att ansökan skall ingivas till hälsovårdsnämnd.

### *Yttranden.*

*Egnahemsstyrelsen* yttrar, att med hänsyn till de hälsovårdande uppgifter, som hälsovårdsnämnderna ha sig förelagda, däri bostadsfrågan torde intaga den mest dominerande platsen, det icke synes vara lämpligt att helt avkoppla dessa nämnder från allt befattningshavande med de låneärenden, varom fråga är. Hälsovårdsnämndernas behövliga intima kontakt med allt, som vidtages och sker på bostadsförbättringarnas område, bör enligt egnahemsstyrelsens mening upprätthållas. I en eller annan form synes sålunda dessa nämnder böra få medverka även i den verksamhet, som avser lönebostädernas förbättrande. *Egnahemsstyrelsen* anser vidare, att även tjänsteläkarna på respektive orter böra beredas tillfälle att yttra sig över upprättade byggnadsplaner liksom även beträffande föreslagna eller tillämnade byggnadsplatser. *Egnahemsstyrelsen* påpekar vidare, att då förslag till hela egnahemsverksamhetens omorganisation nu framlagts av 1936 års egnahemsutredning, frågan om tillvägagångssättet vid här ifrågavarande låns sökande och låneärendenas vidare handläggning m. m. bör göras beroende av det resultat, vartill berörda egnahemsutrednings förslag kan leda. Förfaringssättet med åsyftade lån synes sålunda på sätt, som kan finnas lämpligt, böra infogas i det lånesystem, som kan komma att bli gällande inom egnahemsverksamheten.

Liknande synpunkter ha framförts av bl. a. *länsstyrelserna i Jönköpings, Kronobergs, Malmöhus och Hallands län* liksom av vissa hushållningssällskaps förvaltningsutskott samt vissa tjänsteläkare.

### *Departementschefen.*

Det är givetvis ett angeläget önskemål, att hälsovårdsnämnderna så mycket som möjligt delta i arbetet att förbättra bostadsbeståndet och även att vid planering av bostadsbyggnad och bostadsförbättring hygienisk sakkunskap toges till råds. Detta synes dock kunna åstadkommas utan att i själva ansökningsförfarandet hälsovårdsnämnderna fungera som första instans. Det har klagats över att ansökningsproceduren inom bostadsförbättringsverksamheten är för omständlig och tidsödande och syftet med utredningens förslag är att förenkla. Då frågorna om hälsovårdsnämndernas mera aktiva medverkan i bostadsförbättringsarbetet samt om den hygieniska sakkunskapens anlitande i detta arbete lämpligen torde böra tagas upp i ett vidare sammanhang och då en förenkling av förfarandet synes önskvärd, förordar jag på denna punkt utredningens förslag.

Om förändringar i egnahemsnämndernas ställning och egnahemsverksamhetens organisation överhuvud, vilka föreslagits av 1936 års egnahemsutredning, bli genomförda, kan möjligen anledning komma att föreligga att på

med hänsyn till nya organisationsformer och förfaringssätt lämpligt vis modifiera ansökningsförfarandet även inom nu ifrågavarande verksamhetsområde.

### Kostnadsberäkningar.

#### *Bostadssociala utredningen.*

Såsom jag tidigare framhållit beräknar utredningen, att för nästföljande budgetår ett kapitalbelopp av cirka 6,500,000 kronor skulle komma att krävas för låneverksamheten och cirka 300,000 kronor för bidragsverksamheten.

#### *Departementschefen.*

Till förbättrande av lantarbetarbostäder kan för närvarande lån beviljas ur lånefonden för lantarbetarbostäder, som upptages bland statens utlåningsfonder. Denna fond, som uppgår till något över 1 miljon kronor, kommer givetvis att mista sitt nuvarande ändamål om föreliggande förslag genomföres och bör vid sådant fall disponeras för den nya verksamheten.

Kapitalbehovet för denna nya verksamhet låter sig visserligen icke med säkerhet beräkna, men torde under nästföljande budgetår icke kunna uppgå till mer än 4 à 4.5 miljoner kronor. Utöver lånefondens kapitalbelopp torde därför böra anvisas 3 miljoner kronor för budgetåret 1939/40.

Såsom jag i årets statsverksproposition efter samråd med chefen för finansdepartementet förordnat, böra de föreslagna nya lånen redovisas under fonden för låneunderstöd. Den odisponerade behållningen å det för lantarbetarbostadslånen anvisade reservationsanslaget bör kunna tagas i anspråk för den nya lånerörelsen på det sättet, att den i räkenskaperna för budgetåret 1939/40 tillföres det anslag för den nya lånerörelsen, om vars anvisande jag kommer att hemställa.

Vad åter beträffar kostnaderna för den föreslagna bidragsverksamheten torde dessa för nästföljande budgetår kunna uppskattas till cirka 200,000 kronor. Medel för ifrågavarande ändamål torde böra anvisas från det anslag, som kan komma att bliva beviljat för bidrag till främjande av bostadsbyggande på landsbygden.

### Bostadsinspektionen på landsbygden.

#### *Bostadssociala utredningen.*

Bostadssociala utredningen konstaterar på grundval av enquêtesvaren rörande tillämpningen av hälsovårdsstadgans bestämmelser om bostad samt om bostadsinspektionens effektivitet, att hälsovårdsstadgans bestämmelser i och för sig äro fullt tillräckliga; i och med de förändringar, som genomfördes vid 1936 års riksdag och som äro i kraft sedan 1 januari 1937, kan hälsovårdsstadgan sägas vara tillfyllest, om den blott tillämpades. Det är dock

enligt utredningens sammanfattande omdöme uppenbart, att effekten av de nya bestämmelserna hittills varit mycket ojämn och i stort sett tämligen obetydlig, samt att de inspektionsorgan, som krävas för ett konsekvent tillämpande av bestämmelserna, ännu äro otillräckliga. Alltför mycket beror på huruvida och i vad mån man kan räkna med ett personligt betonat intresse från hälsovårdsnämnders, provinsialläkares och distriktssköterskors sida.

Erfarenheterna från de resor, de sakkunniga företagit, ha styrkt den uppfattningen, att den bostadsövervakning, som direkt kan utövas av de huvudsakligen med sjukvårdande uppgifter sysselsatta och inom mindre områden verksamma provinsialläkarna och distriktssköterskorna, icke inom närmare framtid kan bli fullt effektiv. Otivelaktigt har inom den existerande organisationen uträttats mycket gott arbete och mera torde kunna förväntas, när organisationen inom en tioårsperiod blir fullt utbyggd. Redan synes det dock klart, att organisationen på bostadsövervakningens område kräver en komplettering med krafter, som äro fristående från lokala intressen, d. v. s. länsbostadsinspektörer. Sådana rymmas inom den nuvarande distriktsorganisationens ram. Utredningen ifrågasätter om det icke vore lämpligt att statsbidrag kunde utgå även för manlig bostadsinspektör inom större eller mindre områden.

Såsom nyss nämnts ha de nya bestämmelserna i hälsovårdsstadgans bostadsparagrafer varit i kraft sedan början av år 1937. Det vore enligt utredningens mening av intresse, om en grundligare undersökning än den, som varit möjlig för utredningen att företaga, kunde utföras angående dessa nya bestämmelsers verkan, hälsovårdsnämndernas sätt att tolka och tillämpa dem o. s. v. En dylik undersökning kunde lämpligen göras på ett representativt urval av kommuner i första hand i de län, där landsbygdsbostadsförhållandena påkalla mest uppmärksamhet, och i regi av institutet för folkhälsan utföras av för dylikt uppdrag lämpade och intresserade tjänsteläkare.

#### *Yttranden.*

*Socialstyrelsen* framhåller, att de med förslaget åsyftade möjligheterna till ökat ekonomiskt bistånd från statens sida till förbättring av lantarbetarnas bostäder med all sannolikhet skulle skapa förutsättningar jämväl för en mera effektiv inspektionsverksamhet på detta område än vad hittills varit fallet. Det ligger i sakens natur, att en dylik inspektion knappast kan göra någon mera betydande insats till höjande av den allmänna bostadsstandarden för dessa arbetare, så länge de nödiga ekonomiska betingelserna härför ej kunna anses föreligga. Vid ett förverkligande av de nu planerade ekonomiska stödåtgärderna lära sådana betingelser komma att skapas. Å andra sidan är det tydligt, att en organisatorisk förstärkning av den nuvarande bostadsinspektionen på landsbygden också är av behovet påkallad. Styrelsen vill särskilt betona önskemålet att såvitt möjligt få till stånd större inspektionsområden och i förevarande avseende bättre utrustade hälsovårdsnämnder ävensom att den nuvarande organisationen kompletteras med särskilda bostadsinspektörer i varje län.

*Byggnadsstyrelsen* betonar behovet av byggnadsteknisk sakkunskap i och för kontrollen vid uppförandet och inredandet av bostäderna. Även i fråga om den fortlöpande bostadsövervakningen synes det vara av största värde att hava tillgång till byggnadsteknisk sakkunskap. Genom samarbete mellan distriktssköterskorna respektive dem överordnade organ, å ena, och organ med tillgång till byggnadsteknisk sakkunskap, å andra sidan, synes även bostadsövervakningen kunna bli mera effektiv än vad nu är fallet.

*Länsstyrelsen i Uppsala län* hyser den uppfattningen, att statsanslag borde ställas till förfogande för särskilda bostadsinspektörer inom varje län. Dessa böra äga sådana praktiska och tekniska kvalifikationer, att de icke blott kunna bedöma bostadens beskaffenhet ur ekonomisk synpunkt utan även huru bostaden på bästa sätt bör anordnas för att utan onödiga kostnader bli så arbetsbesparande och bereda så stor trevnad som möjligt.

*Svenska landstingsförbundets styrelse* ansluter sig till utredningens uppfattning, att för bostadsinspektionens effektivisering kräves en komplettering med krafter, som äro fristående från lokala intressen, s. k. länsbostadsinspektörer. Det är motiverat, att statsbidraget till avlönande av dessa centralt verksamma krafter bleve avsevärt högre än till distriktssköterskornas lön. I förarbetena till distriktsvårdsreformen uttalades, att kostnaderna borde fördelas så, att landstinget bidrager med den del av kostnaderna, som motsvarar den sjukvårdande verksamheten, under det att kostnaderna för distriktsvården i övrigt, omfattande den förebyggande vården, bostadsvården etc. täckas av statsmedel. Enligt denna fördelningsgrund borde sådana inom distriktsvården anställda befattningshavare, som uteslutande syssla med exempelvis bostadsvård, helt avlönas av statsmedel.

*Medicinalstyrelsen* understryker i anslutning till utredningens förslag nödvändigheten av att såväl omreglering av provinsialläkardistrikten som distriktssköterskeorganisationens genomförande såvitt möjligt påskyndas. Därjämte synes det vara ett trängande önskemål att även de socialhygieniska kurser för tjänsteläkare, som ordnas av institutet för folkhälsan kunde årligen anordnas i betydligt större omfattning än hittills.

Med anledning av utredningens förslag till en undersökning av hälsovårdsnämndernas sätt att tolka och tillämpa hälsovårdsstadgans bostadsbestämmelser o. s. v. finner medicinalstyrelsen det bästa sättet att övervinna hälsovårdsnämndernas tröghet vara en personlig upplysning och rådgivning från fall till fall, grundad på en genomgång av nämndernas protokoll och en personlig undersökning av bostadsbeståndet inom kommunen. Om en sådan undersökning utfördes av därtill kompetent tjänsteläkare, skulle dennes erfarenheter kunna tillgodogöras för utarbetande av detaljerade anvisningar för bostadsövervakningen och behöfliga, tillräckligt lättfattliga formulär o. s. v., vilket otvivelaktigt skulle bidra till att underlätta arbetet för hälsovårdsnämnderna och genomföra en mera effektiv praxis. En sådan verksamhet kunde försöksvis igångsättas exempelvis i Malmöhus, Östergötlands och Uppsala län och fortsättningen av arbetet bli beroende på de erfarenheter, som vunnits vid en sålunda ordnad verksamhet inom ett representa-

tivt urval av kommuner i nämnda län. Nämnda undersökare skulle representera den oberoende sakkunskapen och ifrågavarande anordning kunde möjligen bli utgångspunkt för en kommande organisation, där lämpliga konsulenter kunde ingripa vid behov. På sakens nuvarande ståndpunkt synes det medicinalstyrelsen som om man kunde vänta med statsbidrag till länsbostadsinspektörer. I den mån, som distriktsläkarorganisationen blir genomförd, vill man i första hand se förverkligat ett från olika håll uttalat önskemål om tekniskt sakkunniga tillsyningsmän för hälsovården inom de olika tjänsteläkarområdena.

Beträffande de närmare formerna för den föreslagna undersökningen och rådgivningen genom särskilt förordnade tjänsteläkare synes förslag härom böra i samråd med undersökarna utarbetas av den myndighet, som erhåller i uppdrag att omhänderta densamma. Man kunde lämpligen ifrågasätta att i första hand genom lottning uttaga ett visst antal kommuner i de län som föreslagits för undersökning — förslagsvis 1—2 kommuner i varje provinsialläkardistrikt — och att inom dessa kommuner ej blott lantarbetarbostäder utan även småbrukarlägenheter och övriga smålägenheter skulle bli föremål för bostadsteknisk undersökning. Undersökningen borde i de föreslagna länen omfatta alla smålägenheter å landsbygden för att erhålla för undersökningen värdefullt jämförelsematerial. De härom insamlade uppgifterna skulle dessutom ha betydelse vid undersökning av behovet av eventuella ytterligare åtgärder beträffande lantarbetarnas respektive landsbygdsbefolkningens bostadsförhållanden.

Kostnaden för undersökningen har medicinalstyrelsen uppskattat till förslagsvis 22,500 kronor. Härvid har undersökningen beräknats sträcka sig över en tid av 4 månader, omfattande för varje undersökare 100 arbetsdagar. Med en arbetstakt av omkring 10 smålägenheter per dag beräknar styrelsen att minst 2 % av inom de län, där undersökning föreslås, befintliga lägenheter bli undersökta.

Ett annat sätt att öka hälsovårdsnämndernas verkningskraft vore sammanslutning i länsförbund, såsom skett i Värmlands län. De gynnsamma erfarenheterna från länsbarnavårdsförbunden på barnavårdsnämndernas verksamhet kunna analogvis anföras. Medicinalstyrelsen ifrågasätter, om icke ett mindre anslag för påskyndande av sådana länssammanslutningar skulle kunna i hög grad befordra önskvärd utveckling och därför böra rekommenderas.

*Styrelsen för statens institut för folkhälsan* anser beträffande den av utredningen ifrågasatta undersökningen det vara av vikt, att en sådan undersökning kommer till stånd. Därigenom kunde erhållas en på ett enhetligt bedömande grundad uppfattning om bostädernas beskaffenhet i vissa delar av landet ävensom om det sätt, varpå den nu stadgade tillsynen fungerar. På grundval av vid undersökningen vunna erfarenheter torde det bliva möjligt att utarbeta enhetliga riktlinjer för vederbörande lokala myndigheter, hälsovårdsnämnder, tjänsteläkare och distriktssköterskor med hänsyn till deras

arbete beträffande bostadsövervakning. En sådan utredning borde jämväl kunna förväntas bli av betydelse för att hos de lokala hälsovårdsmyndigheterna åstadkomma ökat intresse för denna viktiga folkhygieniska fråga. På grund av vid undersökningen gjorda normerande iakttagelser torde slutligen bestämmelser beträffande bostadsinspektionen kunna utarbetas, varigenom effekten av densamma skulle kunna förbättras. Styrelsen är ock beredd att medverka vid utförandet av en sådan undersökning. Erforderliga medel lära kunna beredas från den å institutets stat upptagna delposten av löningar till speciallärare, experter och tillfälliga biträden. En dylik undersökning torde i första hand böra begränsas till de län, där landsbygdsbostadsförhållandena påkalla särskild uppmärksamhet. Såsom sådana lära förslagsvis Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Malmöhus, Skaraborgs ävensom Västerbottens och Norrbottens län böra uppmärksammas. Uppenbarligen kunna av praktiska skäl samtliga bostäder i dessa län icke bliva föremål för undersökning, utan torde denna böra begränsas att omfatta en tillräckligt stor del av dem, förslagsvis  $\frac{1}{5}$  till  $\frac{1}{10}$ . Utväljandet av de kommuner, som böra komma i fråga, torde böra ske genom institutet för folkhälsan i samråd med förste provinsialläkaren i vederbörande län och med ledning av de handlingar, som föreligga rörande bostadstillsynen i de olika kommunerna.

För vart och ett av de län, där undersökning skall äga rum, bör förordnas en speciellt sakkunnig läkare med uppgift att besöka och inspektera lönebostäderna i ifrågavarande kommuner. Vid denna undersökning synes man kunna beräkna, att omkring 10 bostäder per dag hinna genomgås. Före undersökningens utförande torde de i undersökningen deltagande läkarna böra samlas till en av statens institut för folkhälsan anordnad kortare kurs för att bl. a. åstadkomma ett i möjligaste mån enhetligt undersökningsförfarande. Styrelsen förutsätter, att därest den ifrågavarande undersökningen finnes böra komma till stånd i huvudsaklig enlighet med ovan uppdragna linjer, styrelsen beredes tillfälle att framlägga en detaljerad plan med kostnadsberäkningar, ävensom att bearbetningen av materialet lämpligen bör äga rum genom institutets försorg.

#### *Departementschefen.*

Jag finner de synpunkter, som framförts av bostadssociala utredningen i denna fråga i hög grad beaktansvärda. Enligt min uppfattning bör institutet för folkhälsan erhålla i uppdrag att verkställa en undersökning efter de linjer, som angivits av utredningen och som närmare utvecklats av medicinalstyrelsen och styrelsen för institutet för folkhälsan. Till denna fråga torde jag framdeles få återkomma.

## Byggnadskostnaderna på landsbygden.

### *Bostadssociala utredningen.*

Vid en utredning rörande möjligheterna att genom statliga åtgärder åstadkomma en förbättrad standard hos lönebostäderna på landsbygden bör enligt bostadssociala utredningens mening uppmärksamhet ägnas åt de på senaste tiden starkt stigande byggnadskostnaderna på landsbygden, vilka kunna innebära fara för att statens stödaktion göres överksam genom stigande arbetslöner och materialpriser.

Det läge, som genom byggnadskostnadernas stegring på senare år inträtt på landsbygdens byggnadsmarknad, anser bostadssociala utredningen vara för-tjänt av synnerlig uppmärksamhet jämväl ur de synpunkter utredningen har att anlägga. Bliva förhållandena på detta område ej uppordnade på ett tillfredsställande sätt, löper man fara, att de åtgärder, som av staten kunna vidtagas till förbättring av lönebostädernas standard och i allmänhet i bostadsförbättrande syfte på landsbygden, kunna förlora en väsentlig del av sin effekt.

De åtgärder, som kunna vidtagas på detta område, synas enligt bostadssociala utredningens mening för närvarande böra begränsas till att eventuellt under statlig ledning söka påskynda och fullfölja de förhandlingar, vilka som förut nämnts, redan upptagits mellan på området intresserade organisationer.

### *Yttranden.*

I åtskilliga yttranden ha utredningens synpunkter i förevarande fråga understrukits. Sålunda yttrar *socialstyrelsen*, att det uppenbarligen är av största vikt, att en tillfredsställande reglering på detta område må kunna komma till stånd genom överenskommelser i en eller annan form. Vid en fortsatt tendens till stegring av byggnadsarbetarlönerna på landsbygden upp inemot den nivå, som städer och stadsliknande samhällen i detta avseende representera, skulle den åsyftade effekten av de nu förslagna statliga stöd-åtgärderna allvarligt äventyras. Styrelsen vill i denna fråga endast hänvisa till sitt uttalande i ämnet i utlåtande den 30 september 1938 över byggnads-industrisakkunnigas betänkande.

Enligt *lantbruksstyrelsens* mening är denna fråga av så allvarlig natur, ej blott för den statligt understödda bostadsförbättrings- och ladugårdsförbättringsverksamheten, utan även för byggnadsverksamheten på landsbygden överhuvud taget, att den bör påkalla särskild uppmärksamhet från det allmännas sida.

Liknande synpunkter anföras av ett flertal länsstyrelser och hushållnings-sällskap och av *Sveriges allmänna lantbrukssällskap*.

*Svenska lantarbetsgivareföreningen* har med oro följt byggnadskostnader-nas alltjämt fortskridande stegring. Det har synts föreningen klart, att kostnadsstegringen till stor del orsakats av det i ökad omfattning resta kravet på att städernas byggnadslöner och ackordsprislistor för byggnadsarbete skola tillämpas även å arbete på rena landsbygden. Föreningen hade emel-

lertid hoppats att införandet i jordbrukets kollektivavtal av en särskild timlön för byggnadsarbete, vilket skedde vid avtalsuppgörelsen sistlidna höst, skulle underlätta en lycklig utveckling av den för jordbruket så betydelsefulla byggnadsfrågan. Huruvida införandet i jordbruksavtalen av lönetariff för byggnadsarbete skall komma att leda till åsyftat resultat eller ej är det ännu för tidigt att yttra sig om. Man måste emellertid se i ögonen, att jordbrukarna, om de ej kunna utnyttja jordbruksavtalens byggnadslöner utan tvingas betala de byggnadslöner, som avpassats för städernas förhållanden, samt dessutom — vad värre är — nödgas tillämpa »mätning» enligt ackordsprislistan, få räkna med att arbetarna komma upp till en förtjänst av 2 à 3 kr. per timme.

Vilka åtgärder kunna då statsmakterna vidtaga på detta område till avhjälpande av här påtalade missförhållanden? Bostadssociala utredningen föreslår, att man eventuellt under statlig ledning söker påskynda och fullfölja de förhandlingar, vilka redan upptagits mellan på området intresserade parter. Föreningens förhandlingar med svenska lantarbetareförbundet äro redan fullföljda. I jordbruksavtalet är landsbygdens byggnadsarbete redan reglerat. Föreningen har tidigare antytt, att man ännu ej kan överblicka om förhållandena härigenom blivit på tillfredsställande sätt tillrättalagda. Anledningen till föreningens tvekan om värdet av byggnadsarbetets reglerande i jordbruksavtalet är att föreningens motpart, svenska lantarbetareförbundet, av kollegiala hänsyn till byggnadsträarbetareförbundet och med dem samordnade byggnadsarbetareförbund, synes benäget att tillämpa jordbruksavtalets byggnadsbestämmelser endast med den största restriktivitet. Det vore önskvärt, att landsorganisationen jämnade vägen för tillämpning av jordbruksavtalets byggnadsbestämmelser på ett för byggnadsfrågans lösning mera förmånligt sätt än som nu sker.

*Kooperativa förbundets styrelse* finner det ur allmänt sociala synpunkter vara ett naturligt och berättigat landsbygdsintresse, att byggnadskostnaderna skola stå i ett rimligt förhållande till landsbygdsbefolkningens — i jämförelse med stadsbefolkningens — obestridligt mindre ekonomiska bärkraft. Styrelsen önskar som sin mening framhålla det välbetänkta i att såväl de direkt berörda intressena på området som även det allmänna ägnar detta spörsmål det allvarliga beaktande, som det utan tvivel är förtjänt av. Styrelsen erinrar om att för ett flertal byggnadsvaror råder för närvarande en monopolistisk prissättning. Det kan ej vara lämpligt, att staten genom hjälp åt innehavarna av lönebostäderna indirekt subventionerar byggnadsindustriens leverantörer eller tillåter monopolistiska överenskommelser, som reducerar effekten av statens stöd för den angelägna saneringen av lantarbetarbostäderna.

#### *Departementschefen.*

Det betydelsefulla spörsmål, som de sakkunniga här upptagit till behandling, torde få prövas i annat sammanhang än det nu förevarande.

## Främjande av bostadsbyggande på landsbygden.

I årets slatsverksproposition har, såsom redan erinrats, Kungl. Maj:t på min hemställan under femte huvudtiteln, punkt 22, föreslagit riksdagen att, i avbidan på särskild proposition i ämnet, beräkna ett reservationsanslag av 3,250,000 kronor till bidrag till främjande av bostadsbyggande på landsbygden. Vidare har Kungl. Maj:t föreslagit riksdagen att å kapitalbudgeten, statens utlåningsfonder i avbidan på särskild proposition i ämnet, beräkna till Lånefonden för främjande av bostadsbyggande på landsbygden ett reservationsanslag av 3,000,000 kronor.

Beträffande bestämmelserna angående förbättringsbidrag och nybyggnadslån för bostadsbyggnadsföretag på landsbygden hänvisar jag till den redogörelse, som finnes intagen å sid. 52 i propositionen nr 234 till 1934 års riksdag. Här må endast nämnas, att verksamheten omhänderhaves av statens egnahemsstyrelse och att förbättringsbidrag och nybyggnadslån kunna beviljas till bostadsbyggnadsföretag på landet — i municipalsamhälle dock först efter prövning av Kungl. Maj:t beträffande varje samhälle — samt inom de delar av städerna, där hälsovårdsstadgans föreskrifter för landet äro tillämpliga.

Genom kungörelse den 27 maj 1938 (nr 245) meddelade Kungl. Maj:t bestämmelser angående förbättringsbidrag och nybyggnadslån för bostadsbyggnadsföretag på landsbygden. Dessa bestämmelser inneburo vissa ändringar i grunderna för verksamheten. Maximibeloppet höjdes för bidrag från 1,000 till 1,200 kronor och för nybyggnadslån från 3,000 till 3,500 kronor. Förbättringsbidrag skulle kunna utgå även till bestridande av kostnaderna för förbättring av vattentäkt. Vidare stadgades, att den, som sökt bidrag eller lån enligt kungörelsen den 30 juni 1937 (nr 654) angående förbättringsbidrag och nybyggnadslån för bostadsbyggnadsföretag på landsbygden och med anledning av i förstnämnda kungörelse meddelade bestämmelser ville komplettera sin ansökning, finge senast den 1 september 1938 ingiva kompletterande ansökning, vilken skulle prövas i enahanda ordning som den tidigare ingivna.

Vad angår de anslag, som hittills anvisats för bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden, må anföras följande.

Till främjande av bostadsbyggande beviljade 1933 års riksdag för budgetåret 1933/34 ett reservationsanslag av 15,000,000 kronor, av vilket 10,000,000 kronor voro avsedda för landsbygden. Å tilläggsstat för samma budgetår anvisade 1934 års riksdag ytterligare 8,000,000 kronor för bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden. Det av sistnämnda riksdag för budgetåret 1934/35 anvisade anslaget av 8,000,000 kronor till främjande av bostadsbyggande var avsett att helt tagas i anspråk för fortsatt bedrivande av landsbygdsvärksamheten.

De för budgetåret 1933/34 anvisade medlen hava huvudsakligen disponerats för tillgodoseendet av de ansökningar, som inkommo hösten 1933. Beträffande det för budgetåret 1934/35 anvisade anslaget anordnades hösten

1934 ett nytt ansökningsförfarande. De därvid inkomna ansökningarna om bidrag och lån avsågo ett sammanlagt belopp av inemot 39,000,000 kronor, och egnahemsnämnderna beräknade för desamma ungefär 35,000,000 kronor. Med hänsyn till att anslaget endast uppgick till 8,000,000 kronor, kunde blott en ringa del av ansökningarna bifallas. Statens egnahemsstyrelse gjorde i anledning därav framställning om anvisande av ytterligare 15,000,000 kronor för ändamålet.

Riksdagen beviljade för budgetåret 1935/36 ett anslag av 5,000,000 kronor, avsett uteslutande för förbättringsbidrag, samt beslöt dessutom inrättandet av en lånefond för främjande av bostadsbyggande på landsbygden, från vilken fond nybyggnadslån skulle utlämnas. Såsom kapital för fonden anvisades 2,000,000 kronor. För budgetåret 1936/37 anvisade riksdagen 5,500,000 kronor till förbättringsbidrag samt, i enlighet med Kungl. Maj:ts förslag, till nybyggnadslån ett anslag av 2,000,000 kronor såsom kapitalökning för fonden. I skrivelse den 23 maj 1936, nr 251, framhöll riksdagen, att det nu närmast syntes gälla att söka tillgodose återstående medelsbehov på grundval av 1934 års ansökningar men att även om denna begränsning måste i stort sett upprätthållas, möjlighet dock borde stå öppen att i enstaka undantagsfall lämna bidrag även på grund av nyinkomna framställningar. Därvid avsågo riksdagen exempelvis sådana fall, då vederbörande hälsovårdsnämnd funne ett initiativ vara alldeles särskilt påkallat och utredningen tydligt gäve vid handen, att behovet av statens bistånd för upprustningen av en bristfällig lägenhet rent humanitärt sett måste framstå såsom synnerligen trängande.

Kungl. Maj:t hade för budgetåret 1936/37 föreslagit, att av anslaget till förbättringsbidrag borde 1,000,000 kronor företrädesvis användas för ansökningar beträffande lönebostäder. Riksdagen anförde i sin nyssberörda skrivelse beträffande lönebostäderna, att ett så stort belopp som 1,000,000 kronor icke syntes behöva beräknas för dylika bostäder. Uppkommande överskott syntes kunna anlitas för utdelning av bostadsförbättringsbidrag.

För budgetåret 1937/38 anvisade riksdagen dels för förbättringsbidrag ett anslag av 5,500,000 kronor, dels för nybyggnadslån i form av kapitalökning för lånefonden för främjande av bostadsbyggande på landsbygden ett engångsanslag av 3,000,000 kronor. I samband med att sagda anslag ställdes till egnahemsstyrelsens förfogande, utfärdades den 30 juni 1937 nya bestämmelser för verksamheten (nr 654), enligt vilka nytt ansökningsförfarande ut-sattes till den 1 september 1937.

Jag vill ytterligare erinra, att Kungl. Maj:t — sedan riksdagen medgivit, att från det för budgetåret 1937/38 anvisade reservationsanslaget till bidrag till främjande av bostadsbyggande på landsbygden finge disponeras ett belopp av högst 50,000 kronor för iordningställande av vissa fiskarbostäder å Norrlandskusten och till dessa hörande sjöbodar — genom kungörelse den 10 december 1937 (nr 964) angående statsbidrag för fiskarbostäder å Norrlandskusten meddelat särskilda föreskrifter rörande sagda bidragsverksamhet, därvid bland annat ansökningstiden bestämts till den 1 mars 1938.

1938 års riksdag anvisade dels under femte huvudtiteln för budgetåret 1938/39 ett reservationsanslag av 2,500,000 kronor, dels å tilläggsstat för budgetåret 1937/38 ett reservationsanslag av 1,500,000 kronor, dels ock för budgetåret 1938/39 såsom kapitalökning för lånefonden för främjande av bostadsbyggande på landsbygden ett reservationsanslag av 3,000,000 kronor.

Kungl. Maj:t har i proposition nr 2 till årets riksdag föreslagit, att ett tilläggsanslag å 1,500,000 kronor måtte anvisas till förbättringsbidrag. I skrivelse den 14 februari 1939, nr 28, har riksdagen anmält, att den bifallit Kungl. Maj:ts ifrågavarande förslag.

Sammanlagt har sålunda hittills för bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden anvisats ett belopp av 57,500,000 kronor, därav för nybyggnadslån 14,000,000 kronor.

I skrivelse den 20 september 1938 har *statens egnaheimsstyrelse* preliminärt beräknat, att för tillgodoseende av tillstyrkta och vilandeförklarade ansökningar krävdes ytterligare ett belopp av 10,000,000 kronor till bidragsverksamheten och 5,000,000 kronor till låneverksamheten. Egnahemsstyrelsen framhåller vidare, att trots den betydande mängden av vilande ansökningar nytt ansökningsförfarande syntes böra ifrågakomma hösten 1939. Det hade nämligen erfarenhetsmässigt framgått, att kvarliggande ansökningar vid tiden för bidragsbeviljandet tarvade ny undersökning i så gott som varje särskilt fall samt att sökande ej sällan avstått från bidrag på grund av förändrade omständigheter.

### **Egnahemsstyrelsens förslag till ändrade bestämmelser för bostadsförbättringsverksamheten.**

I en den 25 november 1938 dagtecknad framställning har statens egnaheimsstyrelse framlagt förslag till vissa ändringar i bestämmelserna för bostadsförbättringsverksamheten. Förslaget, som nära anknyter till bostads-sociala utredningens i det föregående behandlade betänkande med utredning och förslag till förbättring av bostäder för lantarbetare, berör på ett väsentligt sätt grunderna för bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden.

Beträffande den hittills bedrivna bostadsförbättringsverksamheten anför egnahemsstyrelsen följande.

Den statliga bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden medelst bostadsförbättringsbidrag och nybyggnadslån torde otvivelaktigt få anses hava varit av stort värde för beredande av en välbehövlig hjälp till härför behövande att få sina oftast dåliga bostäder ur hälsovårdssynpunkt upprustade. Denna verksamhet har också med rätta blivit av den stora allmänheten mycket både uppskattad och anlitad. Sålunda hava från verksamhetens början 1933 och intill 1937 års utgång ej mindre än 92,257 ansökningar om förbättringsbidrag och nybyggnadslån till bostäder på landsbygden (lönebostäder ej medräknade) ingivits, avseende 97,094 lägenheter. Härav hava under samma tid berörda bidrag och lån blivit beviljade till 47,027 st. företag eller till i runt tal 50 procent av antalet ingivna ansökningar.

Vad det kvalitativa resultatet av den hittillsvarande verksamheten ifråga

beträffar, torde detta — såvitt styrelsen kunnat bedöma — nog kunna be-tecknas såsom i stort sett rätt tillfredsställande. Givet är emellertid, att den bostadsupprustning, som genom ifrågavarande hjälpverksamhet kommit till stånd, i allmänhet icke kunnat bli så genomgripande, som varit önskvärt. Härtill synes bland annat den omständigheten hava bidragit, att de bidrags-belopp, som på grund av gällande bestämmelser och begränsad medelstill-gång kunnat utgå, i regel blivit så knappt tillmätta — i genomsnitt c:a 700 kronor per lägenhet — att i allmänhet endast de mest nödvändiga förbättringarna kunnat komma till utförande. De lån — nybyggnadslån — som kunnat erhållas i eller utan samband med förbättringsbidragen, hava icke varit så begärliga och hava fördenskull blivit i jämförelsevis ringa omfattning anlitade. Svårigheten för många sökande med svag ekonomi att på annat sätt på förmånliga villkor upplåna utöver bidragsbeloppen erforderliga medel till en mera grundlig bostadsupprustning har sålunda ofta haft till följd, att man i möjligaste mån sökt begränsa upprustningen till vad med hjälp av eget arbete — i vissa fall jämväl eget virke — i kostnadshänseende kunnat ungefärligen täckas av de erhållna bidragen. Sålunda hava de förbättrade bostäderna bland annat rätt ofta icke blivit försedda med nöjaktiga inre anordningar, såsom exempelvis för det husmoderliga arbetet tillfredsställande köksinredningar, erforderliga garderobs- och andra behövliga bi-utrymmen m. m. I en del fall hava de för bostadens uppvärmning utförda anordningarna blivit både otillräckliga och otillfredsställande. Bristande isoleringsanordningar mot fukt och kyla äro icke heller ovanliga o. s. v. Att en del tekniska missgrepp i arbetets utförande även blivit begångna är känt, men sådana synas dock i allmänhet icke hava förorsakats av medelsknapp-het utan torde vara att tillskriva bristande erfarenhet från de byggandes sida och en allför svag byggnadskontroll. Tack vare den numera öppnade möjligheten för egnahemsstyrelsen att hava ett antal resande byggnadskon-trollanter anställda, torde emellertid riskerna för uppkomsten i fortsättning-en av sådana konstruktiva fel, som kunna hava nämnvärd betydelse för bo-stadsförbättringarnas varaktighet, i stort sett kunna elimineras.

Egnahemsstyrelsen har i saknad av en mera allmän erfarenhet icke förut ansett sig hava erforderligt underlag för en framställning i förevarande spörs-mål, även om styrelsen redan tidigare haft sin uppmärksamhet riktad på det förhållandet, att de med hjälp av förbättringsbidrag och nybyggnadslån verkställda bostadsförbättringarna understundom blivit ofullständigt och mindre väl utförda. Då numera byggnadskontroll medelst resekontrollanter sedan någon tid ägt rum, har emellertid styrelsen fått stöd för den uppfatt-ningen, att något borde åtgöras för möjliggörande av en grundligare och med hänsyn till nutidens krav mera omfattande förbättring av landsbygdens bo-städer. Arbetsanskaffningssynpunkten har visserligen för närvarande tack vare det förändrade arbetslöshetsläget trätt i bakgrunden, men kvar står syftet med den statliga bostadsförbättringsverksamheten att ur folkhälsans och folkhygienens synpunkt söka åstadkomma en välbehövlig bostadssa-nering på landsbygden. I fråga om det fortfarande stora behovet av statligt stöd åt bostadsförbättringsverksamheten anför egnahemsstyrelsen följande.

Ej mindre än 13,500 ansökningar ligga för närvarande inne hos egnahems-nämnderna, vilka ansökningar alla avse sådana ur hälsosynpunkt nödvän-diga bostadsförbättringar, som nämnderna ansett böra understödjas med statliga bidrag och lån men som av brist på medel hittills icke kunnat bevil-

jas. Av dessa ansökningar torde med de anvisade medel, som nu komma att fördelas, ej mer än knappt 19 procent komma att bli tillgodosedda, medan resten eller närmare 11,000 ansökningar måste avslås. Huru många undermåliga bostäder, som därutöver ännu finnas på landsbygden och som i olika avseenden förete brister av den art, att de ej kunna anses uppfylla de krav, som numera i hälsovårdshänseende eller ur hygienisk och arbetsekonomisk synpunkt göra sig alltmer gällande, är visserligen svårt att uppskattningsvis kunna ange, men det torde säkerligen röra sig om ett betydande antal. Även om resultatet av den i 1935/36 års särskilda folkräkning ingående specialundersökningen av bostadsförhållandena i 100 landskommuner uppskattas med försiktighet, torde det dock få anses uppenbart, att behovet av bostadssanering på landsbygden ännu alltfjämt är mycket stort.

Även om jämväl det enskilda intresset för och strävandena efter erhållande av bättre bostäder på landsbygden tack vare olika samverkande orsaker under de senaste åren starkt ökat och givit sig tillkänna på ett mycket märkbart sätt, torde dock av privatekonomiska skäl den ur särskilt hälso-synpunkt eftersträfvansvärda utvecklingen på hithörande område utan ett fortsatt kraftigt statligt ingripande med all sannolikhet ej komma att ske i sådant tempo, som önskvärt vore.

Egnahemsstyrelsen hänvisar till bostadssociala utredningens i det föregående refererade förslag till förbättring av lantarbetarbostäder med hjälp av lån med låg ränta och viss tids räntefrihet samt anför beträffande tillämpligheten av denna stödform på jämväl andra bostäder än lönebostäder följande.

Då de av bostadssociala utredningen anförda och enligt egnahemsstyrelsens mening vägande skälen för ett föreslaget utbyte av engångsbidrag mot en ungefär likvärdig statlig subvention i låneform beträffande lönebostäderna åtminstone i vissa delar torde få anses äga giltighet även då fråga är om s. k. vanliga bostäder, har det synts styrelsen angeläget att närmare dryfta frågan, om icke jämväl den hittillsvarande statliga hjälpverksamheten för de vanliga bostädernas upprustning medelst bostadsförbättringsbidrag och nybyggnadslån borde kunna omläggas eller i varje fall så ändras, att den kunde medverka till en både allmännare, snabbare och icke minst en mera genomgripande bostadssanering på landsbygden, än vad hittills varit förhållandet.

På grund av bland annat rådande privatekonomiska förhållanden torde det icke vara möjligt eller ens önskvärt att för de vanliga bostädernas vidkommande helt ersätta de rena bidragen med motsvarande subvention i låneform. Åtskilliga familjer med dåliga bostäder hava så svag ekonomi, att de icke kunna uppbringa någon eller endast obetydlig säkerhet för lån och icke skulle mäktat fullgöra någon amortering å ens ett mycket förmånligt sådant; dessa familjer skulle, därest bidragsformen slopades, bli ställda utan möjlighet att få sina bostäder i behöflig omfattning upprustade. Å andra sidan skulle dock de statliga bostadsförbättringsbidragen kunna begränsas till att utgå i betydligt färre antal fall än hittills, därest tillika med bidragen en därmed jämnvärdig statlig subvention lämnades även i låneform. Samtidigt därmed skulle också bidragens skadeverkningar kunna i avsevärd grad undgås.

Därest innehavare i gemen av dåliga bostäder bereddes möjlighet att erhålla i förmånshänseende liknande lån upp till 80 procent av kostnaderna som de, vilka bostadssociala utredningen föreslagit beträffande lönebostäder, så skulle därmed enligt egnahemsstyrelsens mening helt andra möjlig-

heter än hittills öppnas för ernående av en både grundlig och med hänsyn till nutidens krav önskvärd standardförbättring av landsbygdens bostäder. De hämningar på bostadsförbättringarnas omfattning och grundlighet, som icke kunnat undvikas med hittillsvarande hjälpformer, skulle genom dylika lånemöjligheter med sannolikhet komma att i stor utsträckning bortfalla. Samtidigt skulle därmed utan tvivel även de hälsovårdande myndigheternas arbete på bostadsområdet komma att avsevärt underlättas. Försåges egnahemsnämnderna med erforderlig i byggnadsfrågor sakkunnig arbetskraft och bleve kontrollverksamheten överallt tillfredsställande genomförd — 1936 års egnahemsutredning har i sitt nyligen avlämnade betänkande framlagt förslag härom — så skulle bostadssaneringen på landsbygden med åsyftade lånemöjligheter jämte en begränsad möjlighet till erhållande av bidrag med stor sannolikhet kunna bedrivas med förutsättningar till uppnående av goda resultat.

Utifrån dessa principiella synpunkter och vid övervägande av frågan om de lämpliga formerna för ernående av de uppställda syftemålen, har egnahemsstyrelsen stannat vid att föreslå, att såväl bostadsförbättringsbidrag som ock nybyggnadslån bibehållas, men att villkoren för desamma, när fråga är om s. k. vanliga bostäder, ändras efter följande grunder.

#### 1. *Beträffande enbart bostadsförbättringsbidrag.*

Utlämnandet av enbart bostadsförbättringsbidrag synes böra begränsas till att avse endast sådana fall, där den sökande dels är i uppenbart behov av en bättre bostad för sig och sin familj och dels är i sådana ekonomiska omständigheter, att han antingen icke kan lämna någon för nybyggnadslåns erhållande godtagbar säkerhet eller på grund av små inkomster, nedsatt arbetsförmåga, stor familj eller av andra ömmande omständigheter anses vara ur stånd att kunna fullgöra någon betalningsskyldighet för ett dylikt lån. Genom en sådan avgränsning av fall för bidragens utlämnande enbart för sig synas bidragsbeloppen, som för närvarande äro maximerade till 1,200 kronor, i de enskilda fallen böra höjas till högst 2,000 kronor per lägenhet, ehuru dock icke i något fall till högre belopp än högst 80 procent av de för bostadsförbättringen beräknade kostnaderna. Vid en på så sätt maximerad bidragstilldelning torde man kunna utgå ifrån, att vederbörande bidragstagare i regel bör genom egna resurser kunna prestera de överskjutande 20 procenten av kostnaderna. I de fall detta ej skulle bli möjligt, torde kommunerna såsom hittills böra genom bidrag eller på annat sätt bistå den behövande med sådan ytterligare hjälp, som förutom statsbidraget kan befinnas vara erforderlig för företagets genomförande.

#### 2. *Beträffande enbart nybyggnadslån.*

Nybyggnadslånen böra göras lika förmånliga som de lån (s. k. lantarbetarebostadslån), bostadssociala utredningen föreslagit för förbättring av lönebostäder på landsbygden. Dock synes av skäl, som egnahemsstyrelsen anfört i sitt den 21 november 1938 avgivna utlåtande över nyssnämnda utredningsförslag för lönebostäder, jämväl nybyggnadslånen böra göras amorteringsfria under de två första låneåren. Villkoren för nybyggnadslån skulle sålunda i huvudsak bli:

- a) räntefrihet under de 10 första låneåren;
- b) efter två amorteringsfria år — bevilningsåret oräknat — en årlig amortering med en 20-del av lånebeloppet;
- c) efter den räntefria tiden en räntebetalning å oguldet lånebelopp, beräk-

nat efter en räntesats, motsvarande statens självkostnadsränta eventuellt ökad med  $\frac{1}{4}$  procent;

d) lånebeloppet i vart enskilt fall maximerat till högst 80 procent av de för en lägenhets förbättring beräknade kostnaderna; samt

e) för lånet godtagbar säkerhet, i första hand inteckning i vederbörande fastighet intill ett belopp icke överstigande fastighetens taxeringsvärde eller, där taxeringsvärde ej är åsatt fastigheten på annat sätt styrkta värde vid den tid, då säkerheten erbjudes.

Beträffande rätten att erhålla nybyggnadslån synes sådan utvidgning härutinnan böra medgivas, att envar som är i behov av att få sin bostad ur hälso-synpunkt grundligt upprustad och som icke anses kunna utan svårighet upplåna medel på annat håll för sådan upprustning, bör vara berättigad att härför komma i åtnjutande av nybyggnadslån på förenämnda villkor. Behovsprövningen med hänsyn till sökandens ekonomi skulle alltså för ernående av här förut omförmålt syfte kunna ske inom en betydligt vidare ram, än vad som hittills varit fallet.

### 3. Bostadsförbättringsbidrag i förening med nybyggnadslån.

Då fall kunna tänkas ifrågakomma, att den sökande ej anses kunna med hänsyn till den säkerhet, som han kan prestera, eller den möjlighet han har att kunna återbetala ett lån, genomföra den grundliga upprustning av bostaden, som kan befinnas vara erforderlig med enbart nybyggnadslån, bör möjligheten stå öppen att i sådana fall lämna hjälp medelst både bidrag och nybyggnadslån i lämpligt avvägda proportioner, givetvis under iakttagande av, att bidrags- och lånebeloppet tillhoppa ej överstege 80 procent av de beräknade kostnaderna. Vid kombination av bidrag och lån torde emellertid någon skyldighet för kommun att deltaga i kostnaderna icke behöva ifrågasättas.

### 4. För bidrag och lån gemensamma bestämmelser.

Såsom sådana torde även i fortsättningen, i vad bostadsförbättringen avser s. k. vanliga bostäder, böra gälla, att här ifrågavarande hjälpverksamhet blir begränsad till enbart om- och ersättningsbyggnad och sålunda icke för åstadkommande av helt nya bostadslägenheter. Vidare torde från verksamheten allttjämt böra undantagas bostäder, som avses för uthyrning eller för upplåtelse i annan form åt annan familj än den bostadsunderhållsskyldigas. Likaså bör även fortsättningsvis endast mera genomgripande och ur hälso-synpunkt påkallade förbättringsarbeten, avseende sådant bostadsutrymme, som i vart fall kan prövas vara för familjen behövt, bli föremål för berörda statliga hjälp. Dock torde emellertid sådana förbättringsåtgärder, som avsåge vatten- och avloppsfrågans behövliga ordnande, samt bostadens förseende med centraluppvärmning kunna med hänsyn till dessa anordningars stora betydelse ur hygienisk och arbetsekonomisk synpunkt och den berättigade ökade uppmärksamhet, som i anledning härav särskilt på senaste tid börjat ägnas häråt, enbart för sig kunna understödjas på sätt, som förut angivits. Till förhindrande av spekulation eller annat missbruk med erhållen bidrags- eller lånehjälp torde särskilda bestämmelser härför bli erforderliga.

Vad frågan om bidrags och låns sökande och ansökningars vidare handläggning m. m. angår, synas de hittillsvarande bestämmelserna härom för bostadsförbättringsbidrag och nybyggnadslån i allt väsentligt alltfört kunna vinna tillämpning.

Egnahemsstyrelsen uttalar slutligen, att, därest den av bostadssociala utredningen föreslagna statliga hjälpen till lönebostädernas förbättrande vin-

ner statsmakternas bifall, det synes styrelsen berättigat, att en därmed något så när likartad och jämvärdig hjälpåtgärd även tillskapas för den i stor omfattning alltjämt behövlige upprustningen av vanliga bostäder, alldestund hjälpåtgärderna i båda fallen syfta till samma mål.

Beträffande kostnaderna och medelsbehovet för ett statligt stöd åt en fortsatt sanering av vanliga bostäder på landsbygden efter de föreslagna ändrade grunderna anför egnahemsstyrelsen — efter framhållande av deras svårberäknelighet till följd av att varken frekvensen av ansökningar eller det genomsnittliga hjälpbehovet per ansökan på förhand kunna beräknas med större säkerhet — i huvudsak följande.

I fråga om erforderliga bidragsbelopp torde med den föreslagna begränsningen vid utlämnande av bostadsförbättringsbidrag samt med hänsyn till den subvention, som nybyggnadslånen föreslagits skola komma att innebära, sagda belopp böra — innan närmare erfarenhet vunnits — kunna stanna inom 2 miljoner kronor årligen. Med den föreslagna maximeringen av bidragen till 2,000 kronor per lägenhet, torde vid bidragens utlämnande enbart för sig eller i förening med nybyggnadslån enligt förut angivna grunder dess genomsnittliga storlek kunna beräknas till omkring 1,500 kronor. Ett årligt bidragsbelopp av 2 miljoner kronor skulle sålunda räcka för tillgodo-seende av ungefär 1,300 bidragsberättigade bostadsförbättringsföretag om året.

För beräkning av erforderligt årligt kapitaltillskott till lånefonden för främjande av bostadsbyggande på landsbygden i och för utlämnande av nybyggnadslån enligt de grunder, som av egnahemsstyrelsen föreslagits, torde det genomsnittliga lånebeloppet per lägenhet, då fråga är om vanliga bostäder, icke kunna sättas lägre än 3,000 kronor. Beräknas den årliga lånefrekvensen komma att omfatta cirka 8,000 lägenheter, skulle det årliga kapitaltillskottet till fonden sålunda komma att uppgå till omkring 24 miljoner kronor. Från början, innan verksamheten hunnit få den omfattning, som synes kunna påräknas, torde dock kapitaltillskottet till fonden för ändamålet kunna begränsas till 15 miljoner kronor årligen.

Beträffande storleken av statens insats för subventioneringen genom den föreslagna räntefriheten å nybyggnadslånen, så torde, om utlåningsbeloppet i början begränsas till 15 miljoner kronor om året och räntan tillsvidare beräknas efter 3  $\frac{1}{4}$  procent, denna insats komma att för första utlåningsåret uppgå till 487,500 kronor för att sedan successivt ökas i förhållande till den blivande årliga utlåningen.

#### *Yttranden.*

Över egnahemsstyrelsens framställning hava yttranden inhämtats från statskontoret, medicinalstyrelsen, byggnadsstyrelsen, länsstyrelserna i Stockholms, Södermanlands, Malmöhus, Skaraborgs, Västernorrlands, Västerbottens samt Norrbottens län, statens byggnadslånebyrå, statens jordnämnd, lånenämnden för sekundär jordbrukskredit samt bostadssociala utredningen. Länsstyrelserna ha tillika anbefallts att infordra yttranden av länets hus-

hållningssällskaps förvaltningsutskott samt förste provinsialläkaren i länet. Medicinalstyrelsen har inhämtat yttranden av samtliga förste provinsialläkare. Tillfälle att avgiva yttrande har vidare lämnats fullmäktige i riksgäldskontoret, svenska landskommunernas förbund, riksförbundet landsbygdens folk samt kooperativa förbundet.

Förslagets principer ha i huvudsak vunnit anslutning av medicinalstyrelsen, som prövat ärendet allenast ur medicinsk-hygienisk synpunkt, byggnadsstyrelsen, byggnadslånebyrån, vars ordförande, byråchefen Bergström, avgivit särskilt yttrande, samt bostadssociala utredningen. Samtliga länsstyrelser, från vilka yttrande inhämtats, ha lämnat förslaget utan erinran eller i huvudsak tillstyrkt detsamma, i vissa fall under framhållande av kritiska synpunkter i särskilda frågor. Lånenämnden för sekundär jordbrukskredit samt statens jordnämnd ha lämnat förslaget utan erinran. Fullmäktige i riksgäldskontoret ha anslutit sig till förslaget om överflyttning av en del av hjälpverksamheten från bidrag till lån men anført kritiska synpunkter beträffande verksamhetens omfattning och finansiering. Särskilt tillstyrkande yttrande har avgivits av riksgäldsfullmäktigen, herr Lindqvist. Svenska landskommunernas förbund samt kooperativa förbundet ha tillstyrkt förslaget.

Avstyrkande yttranden ha avgivits av statskontoret, reservanten i byggnadslånebyrån, byråchefen Bergström samt riksförbundet landsbygdens folk.

Jag övergår nu till en redogörelse för de helt eller i huvudsak tillstyrkande yttrandena i den mån dessa innehålla synpunkter av principiell art.

*Medicinalstyrelsen* finner de föreslagna ändrade bestämmelserna för den statliga bostadsförbättringsverksamheten ägnade att påskynda en välbehövlig bostadssanering på landsbygden. Styrelsen framhåller vikten av å ena sidan samarbetet med den hygieniska sakkunskapen och å andra sidan arbetskontrollen. Flertalet av förste provinsialläkarna, vilkas yttranden medicinalstyrelsen infortrat, har anslutit sig till förslaget eller lämnat detsamma utan erinran; nästan undantagslöst understryka de det stora behovet av fortsatt bostadsförbättringsverksamhet, angelägenheten av hygienisk sakkunskap, handledning och kontroll i byggnadstekniska frågor samt krav på tillfredsställande sanitär och arbetsunderlättande utrustning av bostäderna som villkor för statens stöd. Beträffande den av vissa förste provinsialläkare framställda förutsättningen att bostaden efter upprustningen skall fylla hälsovårdsstadgans minimikrav anser sig medicinalstyrelsen böra erinra om, att denna förutsättning, ehuru principiellt riktig, dock icke bör få stå hindrande i vägen för bostadsupprustning i de fall, då ett fullständigt tillgodoseende av dessa krav — även där desamma i de särskilda fallen äro av mindre betydelse ur hälsovårdssynpunkt, exempelvis beträffande rumshöjden — skulle medföra oproportionerligt stora kostnader.

*Byggnadsstyrelsen* finner syftet med ifrågavarande förslag värt allt beaktande. Ehuru beträffande bostadsförbättringsbidraget en höjning av bidragsmaximum till 1,200 kronor skedde så sent som vid 1938 års riksdag, torde säkerligen skäl föreligga att såsom egnahemsstyrelsen föreslagit i mera begränsat antal fall medgiva högre bidrag. Mot det föreslagna beloppet, 2,000 kronor, har styrelsen intet att erinra. I fråga om förslaget rörande nybyggnadslån har styrelsen i stort sett icke annat att erinra än att möjligen något snävare och framför allt mera bestämd definition än vad i för-

slaget angivits bör uppställas i avseende å den som skall kunna erhålla sådant lån. Byggnadsstyrelsen uttrycker slutligen som sin mening, att det nu framlagda förslaget framhåver vikten av att en samordnande överarbetning av verkställda utredningar på den statsunderstödda bostadsbyggnadsverksamhetens område med det snaraste kommer till stånd.

*Länsstyrelsen i Stockholms län* anser sig icke ha anledning till erinran mot en omläggning av bostadsförbättringsverksamheten i föreslagen riktning, ehuruval de synpunkter, som legat till grund vid uppdragandet av riktlinjerna för förbättringsverksamheten beträffande lantarbetarbostäderna, icke torde göra sig lika gällande med avseende å nu ifrågakommande bostadsförbättring.

*Länsstyrelsen i Malmöhus län* framhåller, att den omständigheten, att en person ej kan ställa godtagbar säkerhet för lånet, icke behöver innebära att han saknar förmåga att betala lånet. En förutsättning för bidrag i det fall att fastighetsägaren ej kan ställa godtagbar säkerhet borde vara att han tillika anses sakna förmåga att fullgöra betalningsskyldighet.

*Länsstyrelsen i Västernorrlands län* hänvisar till att den s. k. Västernorrlandsutredningen igångsatt en ingående undersökning av bostadsförhållandena i syfte att på grundval av denna undersökning framlägga förslag till en mera intensifierad bostadsupprustning inom lånet. Det synes klart ådagalagt att kraftåtgärder från det allmännas sida äro ofrånkomliga för framskapandet av ur folkhälsans och folkhygienens synpunkter försvarliga bostäder på länets landsbygd, varför länsstyrelsen livligt förordar den utvidgade hjälpverksamhet på området, som egnahemsstyrelsen föreslagit. *Västernorrlands läns hushållningssällskaps förvaltningsutskott* anför som sin mening, att den stundom bristande kvalitet hos bostadsförbättringarna, varpå egnahemsstyrelsen i sin motivering anmärkt, i huvudsak torde hänföra sig till de första årens förbättringsverksamhet men att på senare år en tydlig tendens att göra bostadsförbättringarna mera omfattande spårats samt att genom möjligheten att anställa byggnadskontrollanter de väsentligaste bristerna beträffande bostadsförbättringarnas tekniska genomförande skola kunna avhjälpas. Förvaltningsutskottet kan emellertid i olikhet mot egnahemsstyrelsen icke anse lämpligt, att erfarenheterna från den tekniska kontrollen böra föranleda till att, sedan nu så stor del av bostadsförbättringen genomförts, vidtaga några större ändringar beträffande återstående bostadsförbättringsverksamhet för enskilda tillhöriga bostäder. I tre särskilda omgångar ha innehavare av hälsovådliga bostäder å landsbygden beretts tillfälle att söka statshjälp. För ernående av en rättvis fördelning av hjälpen olika trakter emellan samt då fortfarande ett avsevärt antal personer underlåtit att söka, bör nuvarande statlig anslagsgivning fortsätta förslagsvis för en treårsperiod framåt. Mot snabbheten i nu pågående bostadsförbättringsverksamhet torde enligt förvaltningsutskottets mening knappast befogade anmärkningar kunna riktas. Ändringar i systemet och standarden för bostadsförbättringsverksamheten synas förvaltningsutskottet böra uppskjutas till dess mera framträdande växlingar eventuellt inträffat beträffande de allmänna konjunkturerna. Beträffande övergång i viss utsträckning från bidrag till lån framhåller förvaltningsutskottet som sin uppfattning, att i Västernorrland flertalet sökande har sådan ekonomisk ställning, att de med större eller mindre rätt anse sig vara berättigade till bidrag enligt förut tillämpade normer. Åtgärden ifråga anses emellertid i övrigt lämplig och likaledes de föreslagna lånevillkoren. *Västernorrlands läns länenämnd* vitsordar egnahemsstyrelsens uttalanden om behovet av fortsatta åtgärder för bostadsförbättring, omöjligheten att helt ersätta subventionsformen med låneform och lämpligheten av bidragsbeloppens höjning. Bedömandet i de sär-

skilda fallen av frågan, huruvida det allmännas bistånd bör givas i form av bidrag utan återbetalningsskyldighet eller lån, synes nämnden böra föregås av noggrann prövning, huruvida sökandens påräkneliga inkomster kunna anses medgiva ytterligare belastning av sökandes ekonomi.

*Länsstyrelsen i Västerbottens län* anför, att till länsstyrelsen vid upprepade tillfällen inkommit framställningar om hjälp för åstadkommande av nöjaktiga bostäder från personer, som beviljats bostadsförbättringsbidrag, men icke ansett sig äga förmåga att utan ytterligare bidrag från annat håll åstadkomma de ifrågasatta förbättringsarbetena. Av de utredningar, som i dessa ärenden verkställts, har oförtydligt framgått, att den hittillsvarande och jämväl den föreslagna maximigränsen för bostadsförbättringsbidragen är för snäv, då det gäller de mest skuldsatta bostadsägarna med minderåriga barn, som icke kunna deltaga i byggnadsarbetet. Det är länsstyrelsens mening att för dessa specialfall öppna möjlighet till en höjning av bidraget till 3,000 kronor. Länsstyrelsen understryker, att det ifrågasatta anslaget för nästa budgetår måste betecknas som otillräckligt. *Västerbottens läns hushållningssällskaps egnahemsnämnd* vitsordar egnahemsstyrelsens uttalande om det kvalitativa resultatet av den hittills bedrivna bostadsförbättringsverksamheten men hävdar, att förekommande missförhållanden härröra sig från verksamhetens tidigare år, då nuvarande bostadssociala problem voro föga kända och kommunernas erfarenhet på området var ringa. Senare ha standardkraven stigit; bl. a. har införande av centralvärme i stor utsträckning föreskrivits som villkor för bostadsförbättringsbidrag. Om det av egnahemsstyrelsen framlagda förslaget genomföres kan enligt egnahemsnämndens mening anmärkta brister i verksamheten bli undanröjda, dock under förutsättning av vissa ändringar med avseende å speciellt norrländska förhållanden, betingade främst av den fördyring av förbättringsarbetena, som åstadkommes av långa avstånd och höga transportkostnader. Egnahemsnämnden hemställer, att bidraget i vissa fall, måhända efter egnahemsstyrelsens särskilda prövning, beträffande Västerbottens län skall kunna höjas intill 3,000 kronor samt att det årliga anslaget till bostadsförbättringsverksamheten med hänsyn till behovets omfattning under några år framåt måtte utgå med 5 miljoner kronor.

*Länsstyrelsen i Norrbottens län* finner det ej blott välbetänkt utan därjämte oundgängligen nödvändigt att de av egnahemsstyrelsen föreslagna nya grunderna för verksamheten fastställas, om nämligen det uppställda målet, en snabb sanering av bostadsbeståndet på landsbygden, skall uppnås på ett för de därav berörda tillfredsställande sätt. *Norrbottens läns hushållningssällskaps egnahemsnämnd* anser revisionen av de för bostadsförbättringsverksamheten gällande bestämmelserna välmotiverad och den föreslagna omläggningen i god samklang med de allmänna tendenserna inom övriga former av statlig bostadssubvention. Egnahemsnämnden föreslår dock vissa smärre ändringar. Sålunda böra enligt nämndens förmenande nya ansökningar kunna när som helst emottagas och en byggnadstid av två år i stället för nu gällande ett år medgivas. Nämnden understryker behovet av bestämmelser för förhindrande av spekulation och annat missbruk av erhållen bidrags- och låneshjälp. Slutligen föreslår egnahemsnämnden att uttrycket nybyggnadslån, vilket ingenting säger om arten av de företag, för vilka dylikt lån utgår, utbytes mot en beteckning, som direkt hänvisar till bostadsförbättringsverksamheten, t. ex. bostadsförbättringslån.

*Statens byggnadslånebyrå* ansluter sig med vissa förbehåll till de av egnahemsstyrelsen uppdragna riktlinjerna. Byrån betonar särskilt, att tanken att i så stor utsträckning som möjligt begränsa de fall där engångsbidrag gives, för att i stället uppmuntra en vidsträckt låneverksamhet med flerårig

räntefrihet synes lycklig ur såväl psykologiska som ekonomiska och bostadssociala synpunkter. Byrån betonar samtidigt angelägenheten av att bostadsförbättringsverksamheten, då fråga är om upprustning av eget hem, som innehaves av familj med minst tre barn under 16 år, icke kommer att konkurrera med den särskilda verksamhet, som bland annat i detta syfte anordnats för mindre bemedlade, barnrika familjer. Detta synes böra komma till uttryck i författningstexten. Byggnadslånebyrån anmärker på det förhållandet att enligt egnahemsstyrelsens förslag bidrag och lån skola kunna utlämnas i förening också enligt de nya bestämmelserna. Härvid torde enligt byråns mening icke ha beaktats, att den nuvarande låneformen icke innefattar någon subvention, vilket kan göra en kombination i vissa fall motiverad. Enligt förslaget skulle emellertid kombinationen innebära, att två subventionsformer, avsedda för olika personkategorier, staplades på varandra. Anordningen skulle med andra ord medföra, att den omständigheten, att en person befinner sig i en situation, som icke hänför honom till de sämst lottade, kan giva honom möjlighet till subvention i dubbel form. Byrån avstyrker på dessa skäl den ifrågasatta kombinationen. Byrån är vidare tveksam, huruvida den av egnahemsstyrelsen förordade amorteringsfriheten under två år för erhållna lån är lämplig. När upplåning skett för t. ex. nyetablering av jordbruks- eller bostadsegnahem är det ofta en nära nog tvingande nödvändighet att under några år begränsa låntagarens återbetalningsskyldighet till staten för att bereda honom möjlighet att under den tiden täcka annan kredit, som han regelmässigt måst anlita. Samma behov av viss amorteringsfrihet synes knappast föreligga, då fråga är om bostadsförbättringslån, och det är icke omöjligt, att ett uppskov med all betalningsskyldighet — räntefrihet skall ju åtnjutas under de första tio åren — kan komma låntagaren att planlägga arbetet med mindre god omtanke. Slutligen förordar byrån, att lånet amorteras under ett vart av de tio första åren med en tjugondedel av lånebeloppet och under återstoden av lånetiden med fast annuitet. Därmed ernås överensstämmelse med de föreskrifter, som härutinnan föreslagits av bostadssociala utredningen i fråga om lönebostäderna och detta torde ur låntagarens synpunkt vara att föredraga.

*Bostadssociala utredningen* delar egnahemsstyrelsens uppfattning, att i åtskilliga fall låneformen skulle vara att föredraga framför bidragsformen även i fråga om ägarbostäder på landsbygden och att, därest innehavare i gemen av dåliga bostäder bereddes möjlighet att erhålla i förmånshänseende liknande lån som de, vilka utredningen föreslagit beträffande lönebostäder, större möjligheter än hittills skulle öppnas för ernående av en grundlig och med hänsyn till nutida krav önskvärd standardförbättring av landsbygdens bostäder. Dock torde enligt utredningens mening särskilt de psykologiska skälen för låneformen och mot bidragsformen väga betydligt tyngre, när det gäller lönebostäder än när det gäller ägarbostäder i allmänhet. Utredningen anser anledning finnas att antaga, att bidragsformen — av de anledningar egnahemsstyrelsen själv anfört — fortfarande i stor utsträckning skall visa sig behöfvig. Utredningen finner den föreslagna amorteringsfriheten under två år otillräckligt motiverad samt framhåller, att bidrag i förening med lån (med viss tids räntefrihet), vilka måste betraktas som alternativa stödformer, utgöra en dubbling av hjälpen för en viss kategori, för vilket inga som helst grundade skäl föreligga.

*Styrelsen för svenska landskommunernas förbund* finner särskilt anmärkningsvärt att just de minst bemedlades bostäder, vilka i högre grad än andra äro i behov av upprustning, med nu gällande villkor ofta icke kunna bli föremål för en så genomgripande förbättring, som skäligen kan fordras ur hälsovårdssynpunkt. Bidragsbeloppen äro i regel för små och möjligheten

för ägare till sådana fastigheter, som här äro i fråga, att på grund av den ringa in-teckningssäkerhet, desamma i allmänhet erbjuda, erhålla lån till bestridande av ägarens egen andel av kostnaderna för nybyggnad eller förbättring är synnerligen ringa.

*Kooperativa förbundets styrelse* erinrar om att verkställda undersökningar beträffande inkomstnivån för vissa småbrukarkategorier och åtskilliga andra innehavare av s. k. ofullständiga jordbruk samt en del övriga småfolkskategorier på den svenska landsbygden ådagalägga, att dessa grupper i viss utsträckning ha en levnadsstandard, som t. o. m. understiger lantarbetarnas, och anser det motiverat, att den statliga bostadsförbättringsverksamheten fortsättes och effektiviseras på sätt egnahemsstyrelsen föreslagit. Styrelsen finner det lämpligt, att samma principer, som bostadssociala utredningen föreslagit för den statliga förbättringshjälpen åt lantarbetarnas lönebostäder, i fortsättningen tillämpas även för den statliga bostadsförbättringsverksamheten över huvud på landsbygden, så långt förhållandena äro jämförliga och sålunda medgiva begagnandet av likartade stödformer.

Under tillstyrkande i huvudsak av de av egnahemsstyrelsen föreslagna formerna för den fortsatta bostadsförbättringsverksamheten ha *fullmäktige i riksgäldskontoret* anfört vissa betänkligheter i fråga om verksamhetens omfattning och sättet för dess finansiering.

Fullmäktige behärta det samhällsnyttiga syftet med den föreliggande framställningen och anse i likhet med egnahemsstyrelsen, att åtgärder böra vidtagas för utökande av den verksamhet å ifrågavarande område, som staten under de senare åren understött. Fullmäktige anse sig emellertid böra framhålla, att ifrågavarande verksamhet givetvis ej bör bedrivas i snabbare takt än att såväl det centrala som de lokala organen kunna medhinna alla erforderliga förberedelser för arbetenas igångsättande i den ökade omfattningen samt nödig kontroll över arbetenas utförande. Framhållas bör ock, att till följd av nuvarande livliga byggnadsverksamhet en viss knapphet råder å yrkeskunniga arbetare i byggnadsfacket samt att vid sådant förhållande en hastig ansvällning av den statsunderstödda byggnadsverksamheten å landsbygden kan medföra, att denna knapphet ökas. Dessa omständigheter synas fullmäktige böra föranleda en viss varsamhet vid genomförandet av den föreslagna utökningen av statens byggnadsfrämjande verksamhet, varför det borde kunna ifrågasättas, huruvida ej de av egnahemsstyrelsen såsom erforderliga beräknade, mycket betydande anslagen för ändamålet lämpligen böra ej oväsentligt begränsas.

I fråga om de föreslagna ändrade villkoren för ifrågavarande hjälpverksamhet anföra fullmäktige i riksgäldskontoret bland annat följande:

Den av styrelsen åsyftade överflyttningen av huvudparten av hjälpverksamheten från bidrag till lån är enligt fullmäktiges mening lämplig och naturlig. Fullmäktige ha därför ej något att erinra mot den föreslagna skärpningen av villkoren för erhållande av bidrag; sådana böra lämnas endast då verkligt behov av hjälp i denna form föreligger. Mot införande av vissa lättnader i gällande villkor för nybyggnadslånen synes ej heller någon invändning kunna göras under förutsättning att de nya bestämmelserna avvägas på ett lämpligt sätt. I detta avseende framhålla fullmäktige, att de ej äro övertygade om nödvändigheten av att, såsom föreslagits, medgiva två amorteringsfria år för lånen. Vidare ifrågasätta fullmäktige, huruvida ej en amorteringstid av 20 år måste anses alltför lång med hänsyn till det ändamål, för vilket lånen utlämnas. Den räntefot, varefter lånen skola för-

räntas efter utgången av de räntefria åren, torde, såsom av bostadssociala utredningen föreslagits i fråga om lån till förbättring av bostäder för lantarbetare, bör vara fast och bestämmas av Kungl. Maj:t lägst till medelräntan för statens upplåning mot obligationer under det budgetår, som närmast föregått det varunder lånet beviljats, med tillägg av  $\frac{1}{4}$  %. Fullmäktige påpeka vidare att godtagande såsom säkerhet av inteckning i vederbörande fastighet intill ett belopp, motsvarande fastighetens taxeringsvärde, kan medföra vissa risker för långivaren.

Beträffande den statsfinansiella innebörden av de föreslagna lånevillkoren framhålla fullmäktige i riksgäldskontoret, att dessa komma att medföra en belastning även av driftsbudgeten, överstigande beloppen för den räntesubvention, som egnahemsstyrelsen räknat med såsom statens insats härutinnan.

Fullmäktige påpeka, att enligt de av statsmakterna godkända finansieringsreglerna för statens utlåningsfonder böra investeringsanslag å kapitalbudgeten till fonden för främjande av bostadsbyggande på landsbygden kombineras med avskrivningsanslag å driftsbudgeten så beräknade att skillnaden dem emellan uppgår till ett belopp, som kan fullt förräntas av ränteinkomsten från fonden.

Storleken av de avskrivningsanslag, som vid tillämpning av ifrågavarande regler skulle under olika förutsättningar bli behövliga vid investeringar i här avsedda lånerörelse, framgår av en till fullmäktiges yttrande fogad promemoria angående avskrivningsbehovet för investeringar i fonden för främjande av bostadsbyggande på landsbygden. Av denna promemoria framgår bl. a. följande.

De för nybyggnadslånen föreslagna lånevillkoren medgiva en genomsnittlig förräntning av en investering i dylika lån av 1.1 %, vilket, då för full förräntning f. n. kräves 4 % i avkastning, innebär att 27 % av investeringen är fullt förräntad. Av investeringarna i förevarande lånerörelse böra sålunda, under dessa förutsättningar, 73 % omedelbart avskrivas. Därest förräntningskravet skulle nedsättas till  $3\frac{1}{2}$  % — vilket med hänsyn till den nedåtgående tendensen å statsskuldräntan måhända är möjligt redan nästa år — innebära lånevillkoren full förräntning av 31 % av investeringarna, varför 69 % av dessa böra omedelbart avskrivas. Ett avskrivningsförfarande efter dessa grunder tillämpas regelmässigt för investeringar i sådan lånerörelse, som sker från statens utlåningsfonder. Dessa fonders utlåningsrörelse förutsättes bli bestående för all framtid, och återbetalningar å lån disponeras för ny utlåning. I sådana undantagsfall, då utlåningen sker i form av tidsbegränsade individuella lån och återbetalningarna återgå till statsregleringen, har emellertid detta avskrivningsförfarande icke ansetts böra tillämpas. Andra avskrivningsregler ha i dessa fall befunnits vara tillfyllest för att tillgodose syftet att trots förräntningsunderskott å investeringen bevara statens förmögenhetsställning under den tid, låneunderstödet utgår. Regler härutinnan ha blivit framlagda i årets statsverksproposition och äro avsedda att närmast gälla å fonden för låneunderstöd redovisade tidsbegränsade investeringar av större ekonomisk räckvidd. De föreslagna reglerna innebära i princip att man i samband med investeringen avsätter ett belopp av skattemedel, som är tillräckligt för att möjliggöra att statsregleringen under de år lånerörelsen avses äga bestånd, men ej längre, tillföres ersättning för förräntningsunderskotten. Dessa täckas sålunda på förhand genom ett engångs-

anslag i samband med investeringen och de avsatta avskrivningsmedlen förutsättas vara förbrukade vid låneunderstödet upphörande. Avskrivningsbehovet är givetvis lägre vid detta avskrivningsförfarande, som i årets statsverksproposition föreslagits komma till användning vid investering i lån till lantarbetsarbostäder, med vilkas villkor bestämmelserna på de nu ifrågavarande bostadsförbättringslånen i stort sett överensstämmer. Vid investering i lån till lantarbetsarbostäder har det omedelbara avskrivningsbehovet beräknats till 27 % av investeringsanslaget.

Mot fullmäktiges i riksgäldskontoret yttrande har riksgäldsfullmäktigen, herr Lindqvist anmält avvikande mening med yrkande, att fullmäktige med hänsyn till den stora vikt, som tillkommer en förbättring av bostadsstandarden för såväl samhället som den enskilda individen, och trots de med nödvändighet stora kostnaderna bort i allt väsentligt tillstyrka förslaget.

Jag övergår nu till att redogöra för yttranden i avstyrkande riktning.

Statskontoret är för sin del icke övertygat om att de förordade åtgärderna verkligen äro ägnade att befärma det av egnahemsstyrelsen avsedda syftet — ett snabbare genomförande av bostadssaneringen på landsbygden. De speciella stödåtgärder i form av lån mot fördelaktiga räntevillkor, som ansetts lämpliga för ernående av en effektivisering av förbättringsverksamheten beträffande lantarbetsarnas lönebostäder, torde knappast kunna förväntas komma att medföra motsvarande resultat beträffande den allmänna bostadsförbättringsverksamhet, varom här är fråga. Denna verksamhet kommer i regel att avse de i ekonomiskt hänseende sämst ställda samhällsmedlemmar, som innehava egna bostäder. Statskontoret håller före, att de psykologiska motiv, som legat till grund för bostadssociala utredningens förslag i fråga om lantarbetsarbostäderna med dessas i allmänhet i ekonomiskt avseende betydligt bärkraftigare ägare, knappast kunna anses vara aktuella med avseende å den allmänna bostadsförbättringsverksamheten å landsbygden. Statskontoret erinrar vidare om att åtgärderna för främjande av bostadsbyggnad på landsbygden tillkomma såsom ett led i de allmänna åtgärderna för arbetslöshetens bekämpande. Erfarenheten har också visat, att de statliga stödåtgärderna på detta område, varigenom skapats över hela landet spridda arbetstillfällen, ur denna synpunkt varit av betydande värde. Med hänsyn härtill och i betraktande av de avsevärda kostnader för statsverket, varom här är fråga, vill det synas statskontoret angeläget, att bostadsförbättringsverksamheten även i fortsättningen utnyttjas jämväl i konjunkturutjämningssyfte på det sätt att verksamheten under goda tider gives mindre omfattning för att vid tilltagande arbetslöshet utvidgas.

Statskontoret framhåller slutligen i fråga om de statsfinansiella konsekvenserna av de föreslagna lånevillkoren synpunkter av samma innebörd som de härovan efter fullmäktige i riksgäldskontoret återgivna.

I ett särskilt yttrande har ordföranden i statens byggnadslånebyrå, byråchefen Bergström, anfört följande.

Ur den enskildes synpunkt, synes räntefriheten å lån under den första låneperioden icke vara en sund subventionsprincip. Bördorna kastas på framtiden och det finnes i förevarande sammanhang inga bärande skäl för antagandet att låntagarens betalningsförmåga framdeles, exempelvis efter en tioårsperiod, skulle vara bättre än vid lånets utbetalning. Snarare finnes skäl för ett antagande i motsatt riktning i så måtto, att underhållskostnaderna för den nyupprustade byggnaden torde vara proportionsvis lägst under ti-

den närmast efter den företagna upprustningen. Vidare kan ifrågasättas, om icke ett kontant engångsbidrag ur psykologisk synpunkt utövar en mera stimulerande inverkan än den till sitt kapitaliserade nuvärde svårberäknliga räntefriheten, även om denna räntefrihet rent matematiskt skulle till sitt värde motsvara ett statsbidrag av engångsnatur. Ur bostadssocial synpunkt synes en direkt sammankoppling av subventionsmomentet — i form av räntefrihet — med kreditgivningen icke vara rationell. Kreditbehovet är icke någon mätare på subventionsbehovet och bör därför icke utgöra norm för detsamma. I första hand bör undersökas behovet av en rationell upprustning till varaktig nytta samt kostnaderna för en sådan upprustning — givetvis med iakttagande av all nödig sparsamhet — fastställas. Bedömandet av förbättringsbehovet och de ifrågasatta förbättringsåtgärdernas lämplighet bör ske under medverkan av de lokala hälsovårdsmyndigheterna. I andra hand bör undersökas, i vad mån egna medel och lånemedel på öppna marknaden kunna ifrågakomma för planens förverkligande utan att statsmedel anlitas, varefter återstoden av medelsbehovet tillskjutes av staten, varvid i första hand räntebärande lånemedel med fast annuitet synes böra komma ifråga. I sista hand undersökes, i vad mån den boende icke mäktar med egna krafter gälda det för förbättringsplanens förverkligande erforderliga medelsbehovet. I den mån han vid en sådan slutprövning befinnes vara oförmögen att bära en skuldsumma, bör statsbidrag utan ränte- eller återbetalningsskyldighet inom vissa fastställda gränser ifrågakomma.

*Riksförbundet landsbygdens folk* framhåller, att den grupp jordbruk, som skulle komma i åtnjutande av de förmåner, som föreslås av egnehemsstyrelsen, till sin väsentligaste del består av s. k. ofullständiga jordbruk. Dessa jordbruks räntabilitetsproblem är redan nu så svårt, att de ej kunna utsättas för ökad skuldbelastning. Så länge frågan om det ofullständiga jordbrukets försörjningsproblem icke är löst, kan man icke tillstyrka, att bostadsförbättringen drives fram lånevägen. Den enda form, som kan tillstyrkas, är egnehemsstyrelsens förslag rörande bostadsförbättringsbidrag; om förslaget rörande lån slopas, bör i motsvarande grad verksamheten med utlämnandet av bidrag utvidgas.

#### *Departementschefen.*

Egnehemsstyrelsens förslag syftar i första hand till att möjliggöra en med hänsyn till nutidens krav grundlig förbättring av landsbygdens bostäder. Utgångspunkten är härvid den erfarenheten, att i den hittillsvarande statsunderstödda bostadsförbättringsverksamheten den tillämpade stödformen samt bidragsbeloppens begränsning i förening med bidragssökandes oförmåga att själva uppbringa medel till bidragets komplettering i tillräcklig omfattning ofta icke medgivit så genomgripande förbättrings- eller ombyggnadsarbeten som vore önskvärda med hänsyn till hygien och samt det husliga arbetets underlättande och jämväl med hänsyn till ekonomiska synpunkter på lång sikt. Detta syfte skulle tillgodoses dels genom höjning av bidragets maximibelopp till 2,000 kronor, dock högst 80 procent av den beräknade kostnaden, dels genom anordnande såsom alternativ stödform för bostadsförbättring av låneverksamhet efter i stort sett samma linjer, som bostadssociala utredningen föreslagit beträffande förbättring av lantarbetarbostäder, jämväl för bostäder i allmänhet på landsbygden. Då i denna senare stödform subventionen automatiskt växlar med förbättringsarbetets kostnader, skulle därigenom

större, mera genomgripande bostadssaneringsföretag stimuleras. Det synes även vara egnahemsstyrelsens mening att genom införande av formen lån med viss tids räntefrihet, varvid behovsprövning med hänsyn till den sökandes ekonomi kunde ske inom en betydligt vidare ram än vad hittills varit fallet, den statliga bostadsförbättringsverksamheten skulle kunna utvidgas att omfatta grupper, som efter hittills tillämpade prövningsgrunder icke kommit ifråga för erhållande av bidrag. Å andra sidan skulle behovsprövningen i avseende å bidragssökandes ekonomi i vissa hänseenden skärpas.

Förslaget att överföra en del av det statliga stödet åt förbättring av landsbygdsbostäder i allmänhet från bidrag till lån har vunnit anslutning av flertalet myndigheter och organisationer, som yttrat sig i ämnet. Det har dock framhållits — tillsynes med viss rätt — att de motiv, som kunna anföras till förmån för låneformen, när fråga är om lönebostäder, icke hava samma giltighet beträffande den allmänna bostadsförbättringen på landsbygden. Till större delen har denna hittills avsett och torde åtminstone i den närmare framtiden även komma att avse de i ekonomiskt hänseende sämst ställda samhällsmedlemmarna, som bebo egna bostäder. Med särskild styrka har från myndigheter och organisationer i de norrländska länen framhållits, att det stora flertalet av bostadsinnehavare, vilkas bostäder på hälsovårdsgrunder tarva upprustning, icke ha förmåga att prestera säkerhet eller åtaga sig betalningsskyldighet för lån. Egnahemsstyrelsen har ju även i sin framställning beaktat dessa förhållanden.

Men å andra sidan synes det uppenbart, att beträffande betydande kategorier av landsbygdens bostadsinnehavare lån med de föreslagna villkoren skulle vara att föredraga framför engångsbidrag. Här komma i åtanke särskilt mindre jordbrukare och andra yrkesutövare på landsbygden i motsvarande ställning, vilkas inkomster visserligen äro knappa men någorlunda stadiga och vilkas allmänna ekonomiska standard är sådan, att bidragstilldelning efter rigorös behovsprövning ter sig såväl sakligt som psykologiskt omotiverad, men som å andra sidan icke förmå med tillhjälp av egna resurser eller av i öppna marknaden uppbringade medel finansiera en tillräcklig upprustning eller ombyggnad av bostaden, ehuru de utan alltför stor vansklighet kunna åtaga sig återbetalningsskyldighet för ett lån på förmånliga villkor. Det har, såsom tidigare nämnts, anmärkts, att en omfattande förbättring av lantarbetarbostäder efter de linjer, bostadssociala utredningen föreslagit, i många fall skulle komma lantarbetarbostäderna att bli bättre än bostäder för mindre jordbrukare, som icke utan stöd i någon form förmå skaffa sig tillfredsställande bostadsförhållanden men som å andra sidan icke kunna få bostadsförbättringsbidrag efter hittillsvarande grunder. Uppkomsten av dylika i fråga om bostadspolitiska åtgärder relativt missgynnade grupper, är allt annat än önskvärd. Liksom i fråga om lantarbetarbostäder synes beträffande här ifrågavarande gruppers bostäder ett stöd i låneform kunna betraktas som ett led i det allmänna jordbruksstödet. Jag förordar därför, att lån med de av egnahemsstyrelsen föreslagna villkoren — med vissa modifikationer till vilka jag i det följande återkommer — skola kunna beviljas för bostads-

förbättringsändamål. Dessa lån med viss räntefrihet torde lämpligen benämnas *bostadsförbättringslån*, till skillnad från lån utan räntefrihet, vilka även i fortsättningen böra benämnas *nybyggnadslån*.

Beträffande egnahemsstyrelsens förslag, att bidrag och lån skulle kunna utgå i förening, har i vissa yttranden påpekats, att en dylik kombination kan komma att ställa en »mellangrupp» i en icke motiverad särställning och att den ugör en sammanblandning av två alternativa stödformer. Då möjligheten att erhålla bidrag enligt egnahemsstyrelsens förslag skulle bestämmas därav, att sökanden vore ur stånd att ställa godtagbar säkerhet eller fullgöra någon betalningsskyldighet för lån, synes det även tveksamt, om kombination av bidrag och lån överhuvud är lämplig. Då emellertid i praktiken givetvis svårigheter i vissa fall kunna föreligga att avgöra om en sökande med ringa men ej helt obefintlig möjlighet att ikläda sig betalningsansvar för lån lämpligen bör erhålla bidrag eller lån, synes det befogat att möjlighet gives att i dylika fall kombinera bidrag och lån, varvid dock subventionen bör helt läggas i bidraget och räntefrihet för lånet sålunda icke åtnjutas. I övriga hänseenden böra villkoren för de räntedragande nybyggnadslånen vara lika med villkoren för de under tio år räntefria bostadsförbättringslånen. Härvid måste givetvis även sökandes möjligheter att återbetala lånet noggrant prövas.

Om således den av egnahemsstyrelsen föreslagna omläggningen av formerna för stödet åt bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden synes ägnad att befordra en mera grundlig förbättring i de enskilda fallen och därför i och för sig är att förorda, förefaller mig lämpligheten av att i nuvarande läge avsevärt öka verksamhetens hela omfattning tveksam. De synpunkter, som i detta hänseende framförts av vissa myndigheter, såsom statskontoret och fullmäktige i riksgäldskontoret, synas mig i hög grad beaktansvärda. Ett fortsatt stöd åt bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden har visserligen en fullgod motivering av bostadssocial art, helt oberoende av de arbetslöshets- och konjunkturpolitiska skäl, som i verksamhetens början förelågo. Då emellertid erfarenheten visat, att bostadsförbättringsverksamheten är ett synnerligen värdefullt krisbekämpande medel, anser jag mig icke för närvarande kunna förorda en så stor ansvällning av verksamheten, som vore motiverad av bostadssociala skäl.

Av i det föregående utvecklade skäl synes det mig befogat att förorda den föreslagna omläggningen av formerna för stödet åt bostadsförbättringsverksamheten, vilken dock tillsvidare — innan en konjunkturedgång framträder — icke bör ökas till den omfattning, som i förslaget synes förutsättas. Verksamheten med viss tid räntefria lån skulle under sådana omständigheter i viss mån få karaktären av en försöksverksamhet av begränsad omfattning, som senare, då förhållandena därtill giva anledning, kunde svälla. Lämpligheten härav stödes även av den omständigheten, att för närvarande ett stort antal ansökningar ligger vilande, vilka ingivits under förutsättning av tidigare gällande villkor och bland vilka flertalet torde utgöra sådana, där de sökandes ekonomiska villkor berättiga till bidrag. För det närmaste

året synes därför bostadsförbättringsverksamheten fortfarande till väsentlig del böra bedrivas efter bidragslinjen, dock med de förändringar beträffande bidragets maximibelopp och dess andel av de beräknade förbättringskostnaderna, som av egnahemsstyrelsen föreslagits.

Vad angår detaljerna i utformningen av egnahemsstyrelsens förslag till omläggning av bostadsförbättringsverksamheten synes det mig lämpligt, att största möjliga enhetlighet åstadkommes i fråga om lånevillkor för bostadsförbättringslån respektive lantarbetarbostadslån. Av skäl, som jag i det föregående anfört beträffande dessa senare lån, kan jag icke anse det lämpligt, att två års amorteringsfrihet för lånen medgivas, när det gäller en verksamhet, som huvudsakligen avser ombyggnad och upprustning av redan befintliga bostäder. Med hänsyn till att övergången mellan den räntefria och den räntedragande delen av lånens löptid icke bör göras onödigtvis tyngande förordar jag även att under den senare delen fast annuitet beräknas. Slutligen bör i syfte att förhindra spekulativt missbruk av de statliga bidragen och lånen i författningen rörande bostadsförbättringsbidrag och -lån införas bestämmelser av innebörd, att lån kan uppsägas till betalning och erhållen subvention återfordras, därest bostaden utan godtagbar anledning användes till annat ändamål än det vid lånets eller bidragets beviljande avsedda.

Av vad jag i det föregående anfört följer, att jag icke anser mig kunna föreslå äskande av medel till låneverksamheten i den utsträckning som egnahemsstyrelsen föreslagit. Egnahemsstyrelsen har, som jag förut erinrat, föreslagit, att för nästföljande budgetår 15 miljoner kronor skulle anvisas till låneverksamheten och 2 miljoner kronor till bidragsverksamheten. Enligt min uppfattning torde till låneverksamheten böra anvisas 3 miljoner kronor, varav emellertid allenast 2 miljoner kronor skulle användas till den försöksverksamhet med i viss utsträckning räntefria bostadsförbättringslån, som jag nyss förordat. Till räntebärande lån, nybyggnadslån, med vilka bidrag kunna förenas, skulle alltså anvisas 1 miljon kronor.

Amorteringarna å lånen med 10 års räntefrihet böra icke stå till förfogande för utlämnande av nya lån utan återföras till statsregleringen. Detta innebär att lånerörelsen blir av självavvecklande karaktär och att de nya lånen böra redovisas under fonden för låneunderstöd.

I överensstämmelse med de preliminära beräkningarna i årets statsverksproposition torde det för bidragsverksamheten avsedda anslaget till bidrag till främjande av bostadsbyggande på landsbygden böra för nästa budgetår upptagas till 3,250,000 kronor. Det bör emellertid observeras, att jag avsett, att kostnaderna för den föreslagna bidragsverksamheten till lantarbetarbostäderna skola bestridas ur nyssnämnda anslag.

Jag anser mig i detta sammanhang böra anmäla tvenne framställningar rörande bostadsförbättringsverksamheten. Gävleborgs läns fiskareförbund har anhållit, att på sätt som skedde under budgetåret 1937/38, ett belopp finge disponeras för iordningställande av vissa fiskarebostäder inom Gävleborgs län. Såvida riksdagen icke däremot framställer någon erinran, har jag

för avsikt att föreslå att högst 30,000 kronor disponeras för iordningställande av vissa fiskarebostäder och till dessa hörande sjöbodar och båthus inom de norrländska kustlänen. Vidare har Norrbottens läns kolonisationsnämnd hemställt, att tillhopa 69,600 kronor av nu ifrågavarande anslag finge användas uteslutande till bostadsförbättring åt kolonister inom vissa kommuner i Norrbottens län. Även denna framställning anser jag mig i så måtto böra förorda, att till Norrbottens läns egnahemsnämnds förfogande ställes ett belopp av 50,000 kronor för bostadsförbättringsverksamhet bland kolonister.

Lika med egnahemsstyrelsen finner jag mig böra förorda, att nya ansökningar till såväl bidrag som lån skola få ingivas under nästföljande budgetår.

## **Övriga undersökningar och förslag rörande bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden.**

### **Teknisk kontroll av den statsunderstödda bostadsbyggnadsverksamheten.**

Genom beslut av 1938 års riksdag ställdes medel till egnahemsstyrelsens förfogande för anordnande av kontroll över den statsunderstödda bostadsbyggnadsverksamheten på landsbygden.

Genom beslut den 8 oktober 1937 uppdrog Kungl. Maj:t åt byggnadsstyrelsen att gemensamt med egnahemsstyrelsen med flera myndigheter underkasta de för den statsunderstödda bostadsbyggnadsverksamheten gällande författningarna en omprövning ur byggnadsteknisk, bostadssocial, hygienisk och ekonomisk synpunkt. Såsom ett första resultat av utredningen inlämnades den 21 februari 1938 till socialdepartementet en promemoria med förslag till effektiv kontroll. Utredningsmyndigheterna hade däri funnit, att ytterligare åtgärder utöver redan föreskrivna närmast påkallades för granskning av kostnadsberäkningar, entreprenadanbud, byggnadsmaterialier, byggnadskonstruktioner och arbetsutförande. Kontrollen borde slutligen avse själva arbetet. Därvid skulle tillses, att godkända ritningar och arbetsbeskrivningar noggrant följdes och att arbetet i övrigt utfördes på i möjligaste mån fackmässigt sätt.

För den byggande, som i regel icke besatte erforderliga kvalifikationer för att själv utöva kontroll över byggnadsföretagen, måste det vara fördelaktigt, att dessa genom det allmännas försorg underkastades kontroll. En sådan kontroll skulle emellertid med hänsyn till de stora ekonomiska värden, det här gällde, bliva av stor betydelse även för staten, som därigenom erhöle garantier för att anvisade medel komme till rätt användning. Med hänsyn till nu anförda omständigheter hade utredningsmyndigheterna funnit det angeläget, att en kontroll efter ovan angivna riktlinjer snarast genomfördes.

Utredningsmyndigheterna hade vid övervägande av huru många resekontrollanter, som behövdes, ansett att för närvarande i avvaktan på ytterligare erfarenhet försöksvis icke borde anställas flera än 4 för hela riket.

Utredningsmyndigheterna förutsatte, att de resande kontrollanternas be-

fogenhet att utöva kontroll skulle avse alla statsunderstödda bostadsföretag inom deras distrikt, således även sådana för vilka lån eller bidrag förmedlats av annan än vederbörande egnahemsnämnd.

Kungl. Maj:t bemyndigade egnahemsstyrelsen att anställa fyra byggnadskontrollanter. Angående de åtgärder, som med stöd härav vidtagits, har meddelats följande.

Sedan egnahemsstyrelsen gått i författning om att tillsätta befattningarna, förordnades en kontrollant för norra distriktet, omfattande Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län, en kontrollant för mellersta distriktet, omfattande Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Västmanlands, Kopparbergs och Gävleborgs län, en kontrollant för västra distriktet, omfattande Göteborgs och Bohus, Älvsborgs, Skaraborgs, Värmlands och Örebro län samt en kontrollant för södra distriktet, omfattande Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Gotlands, Blekinge, Kristianstads och Malmöhus län.

Enligt av egnahemsstyrelsen fastställd instruktion hava kontrollanterna i huvudsak följande uppgifter:

Byggnadskontrollant skall ställa sig till efterrättelse av statens egnahemsstyrelse för honom utfärdade detaljföreskrifter för arbetets bedrivande. Han har att samarbeta med hushållningssällskapens egnahemsnämnder och andra förmedlingsorgan, ävensom med egnahemsombuden, provinsialläkare och hälsovårdsnämnder inom sitt distrikt. Sålunda åligger honom bland annat att taga del av fastställda ritningar och arbetsbeskrivningar för de olika byggnadsföretagen; att undersöka, huruvida byggnadsföretagen utföras i överensstämmelse med ritningarna och arbetsbeskrivningarna; att undersöka, huruvida byggnadsarbetena utföras på sakkunnigt sätt med användande av goda och lämpliga materialier; att till byggnadsföretagare och Ortsorgan lämna råd och anvisningar beträffande byggnadsföretagen samt att meddela egnahemsstyrelsen och statens byggnadslånebyrå resultatet av gjorda besiktningar och andra förrättningar.

För byggnadskontrollants resor i tjänsten uppgör egnahemsstyrelsen planer. Byggnadskontrollant skall till egnahemsstyrelsen respektive byggnadslånebyrån avgiva rapporter, innehållande detaljerad redogörelse från fall till fall.

I byggnadskontrollants åliggande ingår att efter egnahemsstyrelsens förordnande i varje särskilt fall biträda vid förekommande kurser för byggmästare och byggnadsarbetare på landet.

I den utsträckning egnahemsstyrelsen finner lämpligt och tiden så medgiver har byggnadskontrollant att tjänstgöra å styrelsens respektive byggnadslånebyråns expedition.

Byggnadskontrollanterna började sitt arbete den 1 september 1938. De ha sedan dess besökt de flesta egnahemsnämnders verksamhetsområden och där besiktigt såväl egnahems- som bostadsförbättringsföretag.

Över gjorda iakttagelser upprättas i varje särskilt fall detaljerade proto-

koll, som insändas till egnahemsstyrelsen. Genom styrelsens försorg delgivas sedan egnahems- och hälsovårdsnämnder de framkomna synpunkterna, varvid styrelsen i en del fall funnit anledning att giva förelägganden rörande vissa ändrings- och kompletteringsarbeten. Under sina besök på byggnadsplatserna bedriva kontrollanterna en omfattande rådgivande verksamhet bland såväl de kommunala myndigheterna som den byggande allmänheten.

Ur kontrollanternas rapporter kan utläsas, att de ritningar och arbetsbeskrivningar, som legat till grund för egnahems- och bostadsförbättringsföretag, i många fall befunnits bristfälliga och ofullständiga. Detta har givetvis försvårat kontrollen. Vidare har framgått, att företagen ofta varit illa planerade, så att utförda ombyggnader stundom betingat en kostnad, som borde hava möjliggjort nybyggnad. Till avhjälpande av påtalade brister i byggnadsplaner och arbetsbeskrivningar hava kontrollanterna under vintermånaderna stationerats hos vissa egnahemsnämnder, där de biträtt vid granskning av inneliggande byggnadshandlingar till ansökningar om bostadsförbättringsbidrag. Härvid hava de jämväl haft tillfälle undersöka förhållandena å byggnadsplatserna. Framhållas må emellertid, att det ännu endast varit ett fåtal egnahemsnämnder, som kommit i åtnjutande av byggnadskontrollanternas sakkunskap samt att kontrollanterna givetvis medhunnit blott ett relativt begränsat arbetsprogram.

Med de stora kontrolldistrikt, som nu äro för handen, följer att kontrollanterna merendels ej hava tillfälle återkomma till det en gång besökta byggnadsföretaget. För effektiv kontroll bör kontrollanten besöka byggnadsföretaget tid efter annan. Därest kontrollen inträffar först, när byggnaden är färdig, är det i regel omöjligt att lägga till rätta de fel, som begåtts. Åtskilligt vore sålunda att vinna, genom att kontrollområdena gjordes mindre. Inom egnahemsstyrelsen har ifrågasatts omläggning försöksvis av kontrollen så, att densamma kan på vissa begränsade områden bedrivas mera intensivt.

Den del av kontrollen, som avsåg statens byggnadslånebyrås verksamhet, har hittills ej kunnat utövas, då bostadsförsörjningen för barnrika familjer på landsbygden ännu ej fått den omfattning, att kontroll varit påkallad.

#### **Utarbetande av typritningar.**

Kungl. Maj:t anvisade den 16 december 1938 ett belopp av högst 5,000 kronor till bestridande av kostnaderna för verkställande av utredning rörande typritningar till egnahem för barnrika familjer och i den mån så befunnes erforderligt för uppgörande av dylika ritningar.

Åt byggnadslånebyrån uppdrogs att efter samråd med egnahemsstyrelsen verkställa nämnda utredning samt att låta utföra ifrågavarande typritningar.

På grund av detta uppdrag tillkallade byggnadslånebyrån tre sakkunniga, nämligen byggnadsingenjören Andreas Nordström, stadsarkitekten S. West-

holm och byråassistenten hos egnahemsstyrelsen arkitekten H. A. G. Junaeus. För att biträda de sakkunniga har anlåtats arkitekt John Windell.

De sakkunnigas uppdrag är i det närmaste avslutat och förslagsritningar till 19 olika egnahemstyper föreligga avsedda för olika delar av landet och anpassade efter olika familjers storlek.

Den 12 januari 1939 medgav Kungl. Maj:t, att av det för budgetåret 1938/39 anvisade reservationsanslaget till bidrag till främjande av bostadsbyggande på landsbygden finge till bestridande av kostnaderna för verkställande av *dels* undersökning rörande lämpliga konstruktioner och byggnadsmetoder vid uppförande av enklare bostadshus på landsbygden samt utarbetande av arbetsbeskrivningar m. m. i anslutning härtill, *dels* undersökning rörande behovet av olika bostadstyper för egnahemsjordbrukare, småbrukare och lantarbetare, *dels ock* inventering och överarbetning av redan befintligt typritningsmaterial användas ett belopp av högst 10,000 kronor. Därvid föreskrev Kungl. Maj:t att det skulle ankomma på egnahemsstyrelsen att efter samråd med byggnadslånebyrån verkställa nämnda undersökningar m. m.

Egnahemsstyrelsen har från centrala ämbetsverk, hushållningssällskap, sammanslutningar och enskilda insamlat ritningar till sådana bostadshus, som ansetts kunna komma i fråga. Granskning och bearbetning av det sålunda inkomna materialet pågår inom egnahemsstyrelsen. Arbetsresultatet kommer att framläggas så snart ske kan.

Jämsides med ovan nämnda arbete pågår inom styrelsen utformande av detaljritningar enligt uppgjort program. Detta program innefattar perspektivisk framställning jämte förklarande text (arbetsbeskrivning) av sådana byggnadsdetaljer som grunder, väggar, bjälklag, yttertak m. m. ävensom arbetsritningar till fönster, dörrar, köksinredningar, trappor m. m. Därjämte utarbetas ritningar, materialförteckningar och arbetsbeskrivningar till centralvärmeanläggningar till vissa typhus.

### Västernorrlandsutredningen.

Sakkunniga för utredning rörande Västernorrlands läns försörjningsmöjligheter hava i en den 17 februari 1939 dagtecknad promemoria redogjort för den undersökning rörande bostadsförhållandena inom länet, som de sakkunniga jämlikt bemyndigande den 11 november 1938 företagit. I anslutning härtil hava de sakkunniga framlagt vissa förslag till bostadspolitiska åtgärder.

De sakkunniga anföra bland annat följande.

Av den förenämnda undersökningen hava numera genomförts dels en allmän inventering av länets bostadsbestånd dels intensivundersökningar i två socknar och i samband därmed viss utredning rörande materialåtgången vid en bostadssanering.

Den allmänna inventeringen har verkställts med ledning av uppgifter, som lämnats av hälsovårdsnämnderna, vilka vid sammanträden inför länsstyrelsen närmare införsatts i planläggningen av frågan och avsikten med enqüeten. Vid dessa sammanträden, som hållits i Sundsvall, Sollefteå och Örnsköldsvik,

lätto sig samtliga hälsovårdsnämnder representeras genom ombud, varjämte redaktören Karl Mäler företrädde de sakkunniga. Vid överläggningarna uttrycktes allmänt stor tillfredsställelse över det initiativ, de sakkunniga tagit i frågan, varjämte behovet av bostadsförbättringar kraftigt underströks.

För intensivundersökning ha utvalts Högsjö och Indals socknar. Den senare är en ren jordbruks- och skogskommun, under det att den förra, med blandad industri-, jordbruks- och skogsbebyggelse, får anses representera de industrialiserade kommunerna inom länet. Utmärkande för Högsjö kommun är därjämte, att den har att kämpa med de svårigheter, som härflyta av den länet kännetecknande arbetslöshetssituationen på grund av sågverkens nedläggande.

Intensivundersökningarna ha verkställts genom särskilda med respektive socknars förhållanden förtrogna personer, vilka gått från hus till hus. Som ledare för undersökarna har tjänstgjort landstingets i länets bostadsinspektör.

Av undersökarnas och hälsovårdsnämndernas rapporter framgår i huvudsak följande rörande boendeförhållandena i länet.

Å länets landsbygd finnes ett stort antal bristfälliga bostäder. Utmärkande för dessa är, att de i avsevärd utsträckning äro uppförda på hörnstenar i stället för på lagd eller gjuten sockel samt att de oftast äro helt i avsaknad av grunddränering. Jordfyllning mot syllarna förekommer allmänt. Gårdsstommen är undermålig med söndertorkade eller sönderspruckna väggar, ej sällan behäftade med röta eller delvis belägna under markens yta. Bostäderna sakna ofta ytterbrädfodring och äro ej sällan försedda med mycket otäta spån- eller papptak. Förstugan är oinredd med provisorisk trappa till vindsvåningen. Bristfälliga fönster och dörrar förekomma i stor omfattning. Fönstren sakna ofta gångjärn, varför ventilationen blir otillfredsställande. Innanfönster saknas ofta. Trossbotten saknas eller är mycket bristfällig. Genom dålig grund äro skorstensstockarna bristfälliga och uppvärmningsanordningarna i många fall otillfredsställande. Köskammaren och övriga bostadsrum sakna icke sällan uppvärmning; där uppvärmningsanordning finnes kan den bestå av en gammal, oändamålsenlig plåtkamin, utbränd kakelugn, öppen spis eller ett s. k. mälpaelement. Ordentligt ventilerade skafferior saknas i de flesta lägenheter och ordentliga garderöber äro sällsynta. Tidsbesparande disk- och köksinredningar saknas allmänt. I större gårdar förekommer, att endast ett par rum äro beboeliga under det att den övriga delen av byggnaden står oinredd. Vattenledning till ladugården är icke sällan ordnad. På grund av svagt tryck eller vattnets dåliga beskaffenhet måste emellertid vatten för hushållsbruk bäras från källor, åar eller grävda brunnar. Inom en socken ha sex lägenheter den brunn eller källa, varifrån vattnet hämtas, belägen på ett avstånd av 4—500 meter från bostaden, fjorton lägenheter på ett avstånd av 3—400 meter, tjuguen lägenheter på ett avstånd av 2—300 meter, tjugusju lägenheter på ett avstånd av 1—200 meter och sjuttionio lägenheter på ett avstånd av 50—100 meter. Åttiosex lägenheter ha sina brunnar eller källor belägna inom 50 meters avstånd från bostaden, varjämte tjuguen lägenheter, som sakna både brunn eller källa, taga sitt behov av vatten från bäck eller insjö. Ett fåtal ha ordentliga brunnar, som äro skyddade mot regn eller snövatten. Många ha en omurad grop eller dåligt skyddad brunn, dit vattnet strömmar fritt vid snösmältning och regn, varigenom vattnet förorenas. Tvättstugor saknas i regel, varför tvätt vintertiden mestadels sker i köket, ladugården eller bagarstugan. Avträde finnes vanligen inrymt i ladugårdsbyggnaden. Ladugården och övriga ekonomihus äro i mycket stor utsträckning undermåliga, otidsenliga, trånga och provisoriska. Ordentlig väg till gården saknas ofta.

De mera bristfälliga bostäderna återfinnas i regel på landsbygden och där-till helst i de mera avsides belägna byarna. Man kan tydligt märka en högre bostadsstandard invid industrier och samhällen. Detta torde ha sin förkla-ring dels i större möjligheter till inkomster, dels i lättheten att där erhålla lämpliga materialier och sakkunnig ledning vid planläggning av byggnads-företag.

Förutom överbefolkade lägenheter finnes frivillig trångboddhet, beroende på kostnaden och bristande tid att hålla nödigt antal rum varma. Sålunda har påträffats fall där upp till nio personer bo i ett rum under det att de övri-ga två rummen stå som finrum.

I många fall kunna de överbefolkade lägenheterna utökas genom anord-nande av vindsrum.

Anledningarna till att ett så stort antal lägenheter befinna sig i otillfreds-ställande skick torde vara flera. Ofta ha de tillkommit på en tid då ford-ringarna på bostäderna voro ganska blygsamma. Att de ej blivit moderni-serade beror i regel på ägarens svaga ekonomi. En relativt stor procent av länets jordbruksfastigheter äges eller ha ägts av bolag. En regel med få un-dantag är, att såväl bostäderna som ekonomihusen å dylika fastigheter äro i hög grad bristfälliga på grund av försummat underhåll. Ett flertal av dessa fastigheter ha genom avstyckning och försäljning övergått i arrendatorernas ägo. Genom köpen äro dessa givetvis starkt skuldsatta. Räntor och amor-teringar sluka under en lång följd av år det mesta av de små inkomsterna och följaktligen kunna ägarna ej få medel disponibla till förbättring av bo-städer och ekonomihus med allt vad därtill hör, som avser att underlätta arbetet och befordra hygienien. Sådana fall förekomma även, där ägaren på grund av ålder ej förmår utföra någon reparation. Undermåliga bostäder behos sålunda ej sällan av ett par gamlingar, vilkas barn sökt sin utkomst på annat håll.

Orsaken till att ej flera sökt genom bostadsförbättringsbidrag upprusta sina bostäder ha uppgivits vara, dels att det visat sig vara endast ett fåtal varje år, som kunna erhålla sådant bidrag, dels att en del dylika bidrag varit så små att en verklig förbättring av bostaden därmed icke kunnat åstad-kommas och dels att bidragsformen icke varit tillämplig beträffande så-dana, som sakna möjlighet att bidraga något nämnvärt själva.

Egnahemslånen anses för tunga att fullgöra och kunna icke sökas av personer, som blivit ägare till sina ställen mer än två år före låneansökan. Ej heller anses de fördelaktigare än exempelvis sparbankslån eller lån från jordbrukskassa.

Att bostadsanskaffningslån för barnrika familjer icke utnyttjats torde i stor utsträckning få tillskrivas bristande kännedom om denna låneform.

Det siffermässiga resultatet av de verkställda undersökningarna har åter-givits i följande sammanställningar.

### Enquétén.

#### Länet.

|                                                                                                                                                  |        |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|
| 1. Hela antalet lägenheter, vilka kunna anses undermåliga, enligt de ob-ligatoriska (»skall»-)bestämmelserna i hälsovårdsstadgans § 43 . . . . . | 17,113 |
| Därav lägenheter bebodda av ägaren . . . . .                                                                                                     | 10,581 |
| » » fritt upplåtna . . . . .                                                                                                                     | 1,180  |
| » » uthyrda av arbetsgivaren . . . . .                                                                                                           | 1,627  |
| » » » » annan . . . . .                                                                                                                          | 3,725  |

|                                                                                      |         |
|--------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| 2. Hela antalet överbefolkade lägenheter (mer än 2 personer per rum eller kök) ..... | 3,703   |
| Därav bebodda av familjer med 3 eller flera barn under 16 år.....                    | 2,172   |
| Av de överbefolkade lägenheterna ha under punkt 1 upptagits som undermåliga .....    | 2,192   |
| 3. Antal lägenheter utan vattenledning (inom läg.).....                              | 26,607  |
| » » » avloppsledning (inom läg.).....                                                | 28,462  |
| » » med ett eller flera rum utan uppvärmningsanordning.....                          | 5,984   |
| » » med eljest otillfredsställande uppvärmningsanordning.....                        | 9,357   |
| » » med otillfredsställande förvaringsutrymmen (garde-rober, skafferi).....          | 17,293  |
| » » utan egen tvättstuga.....                                                        | 26,949. |

|                                                                                                                       | Ersättning<br>genom<br>nybyggnad | Ombyggnad, till-<br>byggnad eller<br>mera omfattande<br>reparationer | Mindre<br>omfat-<br>tande repa-<br>rationer |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------|----------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------|
| 4. Antal lägenheter, beträffande vilka er-<br>fordras.....                                                            | 1,975                            | 10,134                                                               | 15,044                                      |
| Därav fall, där vatten- och avloppsledning bör anordnas.....                                                          |                                  |                                                                      | 19,290                                      |
| Därav fall, där värmeledning bör anordnas.....                                                                        |                                  |                                                                      | 12,555                                      |
| 5. av dessa lägenheter beräknas nedanstående antal kunna försättas i till-<br>fredsställande skick genom:             |                                  |                                                                      |                                             |
| a) ägarens försorg.....                                                                                               |                                  |                                                                      | 10,261                                      |
| b) med stöd av statliga bostadsförbättringsbidrag ev. nybyggnadslån                                                   |                                  |                                                                      | 10,479                                      |
| c) med stöd av egna hemslån.....                                                                                      |                                  |                                                                      | 528                                         |
| d) med stöd av bostadsanskningslån för barnrika familjer.....                                                         |                                  |                                                                      | 751                                         |
| e) återstående antal lägenheter, som icke kunna istandsättas med<br>stöd av nu förefintliga statliga hjälpformer..... |                                  |                                                                      | 5,134                                       |

Hela antalet 27,153.

6. Beräknat antal dagsverken för arbetenas utförande..... 2,410,544  
De sakkunniga, som förutsett att behovet av bostadsförbättringar och av statliga bidrag till deras genomförande skulle variera i olika delar av länet, allt efter kommunernas allmänna karaktär, ha ansett det angeläget att sammanställa de inkomna enquete-uppgifterna jämväl efter samma grunder, som gällt vid val av kommuner för intensivundersökningarna.

Hur de ovan redovisade lägenheterna fördela sig på jordbrukskommuner, å ena, samt industri- och blandade kommuner, å andra sidan, framgår av följande tablåer:

#### *Industrikommuner och blandade kommuner.*

|                                                                                                                                                |        |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|
| 1. Hela antalet lägenheter, vilka kunna anses undermåliga, enligt de ob-<br>ligatoriska (»skall»)bestämmelserna i hälsovårdsstadgans § 43..... | 11,323 |
| Därav lägenheter bebodda av ägaren.....                                                                                                        | 6,095  |
| » » fritt upplåtna .....                                                                                                                       | 642    |
| » » uthyrda av arbetsgivaren .....                                                                                                             | 1,353  |
| » » » » annan .....                                                                                                                            | 3,233  |
| 2. Hela antalet överbefolkade lägenheter (mer än 2 personer per rum<br>eller kök).....                                                         | 1,904  |
| Därav bebodda av familjer med 3 eller flera barn under 16 år.....                                                                              | 1,054  |



|                                                                                                                       | Ersättning<br>genom<br>nybyggnad | Ombyggnad, till-<br>byggnad eller<br>mera omfattande<br>reparationer | Mindre<br>omfat-<br>tande repara-<br>tioner |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------|----------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------|
| 4. Antal lägenheter, beträffande vilka erfordras.....                                                                 | 1,173                            | 4,194                                                                | 5,690                                       |
| Därav fall, där vatten- och avloppsledning bör anordnas .....                                                         |                                  |                                                                      | 8,968                                       |
| Därav fall, där värmeledning bör anordnas.....                                                                        |                                  |                                                                      | 7,005                                       |
| 5. Av dessa lägenheter beräknas nedanstående antal kunna försättas i<br>tillfredsställande skick genom:               |                                  |                                                                      |                                             |
| a) ägarens försorg.....                                                                                               |                                  |                                                                      | 3,236                                       |
| b) med stöd av statliga bostadsförbättringsbidrag ev. nybyggnadslån                                                   |                                  |                                                                      | 4,388                                       |
| c) med stöd av egnahemslån.....                                                                                       |                                  |                                                                      | 372                                         |
| d) med stöd av bostadsansaffningslån för barnrika familjer.....                                                       |                                  |                                                                      | 375                                         |
| e) återstående antal lägenheter, som icke kunna istandsättas med stöd<br>av nu förefintliga statliga hjälpformer..... |                                  |                                                                      | 2,686                                       |
|                                                                                                                       |                                  | Hela antalet                                                         | 11,057.                                     |
| 6. Beräknat antal dagsverken för arbetenas utförande.....                                                             |                                  |                                                                      | 1,143,520.                                  |

### Intensivundersökningarna.

#### Högsjö kommun.

Innevånareantalet i kommunen är 4,368.

Hela antalet bostadslägenheter i kommunen uppgår till omkring 740. Hela antalet besökta lägenheter utgör 451.

|                                                                                                                                             |     |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|-----|
| 1:o) Bostädernas beskaffenhet                                                                                                               |     |     |
| a) undermåliga enligt § 43 hälsovårdsstadgan.....                                                                                           | 121 |     |
| b) mindre tillfredsställande .....                                                                                                          | 308 | 429 |
| Av under a) upptagna lägenheter äro:                                                                                                        |     |     |
| bebodda av ägaren.....                                                                                                                      | 76  |     |
| fritt upplåtna.....                                                                                                                         | 30  |     |
| uthyrda av arbetsgivaren.....                                                                                                               | —   |     |
| » » annan.....                                                                                                                              | 15  |     |
| 2:o) Antalet överbefolkade lägenheter (mer än 2 personer per rum eller kök).....                                                            |     | 61  |
| därav bebodda av familjer med 3 eller flera barn under 16 år... 33                                                                          |     |     |
| Av de överbefolkade lägenheterna ha under punkt 1 a) upptagits<br>såsom undermåliga.....                                                    | 30  |     |
| 3:o) Antal lägenheter utan vattenledning (inom läg.).....                                                                                   | 384 |     |
| » » » avloppsledning (inom läg.).....                                                                                                       | 376 |     |
| » » med ett eller flera rum utan uppvärmningsanordning.....                                                                                 | 150 |     |
| » » med eljest otillfredsställande uppvärmningsanordning.....                                                                               | 179 |     |
| » » med otillfredsställande förvaringsutrymmen (garde-<br>rober, skafferier).....                                                           | 310 |     |
| » » utan egen tvättstuga.....                                                                                                               | 435 |     |
| 4:o) Avsides belägna gårdar, som äro så bristfälliga eller värdelösa att de<br>lämpligen böra flyttas till annan ort.....                   |     | 2   |
| 5:o) Lägenheter med bristfälliga ladugårdar, som böra nybyggas eller re-<br>pareras.....                                                    |     | 136 |
| Lägenheter i behov av ordnad utfartsväg.....                                                                                                |     | 217 |
| 6:o) Antal lägenheter, beträffande vilka erfordras ersättning genom ny-<br>byggnad, ombyggnad, tillbyggnad eller mer eller mindre omfattan- |     |     |

de reparationer, vatten- och avloppsledning och värmeinstallationer samt antal fall, där förbättring kan ernås med stöd av statliga hjälpformer, där ägaren själv kan bekosta upprustningen och där förbättring icke kan erhållas med stöd av befintliga statliga hjälpmedel, fördelade efter lägenheternas beskaffenhet ävensom beräknade kostnader och dagsverken m. m. framgår av närslutna bilagor 1—8.

I beräknat antal dagsverken för vatten- och avloppsledningar ingå ej dagsverken för huvudledningar i de fall, där gemensamma vatten- och avloppsledningar kunna anordnas.

|                                                                                                                     |      |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| 7:o) Antal lägenheter, beträffande vilka finnes möjlighet till gemensam vattentäkt och huvudledning från denna..... | 191  |
| 8:o) Antal lägenheter, beträffande vilka finnes möjlighet till gemensamma avloppskanaler eller ledningar.....       | 132. |

I undersökningsmaterialet ingå 22 lägenheter i Rö, som äges av ett bolag. Beräkningar rörande kostnaderna för dessas istandsättande ha icke verkställts.

#### Indals kommun.

Innevånareantalet i kommunen är 2,497.

Hela antalet bostadslägenheter i kommunen uppgår till omkring 590.

Hela antalet besökta lägenheter utgör 393.

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |     |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|-----|
| 1:o) Bostädernas beskaffenhet                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |     |     |
| a) undermåliga enligt § 43 hälsovårdsstadgan.....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 261 |     |
| b) mindre tillfredsställande.....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 109 | 370 |
| Av under a) upptagna lägenheter äro:                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |     |     |
| bebodda av ägaren.....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | 218 |     |
| fritt upplåtna.....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | 20  |     |
| uthyrda av arbetsgivaren.....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | 9   |     |
| » » annan.....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | 14  |     |
| 2:o) Antal överbefolkade lägenheter (mer än 2 personer per rum eller kök)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |     | 35  |
| därav bebodda av familjer med 3 eller flera barn under 16 år....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 17  |     |
| Av de överbefolkade lägenheterna ha under punkt 1 a) upptagits såsom undermåliga.....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 24  |     |
| 3:o) Antal lägenheter utan vattenledning (inom läg.).....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 314 |     |
| » » » avloppsledning (inom läg.).....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 346 |     |
| » » med ett eller flera rum utan uppvärmningsanordning.....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | 141 |     |
| » » med eljest otillfredsställande uppvärmningsanordning.....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | 214 |     |
| » » med otillfredsställande förvaringsutrymmen (garde-rober, skafferi).....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | 325 |     |
| » » utan egen tvättstuga.....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | 375 |     |
| 4:o) Avsides belägna gårdar, som äro så bristfälliga eller värdelösa att de lämpligen böra flyttas till annan ort.....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | —   |     |
| 5:o) Lägenheter med bristfälliga ladugårdar, som böra nybyggas eller repareras.....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | 170 |     |
| Lägenheter i behov av ordnad utfartsväg.....                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 175 |     |
| 6:o) Antal lägenheter, beträffande vilka erfordras ersättning genom nybyggnad, ombyggnad, tillbyggnad eller mer eller mindre omfattande reparationer, vatten- och avloppsledning och värmeinstallationer samt antal fall, där förbättring kan ernås med stöd av statliga hjälpformer, där ägaren själv kan bekosta upprustningen och där förbättring icke kan erhållas med stöd av befintliga statliga hjälpmedel, fördelade efter lägenheternas beskaffenhet ävensom beräkna- |     |     |

- de kostnader och dagsverken m. m. framgår av närslutna bilagor 1—7.
- 7:o) Antal lägenheter, beträffande vilka finnes möjlighet till gemensam vattentäkt och huvudledning från denna..... 124
- 8:o) Antal lägenheter, beträffande vilka finnes möjlighet till gemensamma avloppskanaler eller ledningar..... —

När det preliminära resultatet förelåg av enquêten med hälsovårdsnämnderna, vilken givetvis icke kunde bli uttömmande, samt av intensivundersökningarna i de två härför utvalda kommunerna uppmärksammade de sakkunniga genast det i hög grad anmärkningsvärda förhållandet, att i hela länet icke mindre än 5,134 lägenheter eller 18 procent av hela det redovisade bristfälliga bostadsbeståndet icke kunde iståndsättas med stöd av befintliga statliga hjälpformer, samtidigt som endast ett obetydligt antal lägenheter angåvos såsom möjliga att iståndsättas genom bostadsanskaffningslån till barnrika familjer. Med anledning härav företogs en förnyad undersökning i de intensivundersökta kommunerna, varvid det visade sig att även de ursprungliga uppgifterna från dessa måste justeras, då undersökarna genomgående förbisett bostadsanskaffningslånen. I Högsjö och Indals socknar utgör antalet lägenheter som icke kunna iståndsättas med stöd av förefintliga statliga hjälpformer cirka 6 procent av hela antalet bristfälliga fastigheter. En omräkning på basis av sålunda vunnen erfarenhet medför att antalet dylika lägenheter i hela länet reduceras till 1,630. Å andra sidan måste antalet lägenheter, som kunna upprustas med bostadsförbättringsbidrag ökas i motsvarande mån. Vid beräkandet av erforderliga statsbidrag ha de sakkunniga utgått från det sålunda justerade materialet. I samband med undersökningarna i Högsjö och Indals socknar ha de sakkunniga låtit utreda materialåtgången vid upprustningen med tanke på möjligheten att vinna erfarenhet om vilka förnödenheter, som erfordras och som med fördel skulle kunna framställas vid inom länet nystartad eller utvecklad industri. Denna utredning ger vid handen, att materialförsörjningen för här äsyftad bostadsförbättring i stor utsträckning skulle kunna utveckla befintlig och delvis uppamma ny industri, då en myckenhet av de erforderliga förnödenheterna icke för det närvarande tillverkas inom länet samt i den mån de där frambringas tillverkning icke bedrives i en mot behovet svarande omfattning. Sammanställningar rörande materialåtgången bifogas.

Enquêten omfattar 63 landskommuner med en folkmängd på i runt tal 240,830 personer fördelade på beräknade 63,000 bostadslägenheter. Jordbrukskommunerna ha omkring 90,514 invånare samt industrikommunerna och de blandade kommunerna cirka 150,316. Att av enquêtesvarens siffermaterial draga några mera bestämda slutsatser om förhållandena inom de olika slagen av kommuner torde ställa sig vanskligt. Däremot får intensivundersökningen anses vara representativ i detta avseende, och kan med tillhjälp av densamma bedömas vissa förhållanden.

Sålunda ägas i jordbrukskommunerna större antal lägenheter av de boende än i de industrialiserade kommunerna. Vidare torde med bestämdhet kunna påstås, att de undermåliga lägenheterna företrädesvis äro att söka å rena landsbygden ävensom att den faktiska trångboddhetsfrekvensen där är större. I Högsjö kommun är 26 % av samtliga undersökta lägenheter betecknade sasom undermåliga, medan i Indals kommun motsvarande procenttal är ej mindre än 66. Anmärkningsvärt är de överbefolkade lägenheternas underhålliga beskaffenhet. I Högsjö äro 49 % och i Indal 68 % av de undersökta överbefolkade lägenheterna undermåliga. Antalet lägenheter med ett eller flera rum utan eller med eljest otillfredsställande uppvärmningsan-

ordning utgör i Högsjö 72 % och Indal 90 %. Lägenheter med otillfredsställande förvaringsutrymmen utgöra i Högsjö 68 % och Indal 82 %. Mer än 95 % av de undersökta lägenheterna i båda kommunerna sakna tvättstuga. I fråga om vattenförsörjningen äro förhållandena mycket olika i industrikommuner och rena landsbygdskommuner. I en del av de förstnämnda kommunerna är frågan om vatten- och avloppsledningar redan löst i de centrala delarna av kommunen under det att vattenförsörjningen i de sistnämnda ur hygienisk synpunkt är synnerligen otillfredsställande.

En jämförelse av enquêtens och intensivundersökningarnas resultat ger möjlighet att beräkna vad genomförandet av en hela länet omfattande bostadssanering inbegripet sanitäranläggningar kommer att kosta. Upprustningen torde kräva i runt tal 50 miljoner kronor. Om saneringen tänkes utsträckt över en följd av år, förslagsvis åtta, måste emellertid med hänsyn till pristurvekling och andra på saken inverkan omständigheter de av undersökarna år 1938 satta dagspriserna höjas med åtminstone 20 procent.

Det låter sig även beräkna, i vilken utsträckning statsbidrag bliva erforderliga för programmets genomförande. Behövt statligt bidragsbelopp skulle efter ifrågasatt förhöjning med 20 procent uppgå till omkring 24.6 miljoner kronor. Av sistnämnda belopp belöper på bostadsförbättringsbidrag 18.5 miljoner kronor och på bostadsanskaffningslån till barnrika familjer 1.8 miljoner kronor. Återstoden, 4.3 miljoner kronor, är erforderlig för upprustning av bostäder, som nu icke kunna iståndsättas med stöd av förefintliga statliga hjälpformer.

Beträffande bostadsförbättringsverksamheten i länet har inhämtats, att under år 1938 utdelats i förbättringsbidrag 774,960 kronor och i nybyggnadslån 146,750 kronor åt tillhoppa 984 personer. 445 ansökningar om bidrag och lån äro oavgjorda på grund av medelsbrist. Sammanlagt ha utlämnats bidrag och lån till 4,389 personer i länet med 3,499,512 kronor. Inom de intensivundersökta socknarna Högsjö och Indal ha hittills bifallits respektive 89 och 81 ansökningar med belopp om tillhoppa 56,890 och 56,415 kronor.

Vid intensivundersökningen har konstaterats, att i ett relativt stort antal fall bostadsförbättringar, fastän i hög grad behövliga, icke med stöd av nuvarande statliga hjälpformer kunna åstadkommas, beroende därpå, att lägenhetsägarna sakna alla möjligheter att bidraga med egen insats eller icke ha det antal minderåriga barn, som erfordras för att komma i åtnjutande av det statliga understöd för bostadsanskaffning, som är medgivet barnrika familjer.

Den första av dessa kategorier representeras av folkpensionärer och likställda, alltså personer, som äro hänvisade att existera på en mycket liten kontantinkomst, av vilken icke något kan offras till egeninsats i ett bostadsförbättringsföretag. På landsbygden äga dessa människor mycket ofta en liten stuga, taxerad till 1,000 à 1,500 kronor, vilken någon gång, men kanske mera sällan, är belastad med en mindre inteckning. För dessa pensionärer på landsbygden kräves utan tvivel extra åtgärder, om deras bostadsfråga skall kunna tillfredsställande lösas. De sakkunniga anse sig givetvis icke böra komma med något i detalj utformat eller motiverat förslag härutinnan, all den stund problemet i denna del icke är lokaliserat till Västernorrlands län utan gäller rikets i dess helhet, men vilja dock fästa herr statsrådets uppmärksamhet på detsamma och framhålla, hur önskvärt och angeläget det är, att denna fråga snarast tages upp till behandling i sitt riktiga sammanhang. Det synes de sakkunniga vara värt att prövas, huruvida icke en lämplig form av samverkan mellan staten och kommunerna skulle kunna åstadkommas i förevarande fall, exempelvis på så sätt, att staten iordningställde dessa

av folkpensionärer bebodda lägenheter mot inteckning för upprustningsbidraget och att kommunerna övertog det framtida underhållet mot att äganderätten till de små stugorna överginge på kommunen, om inteckningen icke bleve inlöst vid de gamlas bortgång. På detta sätt skulle möjligen kommunerna få ett bostadsbestånd, vilket på billigt och tillfredsställande sätt kunde lösa bostadsbehovet för folkpensionärer på landsbygden.

Men det finnes också en annan grupp medborgare, vilka befinna sig i synnerligt svårt och ogynnsamt läge, när det gäller deras möjligheter att erhålla nödvändigt stöd av det allmänna för bostädernas förbättrande och som de sakkunniga vid sina undersökningar träffat i relativt betydande antal, särskilt i vissa skogssocknar, där bolagen ägt stora fastigheter. Denna grupp består av jordbrukare, vilka köpt sina hemman från bolagen och nu äro skuldsatta för så gott som hela köpeskillingen. I regel är det här fråga om människor i sina bästa år med minderåriga barn. Åbyggnaderna voro i dåligt stånd vid köpet och ha sedan ytterligare förfallit. Ägarna sakna emellertid varje möjlighet att ytterligare skuldsätta sig för att reparera bostaden. Följden blir att de leva sitt hårda och slitsamma liv under orimliga förhållanden med avseende å bostäderna. Bostadsförbättringsbidrag kunna de icke söka, därför att det ofta gäller fullständig om- eller nybyggnad av fastigheten och de icke ha tillräckliga resurser att skaffa vad som erfordras utöver bostadsförbättringsbidraget. En insats från statens sida, som hjälpte också denna kategori, skulle vara väl använt kapital. Även härvidlag gäller att de sakkunniga icke anse sig befogade att framlägga ett i detalj utarbetat förslag till hjälpåtgärder men vilja dock framhålla, att en kombination av bostadsförbättringsbidrag och lån enligt principerna för utlämnande av arbetaresmåbrukslån måhända skulle vara en utväg att lösa frågan på ett tillfredsställande sätt.

Slutligen hava de sakkunniga observerat att särskilt på industriplatserna finnes ett ganska stort antal hyreslägenheter, vilka befinna sig i högst otillfredsställande skick. Hyresbeloppen äro låga och för den skull nöja sig många människor i dålig ekonomisk ställning med dessa ofta alldeles undermåliga bostäder. De kommunala myndigheterna tillämpa icke vad hälsovårdsstadgan härutinnan klart föreskriver, därför att om dylika slumbostäder utdömdes, riskerade kommunen att genom fattigvården få utgiva bidrag till hyran för bättre bostäder, bortsett från att det ofta kan vara svårt, att finna lämpliga bostäder såsom ersättning för de dåliga. Uppenbart torde emellertid vara, att endast genom att hälsovårdsstadgans bostadsparafer verkligen komma i tillämpning kan en genomgående sanering av bostadsbeståndet ske. För den skull är det högeligen önskvärt att vederbörande myndigheter göras medvetna om sina skyldigheter på detta område.

De sakkunniga föreslå därefter viss försöksverksamhet. Som lämpligt försöksmaterial föreslå de sakkunniga samtliga de lägenheter inom Högsjö och Indals socknar, vilka enligt intensivundersökningens resultat icke kunna upprustas med stöd av hittills beslutade och tillämpade hjälpformer. Dessa lägenheters sammanlagda antal är 48. Av dessa äro 14 i behov av hel förnyelse, 18 av om- och tillbyggnad eller större reparationer och 16 av mindre reparationer. Den sammanlagda kostnaden för dessa arbeten är av undersökningsmännen beräknad till 137,000 kronor. Erforderligt statsbidrag för deras genomförande har beräknats till 104,225 kronor, vilket belopp dock på av de sakkunniga i annan ordning anförda skäl bör ökas med 20 procent

till i runt tal 125,000 kronor. De sakkunniga avse att genom ett ansökningsförfarande ernå grundval för individuella avtal med vederbörande lägenhetsägare om bostadsupprustning inom den statsbidragsram, som intensivundersökningen sålunda uppdragit. Vid avtalsuppgörelserna med lägenhetsägarna vinnes de sakkunnigas första syfte nämligen hållpunkter för bedömande av storleken och formen av de statsbidrag, som bliva erforderliga för att lösa denna boendegrupps bostadsfråga inom länet i dess helhet. Genom denna försöksverksamhet kan vidare utrönas på vad sätt och under vilka förutsättningar arbetslösa från andra yrkesområden än byggnadsfacket med framgång kunna sysselsättas i bostadsförbättringarna, ävensom vilken kortare utbildning i facket som för detta syfte kan visa sig oundgänglig. Slutligen blir det möjligt att inom det starkt differentierade boendeområde, som här är representerat, få erfarenhetsmässigt klarlagt vilka inrednings-, utrustnings- och omboningsföremål som kunna bli föremål för standardiserad tillverkning vid inom länet förefintliga eller eventuellt nystartade industrier. Sålunda bör kunna åstadkommas vissa till storlek, planlösning och byggnadsmaterial något olika bostadstyper, därvid jämförelser böra vinnas mellan fabriksmässigt framställda hustyper och av bygdens folk i allt väsentligt framställda. Sammalunda bör i fråga om vattenförsörjning och avloppsanordning erfarenhet kunna vinnas både beträffande de fall, då dessa sanitäranläggningar kunna knytas till allmän vatten- och avloppsledning och de fall, då vattnet måste hämtas från lokal vattentäkt och då avlopp måste leda exempelvis till avloppsbrunn på ägarens mark eller eljest i byggnadens grannskap. Olika typer av uppvärmningsanordningar avpassade efter för varje ort tillgängligt bränsle synas också försöksvis böra komma till utförande.

Sedan dessa försöksbyggnader respektive sanitär- och uppvärmningsanordningar utförts på ett tekniskt tillfredsställande sätt, göres på grundval härav vissa mönsterritningar för tak-, golv och väggbeklädnadsmateriel, för diskbänkar, för köksskåp, för järnspisinfattningar, för yttertaks- och ytterväggsbeklädnad, för värmeradiatorer, för koks- respektive vedpannor, för vattenuppfodringsanordningar och så vidare och tillställs inom länet verk samma eller startande industriföretag inom branscherna med hemställan om prissättning för serietillverkning i större skala av de ifrågakommande utrustningsdetaljerna. I den mån framställning inom länet av ifrågakomna artiklar icke bedrives skall undersökas möjligheten att därstädes igångsätta sådan tillverkning. Det torde jämväl vid denna försöksverksamhet böra prövas, om ett liknande förfarande kan tillämpas beträffande viss möbelutrustning i åtminstone de nybyggda hemmen, varefter prövade typer göras till föremål för prisberäkningar för serietillverkning inom länet. Behovet av ingrepp på detta område synes i varje fall vara ostridigt beträffande bäddmöbler.

Den förmedlingsverksamhet, som här förutsättes mellan lägenhetsägarna och tillverkarna, synes kunna utföras av länets företagarförening, vilken enligt de sakkunnigas mening i fortsättningen jämväl bör fylla denna uppgift

i all statsunderstödd bostadsförbättringsverksamhet inom länet, alltså även vid förbättring enligt de tidigare givna bestämmelserna, vid förbättring enligt bestämmelserna för barnrika familjer och vid förbättring enligt de sakkunnigas förslag av det därefter ännu återstående bostadsbeståndet, liksom föreningen i denna förmedlarverksamhet kan komma att bli till betydande nytta även för de fastighetsägare, vilka på eget initiativ och utan statsbidrag nybygga eller förbättra sina fastigheter. Genom denna förmedlingsverksamhet vinnes dels trygghet för lägsta möjliga pris och dels att länets egen produktion i första hand får avsättning.

Förmedlingen av statsmedel för försöksverksamheten synes böra ske genom egnahemsnämnden, dock synes det önskvärt att egnahemsnämnden vid handläggning av alla angelägenheter, som röra denna försöksverksamhet, rådgör med representanter för såväl företagarföreningen som de sakkunniga alldenstund denna verksamhet är att betrakta som ett led uti den de sakkunniga ålagda uppgiften.

Då saneringsverksamheten avser att åstadkomma jämväl en arbetsreserv för sysselsättning av länets alltjämt mycket stora antal arbetslösa, ha de sakkunniga undersökt om och i vad mån dylik arbetskraft kan komma till användning i de föreslagna arbetena. Därvid har uttrönts, att såväl i industridistriktet som å rena landsbygden bland de arbetslösa finnas personer, som tidigare förvärvat sig en viss yrkesvana inom byggnadsfacket. Hittills gjorda bostadsförbättringar ha i stor utsträckning utförts av dylika personer. För att öka kvaliteten på de arbeten, som skulle kunna utföras genom dessa, torde det emellertid bliva erforderligt att på lämpligt sätt, inom rimlig tidsrymd och till måttliga kostnader bibringa dem ytterligare fackkunskap. Detta synes kunna ske genom kurser förlagda till lämpliga bostadsfastigheter på landsbygden, vilka i detta sammanhang bliva föremål för upprustning. Till undervisare anlitas byggmästare och kunniga byggnadsarbetare på verksamhetens olika områden. Kurserna kunna tänkas genomförda under tre veckor. Elever till kurserna hänvisas av arbetslöshetskommittéerna och tilldelas stipendier efter i huvudsak samma grunder, som gälla för eleverna vid verkstadsskolorna. Under utbildningstiden utgår ingen dagpenning till eleverna. Husägaren tillhandahåller själv materialen och får arbetskraften utan kostnad.

Innan kurserna igångsättas, sammankallas de blivande undervisarna till en särskild instruktionskurs på omkring en vecka.

Kostnaden för denna kursverksamhet har av de sakkunniga beräknats till 10,000 kronor.

Det hade varit önskvärt, om det föreslagna saneringsprogrammet hade kunnat genomföras på en relativt kort tid, exempelvis fem år. Å andra sidan kan ifrågasättas, huruvida en på verksamheten grundad industri på denna tid kan uppnå erforderlig stabilitet. Det vill synas de sakkunniga som om tiden med hänsyn till marknadsläget skulle vara tillräcklig. För att utesluta alla riskmoment ha de sakkunniga emellertid stannat vid 8 år. Under förutsättning att programmet genomföres å denna tid, skulle det behövlige

årliga statsbidraget uppgå till 2.85 miljoner kronor. Det bör i detta sammanhang bemärkas, att beloppet avser även vatten- och värmeanordningar.

Arbetslöshetsförhållandena i länet påkalla extra ordinära åtgärder i syfte att dels åstadkomma omedelbart tillgängliga arbetstillfällen och dels skapa nya arbetstillfällen vid nya industrier. Särskilt på bostadsförbättringens område synas stora möjligheter yppa sig att realisera dessa önskemål. Erfarenheten har nämligen givit vid handen, att denna verksamhet med bidrag av statsmedel stimulerar även ekonomiskt mera välsituerade personer att på egen bekostnad igångsätta bostadsförbättringar, vilket medför ytterligare ansvällning av behovet såväl på arbetskraft som material. Med hänsyn till de särskilda svårigheterna i försörjningshänseende för befolkningen i länet samt ovannämnda verksamhets syfte att lindra verkningarna av arbetslösheten finna de sakkunniga därför en vidgad bidragsverksamhet beträffande bostadsförbättringen i länet både försvarlig och lämplig.

De sakkunniga förutsätta dock, att ett ökat stöd på detta område icke kommer att medföra inknappning i de hjälpformer för arbetslöshetens lindrande, som hittills kommit länet till godo. Vidare förutsätta de sakkunniga att bostadsanskaffningslån till barnrika familjer i vanlig ordning tilldelas länet omedelbart, så att nu uppväxande barnskaror komma i åtnjutande av de sociala fördelar, denna hjälpform avser att främja.

Under återopande av vad sålunda anförts få de sakkunniga hemställa dels att för budgetåret 1939/1940 ett belopp av 2.85 miljoner kronor måtte ställas till förfogande för genomförande av bostadsförbättringen i länet,

dels att ett anslag anvisas å 125,000 kronor för ett omedelbart igångsättande såsom försöksverksamhet av förbättring å de fastigheter inom Högsjö och Indals socknar, som nu icke kunna istandsättas med stöd av förefintliga hjälpformer,

dels ock att ett anslag av 10,000 kronor beviljas för anordnande av ovan skisserade kurser.

#### Yttrande.

Över Västernorrlandsutredningens framställning har statens egnahemsstyrelse avgivit yttrande och därvid anfört bland annat:

Med hänsyn till den rätt avsevärda arbetslöshet, som alltjämt är rådande inom Västernorrlands län, och vilken arbetslöshet på grund av de säregna och svåra förhållandena i försörjningshänseenden, som där uppkommit, icke utan alldeles särskilda åtgärder torde kunna nöjaktigt bemästras, finner egnahemsstyrelsen ett kraftigt stödjande och reglerande ingripande på lämpligt sätt från det allmännas sida vara av behovet påkallat för ernående av en tillfredsställande lösning av länets försörjningsfråga.

Huruvida eller i vilken mån landsbygdens bostadsförhållanden i Västernorrlands län över huvud taget kunna intaga en sämre ställning än inom landet i övrigt lär näppeligen utan genom en hela landet omfattande noggrann inventering kunna bedömas. Ett mera ytligt betraktande av sagda förhållanden ger emellertid egnahemsstyrelsen anledning antaga, att Västernorrlands län

för närvarande knappast intager någon särställning i berörda avseende. Det må i detta sammanhang erinras om att sedan den statliga bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden började år 1933 har Västernorrlands län intill 1938 års utgång näst Västerbottens och Norrbottens län erhållit den största anparten av till bostadsförbättringsbidrag och nybyggnadslån anvisade medel.

En rätt betydande bostadsupprustning inom Västernorrlands län har sedan år 1933 understötts från statens sida genom bostadsförbättringsverksamheten. Ej mindre än omkring 4,700 lägenheter beräknas nämligen enbart genom denna hittillsvarande verksamhet bliva inom länet iordningställda. Samtidigt därmed torde även ett ganska stort antal andra mer eller mindre undermåliga bostadslägenheter hava blivit upprustade inom länet utan statlig hjälp. Ej så få bostäder hava för övrigt även blivit vederbörligen istandsatta medelst statliga egnahemsloan.

Såsom den av de sakkunniga förebragta utredningen giver vid handen återstår emellertid ännu mycket att göra, innan en tillfredsställande bostadsstandard på landsbygden kan sägas vara uppnådd inom Västernorrlands län, och samma torde vara förhållandet inom landet i dess helhet.

Sedan egnahemsstyrelsen framhållit, att arbetet på det jordbruksekonomiska och jordpolitiska området numera till väsentlig del bör inriktas på att genom kraftiga och rationella åtgärder söka stärka de ofullständiga jordbrukens bärkraft, fortsätter styrelsen.

En bostadsupprustning på landsbygden i större skala torde sålunda lämpligen böra ske i samband med planläggandet av de mera rationella åtgärder, som kunna befinnas påkallade för de ofullständiga jordbrukens förstärkning. Med sådan planläggning torde dock böra anstå, tills statsmakternas beslut om åtgärder från det allmännas sida på hithörande områden föreligga.

En viss försiktighet i bostadsupprustningsarbetet på landsbygden torde även vara tillrådlig beträffande sådana bristfälliga bostäder, som på grund av sitt läge kunna antagas bliva inom en relativt snar framtid lämnade åt sitt öde och ersatta med ur kommunikations- och andra bebyggelsesynpunkter bättre belägna bostäder.

En annan omständighet, som talar för berättigandet av en tills vidare viss återhållsamhet i byggnadsverksamheten på landsbygden, äro de numera starkt ökade byggnadskostnaderna. Därest en sådan utredning rörande byggnadskostnaderna på landsbygden kommer till stånd, varom motioner till årets riksdag blivit avgivna, torde resultatet av dylik utredning lämpligen böra avvaktas, innan någon mera forcerad bostadsförbättrings- och annan byggnadsverksamhet igångsättes. Kunna genom en utredning möjligheter öppnas till en begränsning eller reducering av landsbygdens nuvarande byggnadskostnader torde nämligen därmed icke obetydliga kostnadsbesparingar för såväl staten som de enskilda kunna göras genom en tills vidare mera försiktigt bedriven byggnadsverksamhet. Svårigheten att med nu gällande former och bestämmelser för den statliga bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden kunna åstadkomma en sådan omfattande och framför allt grundlig bostadsupprustning, som — trots rådande höga byggnadskostnader m. m. — för närvarande ändock synts önskvärd, har egnahemsstyrelsen i annat sammanhang ansett sig böra framhålla, och får styrelsen härutinnan hänvisa till sitt den 25 november 1938 framlagda förslag till vissa ändrade bestämmelser för den statliga bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden.

De sakkunniga hava antytt, att den av dem föreslagna forcerade bostads-

upprustningen även borde vara ägnad att uppamma en delvis helt ny industri för tillverkning av byggnadsförnödenheter till båtnad för arbetslösheten inom länet. Då emellertid det föreslagna saneringsprogrammet beräknats för sitt genomförande icke kräva längre tidsperiod än 8 år, torde det emellertid var tvivelaktigt, att någon skulle vilja offra pengar på tillskapande av en industri, baserad på endast en så kort tids produktion.

Beträffande den försöksverksamhet på byggnadsområdet, som de sakkunniga föreslagit och vartill de äskat medel vill egnahemsstyrelsen erinra om att årets riksdag redan bifallit ett av Kungl. Maj:t i årets statsverksproposition framlagt förslag om anvisande av 10,000 kronor att ställas till egnahemsstyrelsens förfogande för uppförande av en del mönsterbyggnader å arbetarsmåbrukslägenheter. Då det synes styrelsen önskvärt, att liknande mönsterbyggnader jämte mönsterförbättringar av äldre bostadshus komma till utförande jämväl inom bostadsförbättringsverksamheten, vill egnahemsstyrelsen förorda att ett mindre belopp av exempelvis 15,000 kronor ställdes till styrelsens förfogande i och för utförande tills vidare försöksvis på härför lämpliga platser inom Västernorrlands län av bostadsförbättringar, därvid såväl nybyggnader som upprustningar av äldre byggnader borde komma i fråga.

Utförandet av dylika mönsterbostadsförbättringar torde nämligen helst böra ske under egnahemsstyrelsens ledning och kontroll men i samråd och samverkan med vederbörande hushållningssällskaps egnahemsnämnd. Verkställdes nu åsyftade förbättringar å sådana bostadshus, för vars ombyggnad eller upprustning bostadsförbättringsbidrag jämte eventuellt nybyggnadslån finge utgå, torde med det föreslagna beloppet, 15,000 kronor, mönsterförbättringar kunna komma till utförande å 5 å 6 olika lägenheter. Vid dylika byggen kunde även givas lämpliga tillfällen att ur kostnads- och användbarhetsynpunkt pröva och undersöka en hel del nya byggnadsmaterialer och inredningsdetaljer ävensom olika sanitära anordningar och uppvärmningssystem m. m. Vidare torde vid sådana mönsterbyggens utförande även kunna prövas och därmed erfarenhet vinnas i vad mån och på vilket sätt frågan om en praktiskt lagd byggnadsundervisning, avseende hela landet, skulle kunna på lämpligt sätt lösas. För ändamålet lämpliga personer — gärna från de arbetslösas led — med fallenhet för och även någon förutvarande insikt i byggnadsfacket skulle nämligen vid nämnda byggen kunna beredas tillfälle att under sakkunnig ledning få deltaga i de olika byggnadsarbetena, och därmed förskaffa sig en rent praktisk utbildning i yrket. Byggnadskunnigheten på landsbygden är tyvärr mångenstädes alltför svag, och frågan om en rationellt ordnad och centralt ledd byggnadsundervisning för särskilt landsbygdens vidkommande torde snarast möjligt böra bringas till en lösning. Härför torde dock en utredning bli erforderlig och erfarenheten av en sådan försöksvis lagd praktisk undervisning, som den här ovan åsyftade, torde för en sådan utredning kunna bli av icke ringa värde. En kursverksamhet på byggnadsområdet av den strängt lokalbetonade och mindre sakkunnigt ledda art, de sakkunniga föreslagit, finner egnahemsstyrelsen sig däremot icke kunna förorda.

Den av de sakkunniga berörda frågan om standardiserad tillverkning av vissa byggnads- och inredningsdetaljer m. m. i bland annat prisreglerande syfte torde böra göras till föremål för undersökning och utredning i ett större sammanhang. Den förut berörda utredning rörande byggnadskostnaderna, som eventuellt kan komma att igångsättas i anledning av de till årets riksdag härom väckta motionerna, torde måhända komma att närmare sysselsätta sig även med dessa spörsmål.

Egnahemsstyrelsen avslutar sitt yttrande på följande sätt.

Även om det förslag till bostadssanering, som de sakkunniga framlagt, otvivelaktigt vore ägnat att bli ett betydelsefullt led i bland annat strävandena att åtminstone för en tid framåt lindra den i Västernorrlands län rådande arbetslösheten och jämväl i övrigt förbättra länets försörjningsmöjligheter, så synas dock av skäl, som egnahemsstyrelsen anfört, dessa försörjningsfrågor tills vidare böra söka lösas på andra vägar, än de av de sakkunniga nu åsyftade.

Under åberopande av vad sålunda anförts finner egnahemsstyrelsen sig — jämväl av konsekvensskäl — icke kunna tillstyrka den gjorda framställningen i vidare mån, än att belopp av 15,000 kronor måtte bli anvisade att ställas till egnahemsstyrelsens förfogande för utförande av en del mönsterbostadsförbättringar inom Västernorrlands län enligt de riktlinjer, som styrelsen i det föregående antytt.

#### Departementschefen.

Västernorrlandsutredningens undersökning rörande bostadsförhållandena inom länet ådagalägger mycket allvarliga brister hos länets bostadsbestånd, trots den betydande bostadsförbättringsverksamhet, som under de senaste åren bedrivits. Bostadssociala skäl påkalla därför fortsatta och i vissa avseenden intensifierade åtgärder i syfte att höja bostadsstandarden. Skäl av arbetslöshetspolitisk art kunna likaledes anföras för en vidgad bostadsproduktion inom länet. Jag anser det emellertid vara uteslutet, att för verksamheten inom ett enda län så betydande summor användas, som de sakkunniga föreslagit, så länge som verksamheten i riket i övrigt måste hållas inom en så begränsad kostnadsram, som för närvarande är fallet.

Särskild uppmärksamhet torde böra ägnas det av de sakkunniga påpekade förhållandet, att åtskilliga bostäder icke kunna bli upprustade, då bostädernas ägare sakna erforderliga ekonomiska resurser och då formerna för den statliga stödverksamheten icke medgiva, att hjälp i erforderlig utsträckning lämnas i alla de fall, då så vore av behovet påkallat. Emellertid torde den omläggning av bostadsförbättringsverksamheten, som jag i det föregående förordat, komma att möjliggöra för åtskilliga, som nu icke kunna utnyttja den statliga bostadshjälpen, att i framtiden få sina bostäder upprustade med statens stöd. Visa sig ytterligare modifikationer önskvärda, torde frågan härom på nytt få upptagas till prövning, sedan någon tids erfarenhet av de nu föreslagna statsbidragsgrunderna vunnits. Särskilt torde den kombination av statligt och kommunalt stöd till upprustningen av folkpensionärers och likställdas bostäder, som de sakkunniga antyda, böra bli föremål för fortsatta överväganden.

Då jag alltså anser, att erfarenheten om verkningarna av den nu föreslagna omläggningen av verksamheten bör avvaktas, innan frågan om statsbidragsgrunderna upptages till förnyad prövning, finner jag mig icke nu kunna förorda de sakkunnigas förslag, att under nästa budgetår cirka 125,000

kronor skulle anvisas till viss försöksverksamhet inom Högsjö och Indals socknar. Den föreslagna försöksverksamheten åsyftar nämligen bland annat att finna hållpunkter för bedömandet av storleken och formen för de statsbidrag, som äro erforderliga för att lösa de bostadsfrågor, som icke kunna lösas enligt hittills tillämpade principer för bostadshjälpen.

Emellertid ha de sakkunniga ävenledes avsett att genom försöksverksamheten få erfarenhetsmässigt klarlagt, vilka inrednings-, utrustnings- och omboningsföremål, som kunna lämpa sig för standardtillverkning vid inom länet förefintliga eller eventuellt nystartade industrier liksom även vilka olika bostadstyper, som bäst lämpa sig för skilda förhållanden. Dessa senare frågor vore av intresse att få belysta genom praktisk experimentverksamhet. Utförandet av mönsterbostadsförbättringar under sakkunnig ledning och kontroll i samråd och i samverkan med vederbörande egnahemsnämnd torde härvid kunna ifrågakomma. Jag har därför för avsikt att, såvitt riksdagen icke däremot framställer erinran, förorda, att till förfogande för dylik experimentverksamhet av de medel, som bliva anvisade för bidrag till främjande av bostadsbyggande på landsbygden, disponeras ett belopp av högst 50,000 kronor.

Jag anser det vidare i hög grad önskvärt, att de sakkunnigas undersökningar rörande möjligheterna av en tillverkning inom länet av vissa för byggnadsverksamheten erforderliga materialier fullföljas. Sannolikt torde länets företagareförening vara ett lämpligt organ för dessa undersökningar.

De sakkunniga hava i skrivelse den 21 februari 1939 hemställt, att material, som tillverkats å arbetsplatser inom länet, skall under förutsättning av jämförbar enhetlig kvalitet och jämförbara priser medgivas viss företrädesrätt vid bostadsförbättringsverksamheten inom länet. Det förefaller naturligt att produkter, tillverkade inom länet, erhålla dylik företrädesrätt under förutsättning att deras kvaliteter och priser motsvara den allmänna marknadens.

De sakkunnigas förslag rörande kursverksamhet för utbildning av byggnadsarbetare torde få bliva föremål för prövning i annat sammanhang.

### Hemställan.

Under åberopande av vad jag sålunda i skilda hänseenden anført, hemställer jag, att Kungl. Maj:t måtte föreslå riksdagen att

*dels godkänna av mig förordade grunder för utlämnande av bidrag och lån för uppförande och förbättring av lantarbetarbostäder;*

*dels godkänna av mig förordade grunder för bidrag till främjande av bostadsbyggande på landsbygden och för låneverksamheten för samma ändamål;*

*dels godkänna av mig förordade grunder för utlämnande av lån för bostadsförbättringsverksamhet;*

*Kungl. Maj:ts proposition nr 188.*

*dels* medgiva, att den behållning, som kan komma att förefinnas vid utgången av budgetåret 1938/39 å Lånefonden för lantarbetarbostäder, på sätt jag tidigare angivit, överföres till Fonden för låneunderstöd;

*dels ock* för budgetåret 1939/40 anvisa

- a) under femte huvudtiteln  
till *Bidrag till främjande av bostadsbyggande på landsbygden* ett *reservationsanslag* av 3,250,000 kronor;
- b) å kapitalbudgeten, Statens utlåningsfonder,  
till *Lånefonden för främjande av bostadsbyggande på landsbygden* ett *reservationsanslag* av 1,000,000 kronor;
- c) å kapitalbudgeten, Fonden för låneunderstöd
  - 1) till *Lån för uppförande och förbättring av lantarbetarbostäder* ett *reservationsanslag* av 3,000,000 kronor;
  - 2) till *Lån för bostadsförbättringsverksamhet* ett *reservationsanslag* av 2,000,000 kronor.

Till denna av statsrådets övriga ledamöter biträdda hemställan lämnar Hans Kungl. Höghet Kronprinsen-Regenten bifall samt förordnar, att proposition av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar skall avlätas till riksdagen.

Ur protokollet:

*Erik Skoglund.*

*Bilaga A.***Bostadssociala utredningens förslag till förbättring av bostäder för lantarbetare.****Kap. 1. Utredningsuppdraget och frågans tidigare behandling.****a. Utredningsuppdraget.**

Genom beslut den 8 juli 1938 har Kungl. Maj:t uppdragit åt bostadssociala utredningen att verkställa utredning rörande möjligheterna att genom statliga åtgärder åstadkomma en förbättrad standard hos lönebostäderna på landsbygden samt att senast den 1 november 1938 inkomma med förslag i nämnda syfte.

Genom ämbetsskrivelse av samma dag har statsrådet och chefen för socialdepartementet meddelat, att departementschefen med stöd av Kungl. Maj:ts den 6 maj 1933 givna bemyndigande tillkallat ledamöterna av riksdagens andra kammare småbrukaren A. Andersson i Tungelsta och friherre A. De Geer samt statssekreteraren i jordbruksdepartementet B. Näsgård att i egenskap av experter biträda bostadssociala utredningen vid behandling av frågan om att genom statliga åtgärder åstadkomma en förbättrad standard hos lönebostäderna på landsbygden.

Föreliggande utredning och förslag har, i samråd med nämnda experter, utarbetats av en inom bostadssociala utredningen tillsatt delegation, bestående av herrar Engkvist och Wallander samt utredningens ordförande och sekreterare. I den förberedande behandlingen av frågan deltog även herr Myrdal.

Vid utarbetande av författningstext har biträde anlåtats av hovrättsassessor Martin Wahlbäck.

**b. Utredningsområdets begränsning.**

Med lönebostäder förstås bostäder, vilka tillhöra vederbörande arbetsgivare och av honom upplåtas till i hans tjänst anställda arbetare och andra löntagare. På landsbygden förefinnas dylika lönebostäder sedan gammalt dels inom jordbruket, dels vid industriella och dylika företag. Inom industrien har emellertid under senare år lönebostadssystemet undergått en inre omvandling och i samband därmed förlorat mycket av sin forna betydelse. Inom det övervägande flertalet industrigrenar åtnjuta sålunda arbetarna numera sin avlöning helt i kontant, och i den mån de bebo företagets bostäder betala de hyra för desamma. Lönebostäderna ha därigenom omvandlats till hyresbostäder, låt vara att lägenheterna i arbetsgivarens bostadshus ännu delvis bevarat sin lönebostadskaraktär bl. a. genom att hyrorna i regel väsentligt understiga de eljest å orten gällande. Å andra sidan äro företagens arbetarbostäder, på grund av sin merendels höga ålder och ej sällan bristfälliga beskaffenhet, av lägre genomsnittlig kvalitet än lägenheterna på den fria marknaden. Om man bortser från sådana gruv- och industriföretag, där på grund av avsides belägenhet och driftens beräknade tidsbegränsning eller båda dessa faktorer i förening särskilda förhållanden råda, uppföra industriföretagen i våra dagar nya arbetarbostäder blott i mycket begränsad utsträckning. Industrisamhällellas bostadsbehov tillgodoses till större delen av arl-

tarna själva, i mindre utsträckning medelst kooperativa bostadshus men övervägande genom egnahem för en eller två familjer. Härvid erhålles i stor utsträckning understöd från vederbörande industriföretag i form av låneshjälp mot låg ränta, lånegarantier, billig tomtmark o. d. Belysande för att industriens omsorg om sina arbetares bostadsförsörjning övervägande går efter nu antydda linjer är, att enligt en av kommerskollegium nyligen verkställd undersökning om industriens investeringar, vilken omfattar c:a  $\frac{3}{4}$  av Sveriges industri efter arbetarantalet räknat, under år 1937 endast c:a 8 milj. och under 1938 c:a 10 milj. kr. använts för nybyggnad av arbetarbostäder, medan totala investeringsbeloppen för industribyggnader, maskiner etc. de båda nämnda åren uppgått till resp. 309 och 331 milj. kr.

Med hänsyn till de särdrag industriens lönebostadsproblem sålunda företer, har bostadssociala utredningen ansett sig böra och kunna begränsa sina undersökningar och förslag till att avse allenast jordbrukets lönebostäder. Denna begränsning synes befogad särskilt därför, att det statliga stödet för egnahemsbildning i allmänhet och för barnrika familjer i synnerhet står till förfogande för arbetare i till landsbygden lokaliserade industrier.

#### c. Lönebostadsfrågans tidigare behandling.

I sina tidigare avgivna betänkanden har bostadssociala utredningen från olika synpunkter och i skilda sammanhang berört frågan om lönebostäderna inom jordbruket. Särskilt har så skett i utredningens den 11 november 1937 dagtecknade »Betänkande med förslag rörande lån och bidrag av statsmedel till främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer i egnahem m. m.» (Statens offentliga utredningar 1937: 43).

Bostadssociala utredningens ifrågavarande uppdrag var visserligen begränsat till att avse ett överförande av de allmänna principer, som kommit till tillämpning i bostadssubventionsverksamheten för barnrika familjer i stadsamhällena, till »egnahem och liknande lägenheter», särskilt på landsbygden. De sakkunniga hade emellertid icke ansett sig kunna i sitt förslag utesluta lantarbetarbostäder och mindre arrendelägenheter från den ifrågasatta verksamheten, trots att en av de för bostadssubventionen väsentliga principerna, det årliga bidragets differentiering efter familjernas barnantal, icke lämpligen läte sig tillämpa i fråga om dylika bostäder, och trots de komplikationer, som med nödvändighet uppkommo därigenom att bostadsupplåtelsen vore förbunden med förhållandet mellan arbetsgivare-jordägare och lantarbetare respektive arrendeinnehavare.

I nämnda betänkande hade bostadssociala utredningen framhållit, att spörsmålet om bättre lönebostäder för lantarbetare o. d. utgjorde en viktig men dittills i stort sett olöst del av landsbygdens bostadsfråga. Ehuru den statliga bostadsförbättringsverksamheten till stor del motiverades med vissa lantarbetarbostäders bristfälliga beskaffenhet, hade blott en relativt ringa del av dessa blivit upprustade medelst bostadsförbättringsbidrag och nybyggnadslån, oaktat medelstildelningen för dylika bostäder varit väsentligt rikligare än för andra. Vad som sålunda anfördes för ett år sedan gäller alltså alltjämt. Enligt uppgift från statens egnahemsstyrelse hade under åren 1933—1937 beviljats bostadsförbättringsbidrag och nybyggnadslån i 48,744 fall till ett sammanlagt belopp av 31.9 milj. kr. i bidrag och 7.5 milj. kr. i lån. Härav hade 2.7 resp. 0.9 milj. kr. utgått för lönebostäder till 1,717 »företag», vilket torde motsvara 4,000—5,000 lantarbetarbostäder. Till förklaring av dessa relativt låga siffror för lönebostädernas andel i bostadsförbättringen må anföras, att frågan huruvida bostadshjälp härvidlag skulle utgå varit beroende icke blott på bostädernas beskaffenhet och bostadsinnehavarnas önskemål,

utan jämväl och framför allt på lantarbetsgivarnas intresse och ekonomiska möjligheter.

Av övrig statlig bostadshjälp, som direkt eller indirekt kommit lantarbetare till del, må nämnas egnahemslånen, vilka enligt egnahemsstyrelsens uppgifter under åren 1905—1937 utgått till ett antal av 88,920 och till ett belopp av 357 milj. kr., vartill (sedan 1933) kommit tillskott utan återbetalningsskyldighet i form av premielån till ett antal av 38,182 och ett belopp av 10.8 milj. kr. Av egnahemslånen ha 36,561 om tillhoppa 131.2 milj. kr. givits för bostadslägenheter. Under de senaste åren ha ungefär lika stora belopp kommit jordbruks- och bostadslägenheter till godo, under 1937 sålunda resp. 7.9 milj. kr. (1,825 lån) och 8.1 milj. kr. (1,754 lån). — Den speciella form av egnahemslån, som sedan år 1933 beviljats som stöd för skogsarbetare och andra säsongarbetare i form av arbetarsmåbrukslån, har t. o. m. år 1937 utgått i tillhoppa 5,361 fall till ett sammanlagt belopp av 28.8 milj. kr. — Nämnas må slutligen, att de bostadsanskaffningslån och familjebidrag, vilka, på grundval av bostadssociala utredningens förslag i dess ovannämnda betänkande, enligt beslut av 1938 års riksdag (kungl. kungörelsen den 27 maj 1938, nr 247) kunna tillgodokomma mindre bemedlade barnrika familjer på landsbygden, av naturliga skäl ännu ej kunnat komma till nämnvärd användning. Enligt uppgift från statens byggnadslånebyrå, som omhänderhar denna speciella form av bostadshjälp, har dock under de senaste månaderna försports ett växande intresse från kommunernas sida för detta för barnrika familjer särdeles förmanliga slag av egnahemsförsörjning.

I bostadssociala utredningens betänkande av den 11 november 1937 framhölls tillika, att under den senaste tiden de krafter ökat i styrka, som vore ägnade att höja lönebostädernas allmänna standard. Sålunda hade organisationsrörelsens snabba tillväxt bland lantarbetarna särskilt inom vissa områden medfört målmedvetna strävanden från lantarbetarfackföreningarnas sida att söka med hjälp av hälsovårdsstadgans år 1936 skärpta bostadsföreskrifter och kollektivavtalens bestämmelser nå fram till en höjning av lantarbetarnas bostadsnivå. Vidare hade den tilltagande bristen på lantarbetare bidragit att öka lantarbetsgivarnas intresse för goda lönebostäder såsom ett betydelsefullt medel att förvärva och behålla en god lantarbetarstam, samtidigt som jordbrukets stegrade lönsamhet berett ökade ekonomiska möjligheter att tillgodose dylika önskemål. Konjunkturförbättringen på detta område hade dock ej varit större, än att det alltjämt funnes ett betydande antal jordbrukare, vilka saknade ekonomiska möjligheter för något mera omfattande arbetarbostadsbygge, i synnerhet som utgifter av detta slag icke i samma mån som andra kapitalinvesteringar medförde en höjning av gårdens avkastnings- och försäljningsvärde.

Under intryck av denna utveckling hade statens egnahemsstyrelse i yttrande den 30 november 1936 uttalat sig för en mera differentierad behandling av lönebostadsfrågan, innebärande att endast mindre bemedlade jordbrukare borde för sådant ändamål tilldelas bostadsförbättringsbidrag och nybyggnadslån, medan mera bemedlade komme att hänvisas att söka lån ur lånefonden för lantarbetarbostäder. Bostadssociala utredningen hade för sin del funnit denna anordning välbetäckt, men ställde sig tveksam huruvida någon starkare utveckling i önskad riktning kunde förväntas, för såvitt dåvarande bestämmelser för nämnda lånefond skulle bibehållas oförändrade.

Lånefonden för lantarbetarbostäder tillkom genom beslut vid 1935 års riksdag efter förslag av bostadsutredningen för landsbygden. Bostadsutredningen hade framhållit, att den övervägande delen av de mycket betydande belopp, som statsmakterna anvisat för bostadsförbättring, hade kommit att utgå till reparation och ombyggnad av smärre lägenheter, egnahem o. d., vilka ägdes

av den mindre bemedlade befolkningen på landsbygden. Det syntes därför vara motiverat, att det allmänna särskilt sökt underlätta strävandena att förbättra bostadsförhållandena för sådana lantarbetare, vilka bebodde av vederbörande lantarbetsgivare upplåtna, ej sällan bristfälliga bostäder och som, eftersom bostäderna ej vore deras egna, själva icke kunde avhjälpa bristerna. I fråga om lönebostäder kunde ofta enbart lån på förmånliga villkor bereda erforderligt stöd för åstadkommande av nödiga förbättrings- eller nybyggnadsarbeten. Bostadsutredningen föreslog därför upprättande av en särskild lånefond för lantarbetarbostäder, för vilken borde tagas i anspråk inkommande amorteringar å utlämnade nybyggnadslån. Enligt bostadsutredningens förslag skulle rätt att erhålla lån från fonden tillkomma såväl ägare som brukare av jordbruksfastighet för uppförande av nya lantarbetarbostäder å fastigheten eller för ombyggnad av eller annat mera omfattande förbättringsarbete å dylika bostäder. De bostäder, som sålunda skulle uppföras eller inredas, borde vara ur sociala och hygieniska synpunkter goda och ändamålsenliga; givetvis måste hälsovårdsstadgans krav beaktas. De ekonomiska stödåtgärder, varom här vore fråga, utgjorde ett nödvändigt komplement till de åtgärder av legislativ och administrativ art, som borde vidtagas i syfte att möjliggöra förbättringar i avseende å landsbygdens bostäder, och avsågo särskilt att underlätta hälsovårdsnämndernas strävanden att bereda invånarna i resp. hälsovårdsområden sunda bostäder.

Vid prövning av ansökningar om lån från fonden borde beaktas omständigheterna i de olika fallen, särskilt de nuvarande bostädernas beskaffenhet. Viss hänsyn måste tagas till sökandens ekonomiska förhållanden, men endast i undantagsfall syntes närmare uppgifter i detta hänseende böra avfordras sökanden. Bostadsutredningen underströk i detta samband, att även om lånevillkoren gjordes så förmånliga, att lånen i viss grad förlänades subventionskaraktär, denna subvention likväl genom de förbättrade bostadsförhållandena i främsta rummet komme bostädernas invånare till godo. Ur jordägarens synpunkt kunde sägas, att en dylik arbetarbostadsbyggnadsverksamhet icke vore direkt räntabel.

Lånebeloppens storlek borde bestämmas i huvudsaklig enlighet med vad som gällde i fråga om nybyggnadslån, sålunda högst 3,000 kr. per lägenhet och ej över 70 procent av de för byggnadsföretaget uppskattade kostnaderna. Räntan borde ej sättas högre än räntan å egnahemslån för jordbrukslägenheter, sålunda 3.6 procent. Godtagbar säkerhet borde ställas, i främsta rummet inteckning i vederbörande fastighet. Amorteringstiden borde bestämmas till samma som gällde för nybyggnadslån nämligen 20 år.

I betraktande av låneverksamhetens begränsade omfattning och för att möjliggöra en rättvis och lämplig fördelning på de särskilda byggnadsföretagen av tillgängliga medel, skulle lånens beviljande ankomma på en central myndighet, förslagsvis statens egnahemsstyrelse. Även de lokala myndigheterna borde dock tagas i anspråk för låneverksamheten, i första rummet hälsovårdsnämnderna, vilka skulle mottaga ansökningar (åtföljda av ritningar och kostnadsberäkningar) samt efter erforderlig prövning överlämna ärendet till vederbörande egnahemsnämnd. Denna skulle verkställa ytterligare utredning och därefter översända ansökningshandlingarna jämte eget yttrande till egnahemsstyrelsen, vilken fattade beslut i ärendet; beslut kunde överklagas hos Kungl. Maj:t. Statskontoret skulle utbetala beviljade lån, varav hälften kunde erhållas genast, medan den återstående hälften innehölls, intill dess byggnadsföretaget slutförts och godkänts av egnahemsstyrelsen. Ränta och amorteringar inbetalades till statskontoret.

Bostadsutredningens förslag lades till grund för proposition till 1935 års riksdag (nr 222) med endast få förändringar, av vilka den viktigaste inne-

bar, att såsom lånesäkerhet borde godtagas inteckning intill  $\frac{5}{6}$  av fastighetens genom taxeringsbevis eller på annat, av egnahemsstyrelsen godkänt sätt intygade värde. Närmast av budgettekniska skäl borde kapital ej såsom föreslagits tillföras lånefonden direkt ur inflytande amorteringar å nybyggnadslån, utan skulle å budgeten årligen såsom kapitaltillskott anvisas ett belopp, som beräknades ungefärligen motsvarande amorteringarna. Propositionen godkändes på förslag av statsutskottet (utlåtande nr 145) av riksdagen (skrivelse nr 345) och den 28 juni 1935 utfärdades kungörelse angående lån från lånefonden för lantarbetarbostäder (nr 439).

Såsom kapital för fonden anvisades för budgetåret 1935/1936 250,000 kr. För budgetåret 1936/1937 beviljades ett kapitaltillskott av 300,000 kr., för budgetåret 1937/1938 av 400,000 kr. och för 1938/1939 av 500,000 kr. För budgetåret 1939/40 har egnahemsstyrelsen hemställt om ett anslag av 700,000 kr. Angivna belopp beräknades motsvara de under resp. tidsperioder inflytande amorteringarna å utlämnade nybyggnadslån.

Oaktat fonden sålunda redan närmast sig 1  $\frac{1}{2}$  milj. kr., har den hittills blott i ringa mån tagits i anspråk för sitt ändamål. Enligt erhållna uppgifter hade av statens egnahemsstyrelse intill början av oktober 1938 beviljats 29 lantarbetarbostadslån till ett sammanlagt belopp av 151,030 kr., varav under 1937 sju lån å tillhoppa 28,230 kr. och under tiden 1 januari—30 september 1938 tolv lån å tillsammans 91,130 kr.

Vid överbärande rörande möjligheten av och formerna för en tillämpning av en speciell bostadssubvention för barnrika familjer på ifrågavarande område fann bostadssociala utredningen i sitt meranämnda betänkande av 1937 det naturligt att anknyta en sådan till den redan existerande lånefonden för lantarbetarbostäder. De för lån ur denna fond givna reglerna ansågos dock för att förevarande syfte skulle kunna effektivt tillgodoses bära i vissa punkter modifieras. Den gällande räntesatsen synes med hänsyn till rådande räntenivå på den allmänna marknaden skäligen hög och de sakkunniga föreslog en sänkning till den för bostadsansaffningslånen bestämda räntesatsen, d. v. s. medelräntan för statens upplåning mot obligationer under det budgetår, som närmast föregått det, varunder lånet beviljats, med tillägg av  $\frac{1}{4}$  procent. Maximeringen av lånebeloppet till 3,000 kr. per lägenhet borde enligt de sakkunnigas uppfattning borttagas, dels därför att en bostad på tillfredsställande standard knappast låte sig åstadkomma med ett sådant belopp, dels därför att lantarbetsgivarens eget ekonomiska intresse borde utgöra en tillräcklig garanti för återhållsamhet vid utmätandet av kostnaderna för byggnadsföretag för ifrågavarande ändamål. Slutligen syntes en regel till förhindrande av missbruk av lånchjälpen vara lämplig.

De sakkunniga höllo före, att i sådana fall, där lantarbetsgivare anskaffade bostäder, tillräckligt rymliga för en större familj och av fullvärdig beskaffenhet, och när dessa bostäder användes att hysa flerbarnsfamiljer, annuitetslättnader borde beredas, till sin innebörd och syftemål motsvarande familjebidragen till barnrika familjer i hyresbostäder respektive egnahem. Dessa annuitetslättnader borde knyta till bostadens användning som bostad för barnrik familj, men kunde icke såsom familjebidragen differentieras efter barnantalet, eftersom de icke vore direkt betingade av den boende familjens förmåga att betala hyra eller årliga bostadskostnader för en egen bostad, utan av att arbetsgivaren hölle en bostad till förfogande, som vore större, bättre utrustad och alltså kostsammare än som för honom såsom företagare vore ekonomiskt motiverad ur synpunkten av arbetskraftens rekrytering. Då man enligt inhämtade upplysningar kunde räkna med, att en välutrustad familjebostad i nyanskaffning skulle draga en kostnad, som kanske vore dubbelt så hög som nyanskaffningskostnaden för en som fa-

miljebostad otillräcklig men ur företagarens synpunkt tillräcklig bostad, syntes det vara en lämplig avvägning att bestämma annuitetsavskrivningen till annuitetens halva belopp, vilken avskrivning skulle göras för den tid, barnrik familj bebodde lägenhet, för vilken statslån beviljats. De sakkunniga tänkte sig den föreslagna anordningen närmast såsom ett försök att under en relativt kort övergångsperiod befordra framväxandet av ny, jämfört med rådande förhållanden radikalt förbättrad och för den framtida byggnadsverksamheten på ifrågavarande område normgivande bostadsstandard. Då innehavare av smärre arrenden icke sällan intog en ställning, som praktiskt föga skilde sig från lantarbetarnas, borde i sådana fall enligt de sakkunnigas mening inga hinder möta att tillämpa det föreslagna även på arrendelägenheter.

Bostadssociala utredningens nu refererade förslag till familjebidrag i samband med lån ur lånefonden för lantarbetarbostäder remitterades, i samband med utredningens förslag beträffande egnahemsverksamhet för mindre bemedlade barnrika familjer, till ett flertal myndigheter och korporationer. Därvid avgåvos tillstyrkande yttranden från länsstyrelserna i Uppsala, Södermanlands, Göteborgs och Bohus, Skaraborgs och Örebro län. Socialstyrelsen och Fredrika Bremer-förbundet tillstyrkte förslaget men framställde erinringar mot vissa av förslagets principer. Avstyrkande yttranden inkommo från statskontoret och länsstyrelsen i Älvsborgs län.

Vid föredragning av ärendet i statsrådet den 3 mars 1938 framhöll chefen för socialdepartementet, att han lika med bostadssociala utredningen funne det i hög grad angeläget, att åtgärder vidtoges för höjande av lantarbetarnas bostadsstandard, men att det erbjöde betydande svårigheter att konstruera en lösning av ifrågavarande problem. Då enligt departementschefens mening tveksamhet vore befogad beträffande de linjer, efter vilka de sakkunniga velat lösa problemet, och den tekniska utformningen under alla omständigheter måste ytterligare övervägas, ansåg sig departementschefen icke för det dåvarande kunna påkalla åtgärder från riksdagens sida. Statsrådet förklarade emellertid, att han avsåg att så snart som möjligt upptaga spørgsmålet till ytterligare undersökning i syfte att förslag måtte kunna föreläggas 1939 års riksdag.

## **Kap. 2. Utredningar rörande lönebostädernas beskaffenhet och förbättringsmöjligheter.**

### **a. Studieresor.**

I syfte att genom självsyn bilda sig en uppfattning om lönebostädernas allmänna standard på landsbygden ha, efter departementschefens medgivande, vissa av bostadssociala utredningens ledamöter och experter i september och oktober 1938 företagit studieresor till vissa lantegendomar i Stockholms, Södermanlands och Malmöhus län. Under dessa resor, vilka planlagts i samråd med vederbörande hushållningssällskaps sekreterare samt förste provinsialläkarna i respektive län, blevo bostadssociala utredningens representanter i tillfälle att under ledning av ortskunniga personer taga närmare kännedom om lönebostädernas beskaffenhet och förbättringsmöjligheter, ävensom att erfara de önskemål rörande åtgärder i sådant syfte, vilka hystes av lantarbetsgivare och lantarbetare å respektive orter.

**b. Undersökning rörande lantarbetarnas bostadsstandard på grundval av 1936 års partiella folkräkning.**

I bostadssociala utredningens betänkande av den 11 november 1937 har såsom bil. 1 intagits en av aktuarien R. Sterner avfattad redogörelse för bostadsförhållandena inom vissa landskommuner, grundad på de preliminära resultaten av en i 1935/36 års särskilda folkräkning ingående specialundersökning av bostadsförhållandena i 100 landskommuner. Sedermera har den definitiva redogörelsen för nämnda specialundersökning publicerats såsom del III av särskilda folkräkningen 1935/36.

I dessa berättelser lämnas ej blott en på personliga besök i bostäderna av särskilda undersökare grundad allmän redogörelse för bostadsförhållandena i mars 1936 i 100 över hela landet fördelade, övervägande jordbruksbetonade kommuner utan meddelas även särskilda kvantitets- och kvalitetsuppgifter rörande dels landsbygdens olika bostadstyper, däribland lönebostäderna, dels de bostäder, som beboddes av olika socialgrupper, däribland statare (och gifta drängar) samt övriga (och ej specificerade) lantarbetare.

Härav framgår bl. a., att lönebostäderna utgjorde 11.3 % av samtliga undersökta bostäder; relationstalet växlar dock betydligt i olika landsdelar från 20.8 % i Mälارlandskapen till 7.3 % i Dalarna och Norrland. Lönebostäderna voro i det övervägande antalet fall (9.1 % av samtliga lägenheter) fritt upplåtna, medan i återstående fall (2.2 %) arbetsgivaren betingade sig viss hyra för till egna arbetstagare upplåtna lägenheter. Totala antalet lönebostäder på landsbygden synes knappast väsentligt understiga 100,000.

Lönebostäderna äro i genomsnitt mindre än andra bostäder på landsbygden. Medan av dessa i medeltal 33.2 % bestå av 1 rum och kök eller mindre, stiger motsvarande procenttal för lönebostäderna till 48.2 %; sistnämnda procenttal ökas i Mälарlandskapen till 67.4 % men sjunker till 18.0 % för Skåne, Halland och Blekinge, där lantarbetarbostaden i allmänhet räknar 2 rum och kök. Till golvytan äro dock tvårumslägenheterna här mindre än i landet i allmänhet (mediangolvvyta 42.2 resp. 50.0 kvm) och närma sig ett-rumslägenheterna (mediangolvvyta 36.2 kvm).

Lönebostäderna trycka sin prägel på lantarbetarnas bostadsförhållanden. Av de undersökta statarfamiljerna bodde 58.8 % och av övriga lantarbetarfamiljer 52.5 % i bostäder om högst 1 rum och kök. För familjer med 3 eller flera barn under 15 år voro talen för dessa småbostäder föga lägre eller 52.1 resp. 51.2 %.

Det är under sådana förhållanden naturligt, att trångboddheten skall ha betydande utbredning i lönebostäderna. Medan av samtliga undersökta lägenheter 12.2 % räknade mer än 2 personenheter (vuxna personer, varvid barn under 15 år räknas som halva enheter) per rumsenhet (boningsrum räknas som hela, kök som halva rumsenheter), stiger motsvarande tal för lönebostäderna till 15.1 %. För de olika landsdelarna växla talen mellan 20.5 % i Mälарlandskapen och 8.2 % i Sydsverige. — Ser man på luftrymden per person i sovrummen, utjämnas dock dessa lokala skillnader. I medeltal utgjorde luftrymden per person 14.5 kbm i samtliga undersökta familjer samt 11.4 kbm i statarhushåll och 12.5 kbm i övriga lantarbetarhushåll.

I fråga om bostadslägenheternas beskaffenhet upplyses, att medan av samtliga lägenheter 22.1 % ansågos böra tillföras de båda lägsta kvalitetsgrupperna (kvalitetsgrupp 1 = betecknade som förfallna, 2 = behäftade med minst två väsentliga brister, t. ex. i högre grad utsatta för fukt, golvet direkt på marken eller under markens nivå), var så fallet med 31.6 % av statarnas och 35.5 % av övriga lantarbetares bostäder.

Undersökningen upplyser slutligen om, att medan under åren 1926—1935 av de undersökta bostäderna 13.3 % blivit nybyggda och 13.0 % ombyggda, var så beträffande lönebostäderna fallet med 8.8 resp. 10.6 %.

I syfte att inhämta närmare uppgifter rörande lantarbetarnas kvalitativa bostadsstandard har bostadssociala utredningen föranställt en specialundersökning på grundval av de i samband med 1936 års partiella folkräkning inhämtade bostadsuppgifterna. Undersökningen har närmast handhafts av t. f. aktuarien Arne Hillbo.

Undersökningen har begränsats till de delar av landet, där lönebostadsproblemet spelar större roll, d. v. s. södra och mellersta Sverige (alltså exkl. Norrland och Dalarna). Den har omfattat 87 landskommuner och 1,887 bostadshushåll, varav 965 rubricerats såsom statare (och gifta drängar) samt 922 såsom övriga (och ej specificerade) lantarbetare, vilka senare fördelats allt eftersom de voro boende i lönebostäder eller själva ordnat sin bostadsfråga. Tabellering har skett dels kommunvis och länsvis, dels efter 4 riksområden (Mälarskapsen, Östra Götaland, Skåne, Halland och Blekinge, Vänerskapsen, jfr tab. 1), dels slutligen för undersökningsområdet i dess helhet. I tab. 1—4 lämnas sammanfattningar av huvudresultaten av ifrågavarande specialundersökning.

Tab. 1 utvisar, att de stora statarlängorna i stort sett spela en ganska ringa roll. Av statarbostäderna lågo 7.4 % i hus med 5 eller flera lägenheter och även i Mälarskapsen var så fallet med öfver  $\frac{1}{10}$ . Drygt  $\frac{1}{3}$  (35.5 %) av statarna, drygt hälften (53.2 %) av övriga lantarbetare med lönebostäder och öfver  $\frac{3}{4}$  (77.4 %) av lantarbetare boende i andra bostäder än lönebostäder bebodde enfamiljshus. Trädgård, i regel av ringa areal, förefanns i runt tal i  $\frac{3}{4}$  av samtliga fall.

Av lönebostäderna voro c:a 95 % uppförda före år 1926, medan av övriga arbetarbostäder så var fallet med 85 %. Ombyggt fr. o. m. 1926 hade 9 à 10 % av bostadshusen, i ungefär lika många fall utan som med statliga bostadsförbättringsbidrag. Att märka är, att redovisningen ej sträcker sig längre än till mars 1936.

Tab. 2 utvisar, att av de undersökta lantarbetarbostäderna c:a  $\frac{9}{10}$  voro belägna på nedre botten och att bland drygt  $\frac{1}{5}$  av dessa golvet låg direkt på marken. Även de lägenheter, där så ej var fallet, ledofte av golvdrag och golvkyla därigenom att ventilerat utrymme saknades under golvet (c:a  $\frac{2}{5}$ ) eller avståndet mellan golvet och jordytan var för litet (under 30 cm i öfver hälften av fallen). — Avloppsledning inom lägenheten fanns i 9 % av de undersökta lägenheterna, och vattenledning hade antecknats för endast 4 % av samtliga bostäder. Vanligast voro dessa bekvämligheter i Sydsverige. Å andra sidan uppgavs i öfver  $\frac{1}{5}$  av samtliga fall avståndet till brunn eller källa öfverstiga 100 m.

I tab. 3 lämnas först en redogörelse för avträdesförhållandena. Dessa äro sämre än i stadssamhällena så tillvida, att det hör till undantagen att en arbetarbostad på landet har klosett inom lägenheten. Förhållandena äro bättre därigenom, att av landsbygdens arbetarbostäder öfver hälften har eget avträde och att det är relativt ovanligt, att mer än tre familjer ha sådant gemensamt. — Ser man på övriga i tabellen redovisade bekvämligheter, befinnas landsbygdens arbetare vara väsentligt sämre ställda än stadssamhällenas. Centraluppvärmning förefinnes blott i någon procent av lantarbetarbostäderna, och ytterst sällan förekomma bad- eller duschrum. Anmärkningsvärt är, att mer än hälften av de redovisade lantarbetarbostäderna sakna elektriskt ljus; i östra Götaland är detta t. o. m. fallet med inemot  $\frac{2}{3}$ . Öfver  $\frac{1}{5}$ , i Väner- och Mälarskapsen öfver  $\frac{1}{4}$ , ha varken tambur

Tab. 1. Lantarbetarbostädernas art och ålder.

| Riksområden <sup>1</sup>           | Summa<br>låg. | Antal låg. i huset |      |      |      |              | Trädgård    |       |      | Huset uppfört |              |             | Huset ombyggt efter<br>1/1 1926 |                           |     |             |       |
|------------------------------------|---------------|--------------------|------|------|------|--------------|-------------|-------|------|---------------|--------------|-------------|---------------------------------|---------------------------|-----|-------------|-------|
|                                    |               | ej<br>uppg.        | 1    | 2    | 3—4  | 5 el.<br>fl. | ej<br>uppg. | Ja    | Nej  | ej<br>uppg.   | före<br>1926 | 1926<br>—35 | Ej<br>uppg.                     | Ja                        |     |             | Nej   |
|                                    |               |                    |      |      |      |              |             |       |      |               |              |             |                                 | bost. förbättr.<br>bidrag |     |             |       |
|                                    |               |                    |      |      |      |              |             |       |      |               |              |             |                                 | Ja                        | Nej | Ej<br>uppg. |       |
| Mälardalskapen: statare . . . . .  | 323           | 2                  | 124  | 67   | 94   | 36           | —           | 214   | 109  | 2             | 309          | 12          | 1                               | 14                        | 29  | 2           | 277   |
| övr. lantarb. {med lönebstäder     | 129           | —                  | 71   | 32   | 23   | 3            | —           | 69    | 60   | 2             | 120          | 7           | 2                               | 2                         | 9   | —           | 116   |
| utan " " " " " " " "               | 125           | 1                  | 89   | 27   | 7    | 1            | 3           | 81    | 41   | 4             | 106          | 15          | 3                               | 2                         | 6   | —           | 114   |
| Samtl. " " " " " " " "             | 577           | 3                  | 284  | 126  | 124  | 40           | 3           | 364   | 210  | 8             | 535          | 34          | 6                               | 18                        | 44  | 2           | 507   |
| %                                  | 100.0         | 0.5                | 49.2 | 21.9 | 21.5 | 6.9          | 0.5         | 63.1  | 36.4 | 1.4           | 92.7         | 5.9         | 1.0                             | 3.1                       | 7.6 | 0.4         | 87.9  |
| Östra Götaland: statare . . . . .  | 262           | —                  | 100  | 79   | 72   | 11           | —           | 207   | 55   | —             | 248          | 14          | 1                               | 13                        | 6   | 1           | 241   |
| övr. lantarb. {med lönebstäder     | 45            | —                  | 27   | 9    | 7    | 2            | —           | 29    | 16   | —             | 44           | 1           | —                               | 3                         | —   | —           | 42    |
| utan " " " " " " " "               | 209           | —                  | 170  | 37   | 2    | —            | 1           | 148   | 60   | 2             | 174          | 33          | 4                               | 12                        | 14  | —           | 179   |
| Samtl. " " " " " " " "             | 516           | —                  | 297  | 125  | 81   | 13           | 1           | 384   | 131  | 2             | 466          | 48          | 5                               | 28                        | 20  | 1           | 462   |
| %                                  | 100.0         | —                  | 57.6 | 24.2 | 15.7 | 2.5          | 2.0         | 74.4  | 25.4 | 0.4           | 90.3         | 9.3         | 1.0                             | 5.4                       | 3.9 | 0.2         | 89.5  |
| Skåne, Halland, Blekinge: statare. | 239           | —                  | 66   | 61   | 93   | 19           | —           | 223   | 16   | 1             | 221          | 17          | 3                               | 18                        | 4   | 3           | 211   |
| övr. lantarb. {med lönebstäder     | 75            | —                  | 30   | 21   | 16   | 8            | —           | 48    | 27   | 1             | 72           | 2           | 1                               | 2                         | 2   | —           | 70    |
| utan " " " " " " " "               | 213           | 2                  | 162  | 40   | 9    | —            | 2           | 182   | 29   | 2             | 186          | 25          | 2                               | 13                        | 9   | —           | 189   |
| Samtl. " " " " " " " "             | 527           | 2                  | 258  | 122  | 118  | 27           | 2           | 453   | 72   | 4             | 479          | 44          | 6                               | 33                        | 15  | 3           | 470   |
| %                                  | 100.0         | 0.4                | 49.0 | 23.1 | 22.4 | 5.1          | 0.4         | 85.9  | 13.7 | 0.8           | 90.9         | 8.3         | 1.1                             | 6.3                       | 2.8 | 0.6         | 89.2  |
| Vänerlandskapen: statare . . . . . | 141           | —                  | 53   | 57   | 26   | 5            | —           | 100   | 41   | —             | 135          | 6           | —                               | —                         | 6   | 1           | 134   |
| övr. lantarb. {med lönebstäder     | 61            | —                  | 37   | 10   | 11   | 3            | —           | 38    | 23   | —             | 59           | 2           | —                               | 1                         | 1   | 1           | 58    |
| utan " " " " " " " "               | 65            | —                  | 53   | 12   | —    | —            | —           | 42    | 23   | —             | 52           | 13          | —                               | 5                         | 2   | 1           | 57    |
| Samtl. " " " " " " " "             | 267           | —                  | 143  | 79   | 37   | 8            | —           | 180   | 87   | —             | 246          | 21          | —                               | 6                         | 9   | 3           | 249   |
| %                                  | 100.0         | —                  | 53.5 | 29.6 | 13.9 | 3.0          | —           | 67.4  | 32.6 | —             | 92.1         | 7.9         | —                               | 2.2                       | 3.4 | 1.1         | 93.3  |
| Samtliga 87 landskommuner: statare | 965           | 2                  | 343  | 264  | 285  | 71           | —           | 744   | 221  | 3             | 913          | 49          | 5                               | 45                        | 45  | 7           | 863   |
| %                                  | 100.0         | 0.2                | 35.5 | 27.4 | 29.5 | 7.4          | —           | 77.1  | 22.9 | 0.3           | 94.6         | 5.1         | 0.5                             | 4.7                       | 4.7 | 0.7         | 89.4  |
| övr. lantarb. {med lönebstäder     | 310           | —                  | 165  | 72   | 57   | 16           | —           | 184   | 126  | 3             | 295          | 12          | 3                               | 8                         | 12  | 1           | 286   |
| %                                  | 100.0         | —                  | 53.2 | 23.2 | 18.4 | 5.2          | —           | 59.4  | 40.6 | 0.9           | 95.2         | 3.9         | 1.0                             | 2.6                       | 3.9 | 0.3         | 92.3  |
| utan lönebstäder                   | 612           | 3                  | 474  | 116  | 18   | 1            | 6           | 453   | 153  | 8             | 518          | 86          | 9                               | 32                        | 31  | 1           | 539   |
| %                                  | 100.0         | 0.5                | 77.4 | 19.0 | 2.9  | 0.2          | 1.0         | 74.0  | 25.0 | 1.3           | 84.6         | 14.1        | 1.5                             | 5.2                       | 5.1 | 0.1         | 88.1  |
| Samtl. " " " " " " " "             | 1,887         | 5                  | 982  | 452  | 360  | 88           | 6           | 1,381 | 500  | 14            | 1,726        | 147         | 17                              | 85                        | 88  | 9           | 1,688 |
| %                                  | 100.0         | 0.3                | 52.0 | 23.9 | 19.1 | 4.7          | 0.3         | 73.2  | 26.5 | 0.7           | 91.5         | 7.8         | 0.9                             | 4.5                       | 4.7 | 0.5         | 89.4  |

<sup>1</sup> Mälardalskapen: Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Västmanlands och Örebro län. Östra Götaland: Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Gotlands län. Vänerlandskapen: Göteborgs o. Bohus, Älvsborgs, Skaraborgs och Värmlands län.

Tab. 2. Lantarbetarbostädernas belägenhet och utrustning med vatten- och avloppsledning.

| Riksområden                                      | Bostad i bottenvåning |      | Golvet direkt på marken |      |       | Ventilerat utrymme under golvet |      |      | Golvets läge till angränsande mark |       |                           |            |
|--------------------------------------------------|-----------------------|------|-------------------------|------|-------|---------------------------------|------|------|------------------------------------|-------|---------------------------|------------|
|                                                  | Ja                    | Nej  | Ej uppg.                | Ja   | Nej   | Ej uppg.                        | Ja   | Nej  | Ej uppg.                           | Under | I nivå m. el. högst 30 cm | Över 30 cm |
| <i>Mälardalslän:</i> statorer .....              | 282                   | 41   | —                       | 89   | 193   | 1                               | 163  | 118  | 1                                  | 11    | 150                       | 120        |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....            | 112                   | 17   | 1                       | 25   | 86    | 2                               | 69   | 41   | 2                                  | 7     | 65                        | 38         |
| utan „ .....                                     | 108                   | 17   | 2                       | 29   | 77    | 1                               | 66   | 41   | 1                                  | 7     | 66                        | 34         |
| Samtl. ....                                      | 502                   | 75   | 3                       | 143  | 356   | 4                               | 298  | 200  | 4                                  | 25    | 281                       | 192        |
| % .....                                          | 87.0                  | 13.0 | 0.6                     | 28.5 | 70.9  | 0.8                             | 59.4 | 39.8 | 0.8                                | 5.0   | 56.0                      | 38.2       |
| <i>Östra Götaland:</i> statorer .....            | 226                   | 36   | 1                       | 27   | 198   | 1                               | 119  | 106  | 1                                  | 2     | 117                       | 106        |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....            | 40                    | 5    | —                       | 4    | 36    | —                               | 14   | 26   | —                                  | 3     | 14                        | 23         |
| utan „ .....                                     | 199                   | 10   | 3                       | 26   | 170   | 7                               | 115  | 77   | 4                                  | 4     | 105                       | 86         |
| Samtl. ....                                      | 465                   | 51   | 4                       | 57   | 404   | 8                               | 248  | 209  | 5                                  | 9     | 236                       | 215        |
| % .....                                          | 90.1                  | 9.9  | 0.9                     | 12.2 | 86.9  | 1.7                             | 53.3 | 45.0 | 1.1                                | 1.9   | 50.8                      | 46.2       |
| <i>Skåne, Halland, Blekinge:</i> statorer .....  | 235                   | 4    | 8                       | 63   | 164   | 6                               | 126  | 103  | 2                                  | 3     | 107                       | 123        |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....            | 70                    | 5    | 3                       | 15   | 52    | 2                               | 36   | 32   | 1                                  | 1     | 29                        | 39         |
| utan „ .....                                     | 202                   | 11   | 6                       | 65   | 131   | 7                               | 94   | 101  | —                                  | 9     | 123                       | 70         |
| Samtl. ....                                      | 507                   | 20   | 17                      | 143  | 347   | 15                              | 256  | 236  | 3                                  | 13    | 259                       | 232        |
| % .....                                          | 96.2                  | 3.8  | 3.4                     | 28.2 | 68.4  | 3.0                             | 50.5 | 46.5 | 0.6                                | 2.6   | 51.1                      | 45.7       |
| <i>Vänerlandskapen:</i> statorer .....           | 122                   | 19   | —                       | 4    | 118   | —                               | 109  | 13   | 1                                  | —     | 46                        | 75         |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....            | 54                    | 7    | 1                       | 10   | 43    | —                               | 43   | 11   | —                                  | 4     | 25                        | 25         |
| utan „ .....                                     | 58                    | 7    | —                       | 9    | 49    | —                               | 42   | 16   | 1                                  | 1     | 31                        | 25         |
| Samtl. ....                                      | 234                   | 33   | 1                       | 23   | 210   | —                               | 194  | 40   | 2                                  | 5     | 102                       | 125        |
| % .....                                          | 87.6                  | 12.4 | 0.4                     | 9.8  | 89.8  | —                               | 82.9 | 17.1 | 0.9                                | 2.1   | 43.6                      | 53.4       |
| <i>Samtliga 87 landskommuner:</i> statorer ..... | 865                   | 100  | 9                       | 183  | 673   | 8                               | 517  | 340  | 5                                  | 16    | 420                       | 424        |
| % .....                                          | 89.7                  | 10.3 | 1.0                     | 21.2 | 77.8  | 0.9                             | 59.8 | 39.3 | 0.6                                | 1.8   | 48.6                      | 49.0       |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....            | 276                   | 34   | 5                       | 54   | 217   | 4                               | 162  | 110  | 3                                  | 15    | 133                       | 125        |
| % .....                                          | 89.0                  | 11.0 | 1.8                     | 19.6 | 78.6  | 1.4                             | 58.7 | 39.9 | 1.1                                | 5.4   | 48.2                      | 45.3       |
| utan lönebostäder .....                          | 567                   | 45   | 11                      | 129  | 427   | 15                              | 317  | 235  | 6                                  | 21    | 325                       | 215        |
| % .....                                          | 92.6                  | 7.4  | 1.9                     | 22.8 | 75.3  | 2.6                             | 55.9 | 41.4 | 1.1                                | 3.7   | 57.3                      | 37.9       |
| Samtl. ....                                      | 1,708                 | 179  | 25                      | 366  | 1,317 | 27                              | 996  | 685  | 14                                 | 52    | 878                       | 764        |
| % .....                                          | 90.5                  | 9.5  | 1.5                     | 21.4 | 77.1  | 1.6                             | 58.3 | 40.1 | 0.8                                | 3.1   | 51.4                      | 44.7       |

Tab. 2. (forts.)

| Riksområden                                     | Vattenledning |              |              |                                     |           |            |             |                |             | Avloppsledning |              |              |             |
|-------------------------------------------------|---------------|--------------|--------------|-------------------------------------|-----------|------------|-------------|----------------|-------------|----------------|--------------|--------------|-------------|
|                                                 | ej<br>uppg.   | inom<br>låg. | utom<br>låg. | saknas o. avstånd till brunn är (m) |           |            |             |                |             | ej<br>uppg.    | inom<br>låg. | utom<br>låg. | sak-<br>nas |
|                                                 |               |              |              | under<br>25                         | 25—<br>50 | 50—<br>100 | 100—<br>200 | 200 o.<br>över | ej<br>uppg. |                |              |              |             |
| <i>Mälardalskapen:</i> statare .....            | 2             | 10           | 10           | 60                                  | 70        | 75         | 65          | 31             | —           | —              | 8            | 1            | 314         |
| övr. lantarb. { med lönebostäder .....          | 1             | 3            | 2            | 32                                  | 25        | 36         | 16          | 14             | —           | 2              | 3            | 4            | 120         |
| utan „ .....                                    | 3             | 2            | 1            | 38                                  | 34        | 24         | 12          | 11             | —           | 4              | 4            | —            | 117         |
| Samtl. ....                                     | 6             | 15           | 13           | 130                                 | 129       | 135        | 93          | 56             | —           | 6              | 15           | 5            | 551         |
| % .....                                         | 1.0           | 2.6          | 2.3          | 22.5                                | 22.4      | 23.4       | 16.1        | 9.7            | —           | 1.0            | 2.6          | 0.9          | 95.5        |
| <i>Östra Götaland:</i> statare .....            | —             | 3            | 1            | 66                                  | 44        | 51         | 65          | 31             | 1           | 3              | 1            | 6            | 252         |
| övr. lantarb. { med lönebostäder .....          | —             | 2            | 1            | 9                                   | 11        | 3          | 13          | 6              | —           | —              | 1            | —            | 44          |
| utan „ .....                                    | 1             | 4            | —            | 92                                  | 31        | 39         | 26          | 16             | —           | 2              | 4            | 2            | 201         |
| Samtl. ....                                     | 1             | 9            | 2            | 167                                 | 86        | 93         | 104         | 53             | 1           | 5              | 6            | 8            | 497         |
| % .....                                         | 0.2           | 1.7          | 0.4          | 32.4                                | 11.7      | 18.0       | 20.1        | 10.3           | 0.2         | 1.0            | 1.1          | 1.6          | 96.3        |
| <i>Skåne, Halland, Blekinge:</i> statare .....  | —             | 19           | 15           | 130                                 | 34        | 21         | 11          | 6              | 3           | —              | 72           | 8            | 159         |
| övr. lantarb. { med lönebostäder .....          | —             | 9            | 3            | 32                                  | 14        | 8          | 8           | —              | 1           | —              | 20           | 1            | 54          |
| utan „ .....                                    | —             | 11           | 16           | 136                                 | 20        | 15         | 12          | 3              | —           | 2              | 51           | 10           | 150         |
| Samtl. ....                                     | —             | 39           | 34           | 298                                 | 68        | 44         | 31          | 9              | 4           | 2              | 143          | 19           | 363         |
| % .....                                         | —             | 7.4          | 6.5          | 56.5                                | 12.9      | 8.3        | 5.9         | 1.7            | 0.8         | 0.4            | 27.1         | 3.6          | 68.9        |
| <i>Vänerlandskapen:</i> statare .....           | 1             | 6            | 10           | 29                                  | 27        | 38         | 11          | 19             | —           | —              | 4            | 2            | 135         |
| övr. lantarb. { med lönebostäder .....          | 1             | 2            | 4            | 12                                  | 9         | 18         | 8           | 7              | —           | —              | 1            | —            | 60          |
| utan „ .....                                    | —             | 4            | 1            | 20                                  | 11        | 15         | 8           | 6              | —           | —              | 5            | 1            | 59          |
| Samtl. ....                                     | 2             | 12           | 15           | 61                                  | 47        | 71         | 27          | 32             | —           | —              | 10           | 3            | 254         |
| % .....                                         | 0.7           | 4.5          | 5.6          | 22.9                                | 17.6      | 26.6       | 10.1        | 12.0           | —           | —              | 3.8          | 1.1          | 95.1        |
| <i>Samtliga 87 landskommuner:</i> statare ..... | 3             | 38           | 36           | 285                                 | 175       | 185        | 152         | 87             | 4           | 3              | 85           | 17           | 860         |
| % .....                                         | 0.3           | 3.9          | 3.7          | 29.6                                | 18.1      | 19.2       | 15.8        | 9.0            | 0.4         | 0.3            | 8.8          | 1.8          | 89.1        |
| övr. lantarb. { med lönebostäder .....          | 2             | 16           | 10           | 85                                  | 59        | 65         | 45          | 27             | 1           | 2              | 25           | 5            | 278         |
| % .....                                         | 0.7           | 5.2          | 3.2          | 27.4                                | 19.0      | 21.0       | 14.5        | 8.7            | 0.3         | 0.6            | 8.1          | 1.6          | 89.7        |
| utan lönebostäder .....                         | 4             | 21           | 18           | 286                                 | 96        | 93         | 58          | 36             | —           | 8              | 64           | 13           | 527         |
| % .....                                         | 0.7           | 3.4          | 2.9          | 46.7                                | 15.7      | 15.2       | 9.5         | 5.9            | —           | 1.3            | 10.5         | 2.1          | 86.1        |
| Samtl. ....                                     | 9             | 75           | 64           | 656                                 | 330       | 343        | 255         | 150            | 5           | 13             | 174          | 35           | 1,665       |
| % .....                                         | 0.5           | 4.0          | 3.4          | 34.8                                | 17.5      | 18.1       | 13.5        | 7.9            | 0.3         | 0.7            | 9.2          | 1.9          | 88.2        |

Tab. 3. Lantarbetarbostädernas utrustning med vissa bekvämligheter.

| Riksområden                                     | Av tr ä d e |                      |                      |                            |      |     |     |     |                | Centralvärme |             |     |       |
|-------------------------------------------------|-------------|----------------------|----------------------|----------------------------|------|-----|-----|-----|----------------|--------------|-------------|-----|-------|
|                                                 | ej<br>uppg. | eget<br>inom<br>låg. | eget<br>utom<br>låg. | gemensamt för ... familjer |      |     |     |     |                | sak-<br>nas  | ej<br>uppg. | ja  | nej   |
|                                                 |             |                      |                      | 2                          | 3    | 4   | 5   | 6   | 7 el.<br>flera |              |             |     |       |
| <i>Mälardalskapen:</i> statare .....            | —           | —                    | 126                  | 66                         | 65   | 32  | 8   | 10  | 16             | —            | —           | —   | 323   |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | —           | —                    | 72                   | 31                         | 20   | 3   | 2   | —   | 1              | —            | —           | 1   | 128   |
| utan " .....                                    | 3           | 2                    | 86                   | 27                         | 6    | —   | —   | —   | 1              | —            | —           | 1   | 124   |
| Samtl. ....                                     | 3           | 2                    | 284                  | 124                        | 91   | 35  | 10  | 10  | 18             | —            | —           | 2   | 575   |
| % .....                                         | 0.5         | 0.4                  | 49.2                 | 21.5                       | 15.8 | 6.1 | 1.7 | 1.7 | 3.1            | —            | —           | 0.3 | 99.7  |
| <i>Östra Götaland:</i> statare .....            | 2           | 1                    | 103                  | 93                         | 38   | 21  | 2   | 2   | —              | —            | —           | 1   | 261   |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | 1           | —                    | 27                   | 9                          | 5    | 3   | —   | —   | —              | —            | —           | —   | 45    |
| utan " .....                                    | 3           | —                    | 159                  | 42                         | 5    | —   | —   | —   | —              | —            | —           | —   | 209   |
| Samtl. ....                                     | 6           | 1                    | 289                  | 144                        | 48   | 24  | 2   | 2   | —              | —            | —           | 1   | 515   |
| % .....                                         | 1.2         | 0.2                  | 56.0                 | 27.9                       | 9.3  | 4.6 | 0.4 | 0.4 | —              | —            | —           | 0.2 | 99.8  |
| <i>Skåne, Halland, Blekinge:</i> statare .....  | 4           | —                    | 108                  | 46                         | 34   | 28  | 5   | 7   | 7              | —            | 2           | 10  | 227   |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | —           | —                    | 33                   | 18                         | 9    | 10  | 5   | —   | —              | —            | —           | 3   | 72    |
| utan " .....                                    | 1           | 2                    | 167                  | 34                         | 6    | 1   | 1   | —   | —              | 1            | 2           | 5   | 206   |
| Samtl. ....                                     | 5           | 2                    | 308                  | 98                         | 49   | 39  | 11  | 7   | 7              | 1            | 4           | 18  | 505   |
| % .....                                         | 0.9         | 0.4                  | 58.5                 | 18.6                       | 9.3  | 7.4 | 2.1 | 1.3 | 1.3            | 0.2          | 0.8         | 3.4 | 95.8  |
| <i>Vänerlandskapen:</i> statare .....           | —           | —                    | 54                   | 59                         | 11   | 14  | 3   | —   | —              | —            | 1           | 2   | 138   |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | 1           | —                    | 39                   | 7                          | 4    | 8   | 2   | —   | —              | —            | —           | —   | 61    |
| utan " .....                                    | 1           | —                    | 52                   | 11                         | 1    | —   | —   | —   | —              | —            | —           | 3   | 62    |
| Samtl. ....                                     | 2           | —                    | 145                  | 77                         | 16   | 22  | 5   | —   | —              | —            | 1           | 5   | 261   |
| % .....                                         | 0.8         | —                    | 54.3                 | 28.8                       | 6.0  | 8.2 | 1.9 | —   | —              | —            | 0.4         | 1.9 | 97.7  |
| <i>Samtliga 87 landskommuner:</i> statare ..... | 6           | 1                    | 391                  | 264                        | 148  | 95  | 18  | 19  | 23             | —            | 3           | 13  | 949   |
| % .....                                         | 0.6         | 0.1                  | 40.5                 | 27.4                       | 15.3 | 9.8 | 1.9 | 2.0 | 2.4            | —            | 0.3         | 1.4 | 98.3  |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | 2           | —                    | 171                  | 65                         | 38   | 24  | 9   | —   | 1              | —            | —           | 4   | 306   |
| % .....                                         | 0.6         | —                    | 55.2                 | 21.0                       | 12.3 | 7.7 | 2.9 | —   | 0.3            | —            | —           | 1.3 | 98.7  |
| utan lönebostäder .....                         | 8           | 4                    | 464                  | 114                        | 18   | 1   | 1   | —   | 1              | 1            | 2           | 9   | 601   |
| % .....                                         | 1.3         | 0.6                  | 75.8                 | 18.6                       | 2.9  | 0.2 | 0.2 | —   | 0.2            | 0.2          | 0.3         | 1.5 | 98.2  |
| Samtl. ....                                     | 16          | 5                    | 1,026                | 443                        | 204  | 120 | 28  | 19  | 25             | 1            | 5           | 26  | 1,856 |
| % .....                                         | 0.8         | 0.3                  | 54.4                 | 23.5                       | 10.8 | 6.3 | 1.5 | 1.0 | 1.3            | 0.1          | 0.3         | 1.3 | 98.4  |

Tab. 3. (forts.)

| Riksområden                                     | Bad- el. duschrum |     |       | Elektr. ljus |      |      | Tambur el. hall |       |      |                                |
|-------------------------------------------------|-------------------|-----|-------|--------------|------|------|-----------------|-------|------|--------------------------------|
|                                                 | ej<br>uppg.       | ja  | nej   | ej<br>uppg.  | ja   | nej  | ej<br>uppg.     | ja    | nej  | därav<br>utan<br>vind-<br>fång |
| <i>Mälarlandskapen:</i> statare .....           | —                 | —   | 323   | —            | 234  | 89   | —               | 214   | 109  | 10                             |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | —                 | —   | 129   | —            | 63   | 66   | —               | 101   | 28   | 9                              |
| utan " .....                                    | —                 | —   | 125   | —            | 38   | 87   | —               | 108   | 17   | 5                              |
| Samtl. ....                                     | —                 | —   | 577   | —            | 335  | 242  | —               | 423   | 154  | 24                             |
| % .....                                         | —                 | —   | 100.0 | —            | 58.1 | 41.9 | —               | 73.3  | 26.7 | 4.2                            |
| <i>Östra Götaland:</i> statare .....            | —                 | —   | 262   | —            | 126  | 136  | —               | 190   | 72   | 3                              |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | —                 | —   | 45    | —            | 13   | 32   | —               | 34    | 11   | 1                              |
| utan " .....                                    | —                 | 2   | 207   | —            | 42   | 167  | —               | 192   | 17   | 5                              |
| Samtl. ....                                     | —                 | 2   | 514   | —            | 181  | 335  | —               | 416   | 100  | 9                              |
| % .....                                         | —                 | 0.4 | 99.6  | —            | 35.1 | 64.9 | —               | 80.6  | 19.4 | 1.7                            |
| <i>Skåne, Halland, Blekinge:</i> statare .....  | 2                 | 1   | 236   | 2            | 144  | 93   | 2               | 201   | 36   | 8                              |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | —                 | —   | 75    | —            | 32   | 43   | —               | 50    | 25   | 3                              |
| utan " .....                                    | 2                 | —   | 211   | 2            | 60   | 151  | 2               | 186   | 25   | 8                              |
| Samtl. ....                                     | 4                 | 1   | 522   | 4            | 236  | 287  | 4               | 437   | 86   | 19                             |
| % .....                                         | 0.8               | 0.2 | 99.0  | 0.8          | 44.8 | 54.4 | 0.8             | 82.9  | 16.3 | 3.6                            |
| <i>Vänerlandskapen:</i> statare .....           | 1                 | —   | 140   | 1            | 106  | 34   | 1               | 95    | 45   | 2                              |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | —                 | —   | 61    | —            | 43   | 18   | —               | 43    | 18   | 4                              |
| utan " .....                                    | —                 | —   | 65    | —            | 25   | 40   | —               | 55    | 10   | 3                              |
| Samtl. ....                                     | 1                 | —   | 266   | 1            | 174  | 92   | 1               | 193   | 73   | 9                              |
| % .....                                         | 0.4               | —   | 99.6  | 0.4          | 65.2 | 34.4 | 0.4             | 72.3  | 27.3 | 3.4                            |
| <i>Samtliga 87 landskommuner:</i> statare ..... | 3                 | 1   | 961   | 3            | 610  | 352  | 3               | 700   | 262  | 23                             |
| % .....                                         | 0.3               | 0.1 | 99.6  | 0.3          | 63.2 | 36.5 | 0.3             | 72.5  | 27.2 | 2.4                            |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | —                 | —   | 310   | —            | 151  | 159  | —               | 228   | 82   | 17                             |
| % .....                                         | —                 | —   | 100.0 | —            | 48.7 | 51.3 | —               | 73.5  | 26.5 | 5.5                            |
| utan lönebostäder .....                         | 2                 | 2   | 608   | 2            | 165  | 445  | 2               | 541   | 69   | 21                             |
| % .....                                         | 0.3               | 0.3 | 99.4  | 0.3          | 27.0 | 72.7 | 0.3             | 88.4  | 11.3 | 3.4                            |
| Samtl. ....                                     | 5                 | 3   | 1,879 | 5            | 926  | 956  | 5               | 1,469 | 413  | 61                             |
| % .....                                         | 0.3               | 0.1 | 99.6  | 0.3          | 49.0 | 50.7 | 0.3             | 77.8  | 21.9 | 3.2                            |

Tab. 4. Lantarbetarbostädernas beskaffenhet med hänsyn till förvaringsmöjligheter, uppvärmning, rumshöjd, m. m.

| Riksområden                               | Garderob |      |      | Skafferi |       |      | Matkällare |      |      | Innanfönster |       |      | Fönstr. öppningsbara |       |      |
|-------------------------------------------|----------|------|------|----------|-------|------|------------|------|------|--------------|-------|------|----------------------|-------|------|
|                                           | ej uppg. | ja   | nej  | ej uppg. | ja    | nej  | ej uppg.   | ja   | nej  | ej uppg.     | ja    | nej  | ej uppg.             | ja    | nej  |
| <i>Mälardalskapen:</i> statare . . . . .  | —        | 180  | 143  | —        | 247   | 76   | —          | 197  | 126  | —            | 322   | 1    | 2                    | 182   | 139  |
| övr. lantarb. {med lönebostäder           | 3        | 70   | 56   | 3        | 98    | 28   | 3          | 88   | 38   | 1            | 127   | 1    | 2                    | 82    | 45   |
| utan " "                                  | 2        | 68   | 55   | 2        | 100   | 23   | 2          | 78   | 45   | —            | 122   | 3    | —                    | 75    | 50   |
| Samtl.                                    | 5        | 318  | 254  | 5        | 445   | 127  | 5          | 363  | 209  | 1            | 571   | 5    | 4                    | 339   | 234  |
| %                                         | 0.9      | 55.1 | 44.0 | 0.9      | 77.1  | 22.0 | 0.9        | 62.9 | 36.2 | 0.1          | 99.0  | 0.9  | 0.7                  | 58.8  | 40.5 |
| <i>Östra Götaland:</i> statare . . . . .  | 16       | 183  | 63   | 17       | 189   | 56   | 17         | 114  | 131  | —            | 242   | 20   | 1                    | 113   | 148  |
| övr. lantarb. {med lönebostäder           | 1        | 31   | 13   | 1        | 39    | 5    | 1          | 22   | 22   | —            | 40    | 5    | —                    | 32    | 13   |
| utan " "                                  | 12       | 108  | 89   | 12       | 159   | 38   | 12         | 104  | 93   | —            | 151   | 58   | —                    | 125   | 84   |
| Samtl.                                    | 29       | 322  | 165  | 30       | 387   | 99   | 30         | 240  | 246  | —            | 433   | 83   | 1                    | 270   | 245  |
| %                                         | 5.6      | 62.4 | 32.0 | 5.8      | 75.0  | 19.2 | 5.8        | 46.5 | 47.7 | —            | 83.9  | 16.1 | 0.2                  | 52.3  | 47.5 |
| <i>Skåne, Halland, Blekinge:</i> statare. | 13       | 107  | 119  | 13       | 182   | 44   | 14         | 90   | 135  | 1            | 89    | 149  | 7                    | 209   | 23   |
| övr. lantarb. {med lönebostäder           | 5        | 31   | 39   | 5        | 53    | 17   | 5          | 20   | 50   | —            | 24    | 51   | 5                    | 61    | 9    |
| utan " "                                  | 3        | 91   | 119  | 3        | 176   | 34   | 3          | 72   | 138  | —            | 62    | 151  | 5                    | 189   | 19   |
| Samtl.                                    | 21       | 229  | 277  | 21       | 411   | 95   | 22         | 182  | 323  | 1            | 175   | 351  | 17                   | 459   | 51   |
| %                                         | 4.0      | 43.4 | 52.6 | 4.0      | 78.0  | 18.0 | 4.2        | 34.5 | 61.3 | 0.2          | 33.2  | 66.6 | 3.2                  | 87.1  | 9.7  |
| <i>Vänerlandskapen:</i> statare . . . . . | 4        | 62   | 75   | 4        | 108   | 29   | 4          | 66   | 71   | —            | 141   | —    | —                    | 91    | 50   |
| övr. lantarb. {med lönebostäder           | 6        | 30   | 25   | 6        | 37    | 18   | 6          | 28   | 27   | —            | 59    | 2    | —                    | 43    | 18   |
| utan " "                                  | 5        | 25   | 35   | 5        | 36    | 24   | 5          | 26   | 34   | 1            | 62    | 2    | 1                    | 36    | 28   |
| Samtl.                                    | 15       | 117  | 135  | 15       | 181   | 71   | 15         | 120  | 132  | 1            | 262   | 4    | 1                    | 170   | 96   |
| %                                         | 5.6      | 43.8 | 50.6 | 5.6      | 67.8  | 26.6 | 5.6        | 45.0 | 49.4 | 0.4          | 98.1  | 1.5  | 0.4                  | 63.7  | 35.9 |
| <i>Samtliga 87 landskommuner:</i> statare | 33       | 532  | 400  | 34       | 726   | 205  | 35         | 467  | 463  | 1            | 794   | 170  | 10                   | 595   | 360  |
| %                                         | 3.4      | 55.1 | 41.5 | 3.5      | 75.2  | 21.3 | 3.6        | 48.4 | 48.0 | 0.1          | 82.3  | 17.6 | 1.0                  | 61.7  | 37.3 |
| övr. lantarb. {med lönebostäder           | 15       | 162  | 133  | 15       | 227   | 68   | 15         | 158  | 137  | 1            | 250   | 59   | 7                    | 218   | 85   |
| %                                         | 4.8      | 52.3 | 42.9 | 4.8      | 73.2  | 22.0 | 4.8        | 51.0 | 44.2 | 0.3          | 80.7  | 19.0 | 2.3                  | 70.3  | 27.4 |
| utan lönebostäder                         | 22       | 292  | 298  | 22       | 471   | 119  | 22         | 280  | 310  | 1            | 397   | 214  | 6                    | 425   | 181  |
| %                                         | 3.6      | 47.7 | 48.7 | 3.6      | 77.0  | 19.4 | 3.6        | 45.7 | 50.7 | 0.1          | 64.9  | 35.0 | 1.0                  | 69.4  | 29.6 |
| Samtl.                                    | 70       | 986  | 831  | 71       | 1,424 | 392  | 72         | 905  | 910  | 3            | 1,441 | 443  | 23                   | 1,238 | 626  |
| %                                         | 3.7      | 52.3 | 44.0 | 3.7      | 75.5  | 20.8 | 3.8        | 48.0 | 48.2 | 0.1          | 76.4  | 25.5 | 1.2                  | 65.6  | 33.2 |

Tab. 4. (forts.)

| Riksområden                                     | Kallrum |      |           | Rumshöjd (m)   |                                 |           |         |         |         |             | Fukt     |      |       |
|-------------------------------------------------|---------|------|-----------|----------------|---------------------------------|-----------|---------|---------|---------|-------------|----------|------|-------|
|                                                 | intet   | 1    | 2 el. fl. | ej små-lägenh. | smålägenh. (högst 2 rum o. kök) |           |         |         |         |             | ej uppg. | ja   | nej   |
|                                                 |         |      |           |                | ej uppg.                        | under 1.8 | 1.8—2.1 | 2.1—2.4 | 2.4—2.7 | 2.7 o. över |          |      |       |
| <i>Mälardalskapen:</i> statare .....            | 312     | 10   | 1         | 7              | —                               | 1         | 39      | 141     | 115     | 20          | 1        | 46   | 276   |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | 122     | 6    | 1         | 8              | 1                               | 2         | 17      | 53      | 40      | 8           | 2        | 27   | 100   |
| utan " .....                                    | 114     | 10   | 1         | 8              | 2                               | 1         | 35      | 58      | 16      | 5           | —        | 17   | 108   |
| Samtl. ....                                     | 548     | 26   | 3         | 23             | 3                               | 4         | 91      | 252     | 171     | 33          | 3        | 90   | 484   |
| % .....                                         | 95.0    | 4.5  | 0.5       | 4.0            | 0.5                             | 0.7       | 15.3    | 43.7    | 29.6    | 5.7         | 0.5      | 15.6 | 83.9  |
| <i>Östra Götaland:</i> statare .....            | 242     | 19   | 1         | 17             | 1                               | 2         | 72      | 95      | 64      | 11          | —        | 33   | 229   |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | 42      | 3    | —         | 8              | —                               | 1         | 13      | 15      | 7       | 1           | —        | 5    | 40    |
| utan " .....                                    | 167     | 36   | 6         | 35             | 4                               | 8         | 75      | 65      | 20      | 2           | 3        | 24   | 182   |
| Samtl. ....                                     | 451     | 58   | 7         | 60             | 5                               | 11        | 160     | 175     | 91      | 14          | 3        | 62   | 451   |
| % .....                                         | 87.4    | 11.2 | 1.4       | 11.6           | 1.0                             | 2.1       | 31.0    | 33.9    | 17.4    | 2.7         | 0.6      | 12.0 | 87.4  |
| <i>Skåne, Halland, Blekinge:</i> statare .....  | 114     | 113  | 12        | 48             | 2                               | —         | 26      | 73      | 74      | 16          | —        | 47   | 192   |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | 36      | 36   | 3         | 14             | 3                               | —         | 13      | 20      | 19      | 6           | —        | 15   | 60    |
| utan " .....                                    | 116     | 80   | 17        | 59             | 6                               | 2         | 73      | 51      | 20      | 2           | 1        | 33   | 179   |
| Samtl. ....                                     | 266     | 229  | 32        | 121            | 11                              | 2         | 112     | 144     | 113     | 24          | 1        | 95   | 431   |
| % .....                                         | 50.5    | 43.4 | 6.1       | 23.0           | 2.1                             | 0.3       | 21.3    | 27.3    | 21.4    | 4.6         | 0.2      | 18.0 | 81.8  |
| <i>Vänerlandskapen:</i> statare .....           | 131     | 10   | —         | 7              | 1                               | —         | 25      | 62      | 37      | 9           | 2        | 8    | 131   |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | 57      | 4    | —         | 8              | 1                               | —         | 17      | 19      | 12      | 4           | 1        | 8    | 52    |
| utan " .....                                    | 56      | 8    | 1         | 15             | —                               | 1         | 18      | 22      | 8       | 1           | —        | 6    | 59    |
| Samtl. ....                                     | 244     | 22   | 1         | 30             | 2                               | 1         | 60      | 103     | 57      | 14          | 3        | 22   | 242   |
| % .....                                         | 91.4    | 8.2  | 0.4       | 11.2           | 0.7                             | 0.4       | 22.5    | 38.6    | 21.4    | 5.2         | 1.1      | 8.2  | 90.7  |
| <i>Samtliga 87 landskommuner:</i> statare ..... | 799     | 152  | 14        | 79             | 4                               | 3         | 162     | 371     | 290     | 56          | 3        | 134  | 828   |
| % .....                                         | 82.8    | 15.8 | 1.4       | 8.2            | 0.4                             | 0.3       | 16.8    | 38.5    | 30.0    | 5.8         | 0.3      | 13.9 | 85.8  |
| övr. lantarb. {med lönebostäder .....           | 257     | 49   | 4         | 38             | 5                               | 3         | 60      | 107     | 78      | 19          | 3        | 55   | 252   |
| % .....                                         | 82.9    | 15.8 | 1.3       | 12.2           | 1.6                             | 1.0       | 19.4    | 34.5    | 25.2    | 6.1         | 1.0      | 17.7 | 81.3  |
| utan lönebostäder .....                         | 453     | 134  | 25        | 117            | 12                              | 12        | 201     | 196     | 64      | 10          | 4        | 80   | 528   |
| % .....                                         | 74.0    | 21.9 | 4.1       | 19.1           | 2.0                             | 2.0       | 32.8    | 32.0    | 10.5    | 1.6         | 0.6      | 13.1 | 86.3  |
| Samtl. ....                                     | 1,509   | 335  | 43        | 234            | 21                              | 18        | 423     | 674     | 432     | 85          | 10       | 269  | 1,608 |
| % .....                                         | 80.0    | 17.7 | 2.3       | 12.4           | 1.1                             | 1.0       | 22.4    | 35.7    | 22.9    | 4.5         | 0.5      | 14.3 | 85.2  |

eller hall, och i en del av dessa lägenheter kommer man direkt in i boningsrummet eller köket utan ens ett vindfång.

Tab. 4 utvisar, att garderob saknas i drygt  $\frac{2}{5}$  av lantarbetarbostäderna, i Skåne och angränsande provinser samt i Vänerlandskapen i över hälften. Skafferi finnes i  $\frac{3}{4}$  av lantarbetarlägenheterna och matkällare i omkring hälften. Innanfönster rapporteras för  $\frac{3}{4}$  av lantarbetarbostäderna, men i Sydsverige för blott  $\frac{1}{3}$ . I c:a  $\frac{1}{3}$  av bostäderna uppgivas fönstren icke gå att öppna vintertid. Särskilt i östra Götaland synes det vara vanligt med tillspikade eller igenklistrade fönster, ty så uppgives där vara fallet med närmare hälften av lägenheterna. I omkring  $\frac{1}{5}$  av lägenheterna finnes ett eller flera rum utan uppvärmningsanordning, och för Skåne, Halland och Blekinge stiger kallrummens antal till omkring hälften.

Siffrorna för rummens höjd tyda på förefintligheten av ett stort antal mycket låga bostäder. Omkring  $\frac{1}{4}$  mäta mindre än 2.1 m från golv till tak; i östra Götaland synes så vara fallet med  $\frac{1}{3}$ .

Fukt i högre grad har rapporterats beträffande i runt tal  $\frac{1}{7}$  av de undersökta bostäderna. För Sydsverige närmar sig talet  $\frac{1}{5}$ .

c. Enquête rörande lantarbetarbostädernas standard samt åtgärder att förbättra denna.

Föreliggande undersökning utgör en bearbetning av uppgifter insamlade genom bifogade frågeformulär (se sid. 31 o. f.), som utsänts till förste provinsialläkare, vissa provinsialläkare och andra tjänsteläkare, som deltagit i av medicinalstyrelsen anordnade socialhygieniska kurser, ävensom till hushållningssällskapen, Svenska lantarbetsgivareföreningen, Svenska lantarbete- och bostadsförbundet samt Riksförbundet landsbygdens folk. Avsikten med denna enquête har närmast varit att få en uppfattning om den i dessa kretsar — representerande såväl den socialhygieniska sakkunskapen som jordbruksbefolkningen — rådande opinionen beträffande lantarbetarbostädernas standard och medlen att förbättra denna. I det utsända formuläret har sålunda frågats efter det uppskattade behovet av ny- eller ombyggnad av dylika bostäder, efter resultaten av de statliga stödåtgärderna och efter eventuella önskemål om ytterligare statsingripanden m. m.

Efterföljande sammanställning, vid vars utarbetande biträde lämnats av kand. Per Holm, har i huvudsak begränsats att gälla de 18 länen i mellersta och södra Sverige, då Norrland (och Dalarna) nästan fullständigt synes sakna lantarbetarbostäder av ifrågavarande slag.

På de till provinsialläkarna utsända formulären ha svar ingått från 18 förste provinsialläkare och 55 provinsialläkare. Vissa förste provinsialläkare ha inhämtat yttranden från länets provinsialläkare och bifogat svaren. Detta har medfört, att tjänsteläkarens utlåtanden fördela sig mycket ojämnt på de olika länen; således ha t. ex. i Kalmar län svar ingått från 15 läkare, i Västmanlands län från 12 och i Uppsala län från 8, medan i övriga län det högsta antalet svar är 3. Härtill komma stora olikheter i svarens utförlighet. Medan av svaren att döma många läkare, ofta nyinflyttade, synas sakna närmare kännedom om bostadsförhållanden och bostadsvanor inom sina distrikt, förekomma fall, där vederbörande provinsialläkare synes äga kunskap om så gott som varje enskilt fall och ingående kunnat besvara de framlagda frågorna. — Tre av läkarna ha som bilagor medsänt föredrag och tidskriftsartiklar över frågor, som beröras av undersökningen.

Av hushållningssällskapen ha inom angivna område samtliga 20 besvarat formuläret. Södermanlands läns hushållningssällskap har svarat genom sin egnahemsnämnd och Uppsala län och Älvsborgs läns norra hushållningssällskap genom att inhämta och överlämna yttranden från hälsovårdsnämnen.

derna i sina respektive områden. — Övriga uppgiftslämnande sammanslutningar ha till sina svar bifogat yttranden från olika distriktsorganisationer.

I flera av svaren har betonats svårigheten att i hithörande spörsmål yttra sig annat än i allmänna ordalag och att i de fall där siffror förekomma dessa endast äro approximativa. Att på grundval av ett material av denna karaktär utföra någon mer ingående statistisk bearbetning är knappast möjligt. Formulärets uppställning har på de flesta punkter endast lämnat rum för kvalitativa svar som icke lämpa sig för tabellering. Av vad som ovan anförts framgår huruledes man bör läsa de i texten förekommande sifferuppgifterna. Framför allt måste varnas för den jämförelse mellan läget i de olika länen som uppställningen av materialet på en del punkter kanske inbjuder till.

1. Enquêten's första fråga avsåg att giva en ungefärlig uppfattning om hur stor del av de förefintliga *familjebostäderna* för lantarbetare, som kunde anses vara av så bristfällig beskaffenhet, att de för att motsvara de fordringar, som uppställas av gällande hälsovårdsstadga (43 §), borde a) ersättas medelst nybyggnader, b) ombyggas eller repareras.

Såsom följande tabell utvisar, ha på frågan a) 6 hushållningssällskap ansett sig icke kunna giva ens ett ungefärligt svar: hushållningssällskapet i Blekinge län har icke ansett någon del av lönebostäderna i behov av nybyggnad, medan Stockholms och Södermanlands läns hushållningssällskap angivit de högsta siffrorna, 21—30 %. Jämföras dessa uppgifter med dem, som lämnats av läkarna, framträda stora skiljaktigheter även beträffande samma län. Många läkare ha ej tilltrött sig att avgiva några siffror för frekvensen av undermåliga lägenheter; där så skett, ligga talen i allmänhet något högre än hushållningssällskapens. De ganska uförliga svaren från Västmanlands läns 11 provinsialläkaredistrikt uppvisa, att i detta län skulle erfordras minst 21—30 % ersättningsbostäder. En så stor proportion utdömbara lägenheter ha även läkarna ansett vara för handen i Gotlands och Uppsala län.

| Proc. antal       | Antal hushållningssällskap, vilka ansett, att vidstående procent av förefintliga lönebostäder borde |                                  |                 |                                  |
|-------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------|-----------------|----------------------------------|
|                   | a) ersättas med nybyggnader                                                                         | b) ombyggas eller repareras      |                 |                                  |
|                   | familjebostäder                                                                                     | bostäder för ogifta lantarbetare | familjebostäder | bostäder för ogifta lantarbetare |
| 0 .....           | 1                                                                                                   | 4                                | —               | 3                                |
| 1—10 .....        | 9                                                                                                   | 4                                | 2               | —                                |
| 11—20 .....       | 2                                                                                                   | 2                                | 2               | 2                                |
| 21—30 .....       | 2                                                                                                   | 1                                | 7               | 3                                |
| 31—50 .....       | —                                                                                                   | 1                                | 4               | 5                                |
| över 50 .....     | —                                                                                                   | —                                | —               | —                                |
| ej uppgivet ..... | 6                                                                                                   | 8                                | 5               | 7                                |
| Tillhopa          | 20                                                                                                  | 20                               | 20              | 20                               |

Även om man måste taga dessa siffror med reservation, torde man dock kunna fastslå, att i intet län nybyggnadsbehovet ansetts vara större än 30 % och endast i ett fåtal över 20 %. I de flesta län torde siffran ligga omkring 10 %.

Den del av familjebostäderna, som är i behov av reparation, uppskattas i allmänhet till högre tal. Endast de båda Älvsborgsområdena återfinnas här i gruppen 10 % eller mindre, medan 4 sällskap anse, att 31—50 % av ifrågavarande bostäder äro i behov av reparation. De flesta fallen förefalla att gruppera sig omkring 25 %.

Sannolikt är, att en del brister ofta äro avhjälpta med ringa kostnader,

t. ex. ordnande av ventilation, vindfång o. d., medan andra tarva större kostnader, som måhända icke alltid utan vidare kunna bäras av ägaren.

Här förtjänar att påpekas, att även med gällande hälsovårdsstadga som norm blir bostadsbedömningen ganska godtycklig. Provinsialläkaren i Bladåker (Uppsala län) uppgiver sålunda, att om bestämmelserna skulle tolkas strängt torde nära 100 % av lönebostäderna vara i behov av reparation; vore man mycket liberal, torde man få ned siffran till några få procent. Detta är också en förklaring till de stora differenserna i provinsialläkarnas svar; en mer eller mindre radikal uppfattning om vilka krav, som böra vara normerande, i förening med lokalkännedom och intresse, blir ofta utslagsgivande för uppskattningen. Nära till hands ligger också förklaringen till det vid första anblicken något förvånande faktum, att den andel av lönebostäderna, som ansetts vara i behov av ombyggnad eller reparation, trots den senaste tidens livliga förbättringsverksamhet, snarare synes ha till- än avtagit. I samma mån, som förbättringsverksamheten framskridit, ha pretentionerna på bostäderna tydligen stigit.

2. Vad som här ovan nämnts gäller närmast familjebostäderna för lantarbetare. Hur ställa sig motsvarande förhållanden med avseende på de *ogifta* lantarbetarnas bostäder (drängstugor o. d.)? löd formulärets andra fråga.

Det anmärktes nästan genomgående, att *ogifta* lantarbetare numera i många fall bo i arbetsgivarens bostadshus, och bostäderna äro i så fall i regel bättre än de *gifta* arbetarnas bostäder. »Vanligen har den gamla drängstugan intill ladugården frivilligt utdömts, och drängen har flyttat in i det egentliga bostadshuset, ofta på en vindskammare. Säkerligen äro även dessa bostäder icke alltid tillfredsställande», säger en köpingsläkare i Skåne.

En betydande förbättring synes ha ägt rum i Kristianstads län att döma av förste provinsialläkarens redogörelse. Han skriver: »Ända tills för några år sedan utgjordes drängkammaren oftast av en del av stall eller ladugård med mer eller mindre fullständig förbindelse därmed och utan annan värme-källa än djuren. Genom länsstyrelsens medverkan (kung. 29 dec. 1928) har detta ändrats så att *ogifta* drängar överallt i länet ha mer eller mindre goda rum med eldstad.» Liknande torde förhållandet vara i Malmöhus län.

I de fall, där egentliga drängstugor förekomma, uppges dessa i allmänhet vara bristfälliga, och förste provinsialläkarnas siffror beträffande dem som äro i behov av om- eller nybyggnad, ligga mycket högt, merendels över 50 %. Sålunda konstaterar en provinsialläkare i Småland, som under det sista året besiktigat 25 drängstugor och funnit att 18 av dem voro bristfälliga i ena eller andra avseendet, att »här måste föreligga ett gammalt och väl inrotat missförhållande».

Även om tjänsteläkarnas uppgifter icke tillåta angivandet av några sammanfattningssiffror, har dock överlag framhållits, att de *ogifta* lantarbetarnas bostäder icke synas vara bättre än de *giftas*, snarare betydligt sämre. Detta synes bekräftas av hushållningssällskapens sifferuppgifter om bostäderna för *ogifta* lantarbetare, vilka uppgifter likaledes sammanställas i förestående tabell.

Det har vidare anförts talrika exempel på de missförhållanden, som äro tillfinnandes i lantarbetarnas bostäder. Dessa komma att något behandlas under nästa avdelning.

3. Det ansågs även önskvärt att genom enquêten få reda på, huruvida man i allmänhet ansåg, att förefintligen bostadshygieniska missförhållanden betingades av bostädernas beskaffenhet och utrustning eller av otillfredsställande bostadsvård och olämpliga bostadsvanor från de boendes sida.

Endast en förste provinsialläkare och ett hushållningssällskap ha anfört

dåliga bostadsvanor som huvudorsak till missförhållandena. Dåliga bostäder ha förste provinsialläkarna i 7 län samt 10 hushållningssällskap angivit som dominerande orsak, medan 9 hushållningssällskap och förste provinsialläkarna i 8 län betraktat dåliga bostäder och dåliga bostadsvanor som i samma grad orsakande krafter. Ett försök att uttrycka ungefärliga förhållandet mellan dessa båda faktorer i siffror skulle väl som genomsnitt för de anförda svaren stanna vid att tillskriva bostäderna omkring 70 % av skulden och de boende omkring 30 %.

Det kan vara skäl att något närmare beröra de brister och ovanor, som av svaren att döma måste betraktas som de vanligast förekommande.

Drängstugor inredda i samma byggnad som ladugården eller svinhuset förekomma alltjämt, likaså fall där snickarboden tjänstgör som drängstuga. Den kanske allvarligaste bristen just därför, att den borde vara relativt lätt avhjälpt, är bostädernas avsaknad av effektiva ventilationsanordningar; ovanan att klistra till alla fönster synes vara i det närmaste outrotlig. Frånvaron av lämpliga tvättanordningar tillsammans med dålig vattenförsörjning är en annan allmän bristfällighet, som dessutom synes vara långt från sin lösning. Den kända ovanan bland landsbygdsbefolkningen att vintertid tränga sig samman på minsta möjliga yta, vanligen köket, är enligt flera läkares vittnesord i mycket en konstlad trångboddhet, som huvudsakligen betingas av dåliga uppvärmningsanordningar. »När man på detta sätt packar ihop sig, är det givetvis av ringa värde, om bostaden i övrigt är förstklassig. Enda sättet att göra bostäderna beboeliga torde vara att förse dem med enkla och lättskötta värmeledningssystem. Kunskapen om hur pass billigt och lättskött ett värmeledningssystem är tyckes ej alls vara känt på landsbygden», påpekar provinsialläkaren i Vimmerby.

Men äro i själva verket inte alla dessa bristfälligheter på väg att försvinna, även om det går långsamt? För att utröna detta frågades i formuläret (punkt 5 b) huruvida under de senaste åren en påtaglig tendens framträtt att förbättra lönebostädernas bekvämligheter genom införande av vatten- och avloppsledning, elektriskt ljus, värmeledning, tvagnings- eller badrum, ventilerade skafferier, garderober, vindfång o. s. v.

Samtliga 20 hushållningssällskap anse sig kunna konstatera en sådan tendens, och detta har även varit fallet med majoriteten av provinsialläkarna. Men förbättringarna betecknas genomgående såsom obetydliga och röra väsentligen införande av vindfång, garderober, ventilerade skafferier och elektriskt ljus. Det påpekas allmänt, att centralvärme och vattenledning anses som lyx och äro mycket sällsynta. Sådana bekvämligheter förekomma även sparsamt i arbetsgivarnas egna bostäder. Bad betecknas som något orimligt. Däremot synes elektriskt ljus nu vara på väg att nå alla bostäder, ehuru det förekommer distrikt, där endast c:a 20 % av bostäderna angivas vara elektrifierade (t. ex. i Kalmar län). Man kan sålunda säga att en höjning av bostädernas kvalitet är på väg, ehuru det går sakta.

Som senare skall beröras, tillskrives en stor del av de förbättringar, som genomförts, den statliga understödsverksamheten. Provinsialläkaren i Vimmerby har även på denna punkt gjort några erinringar. Han säger sig ha kunnat konstatera, att i flera fall bostadsförbättringsbidrag åtgått för konserverande av bostäder, som även efter reparationerna icke kunna anses fylla hälsovärdsstadgans krav. Ja, han har t. o. m. påträffat nyinredda rum, som ej ens försetts med eldstad.<sup>1</sup> Han fortsätter: »Det hade säkert varit mycket lätt, om man vid planerandet för bostadsförbättringsbidragen icke så mycket tänkt på den omedelbara nyttan utan mera på den betydelse, de kunde få

<sup>1</sup> Denna och liknande anmärkningar kommenteras utförligare nedan under fråga 13.

för höjandet av bostadsstandarden på landsbygden. Om villkoren för erhållande av bidrag hade skärpts på så sätt, att anordnande av värmeledning och tvättrum fordrats i alla fall, där bidraget avsåg hel ombyggnad eller ombyggnad av murstock, så hade redan nu många av landsbygdens bostäder varit försedda med dessa viktiga hygieniska inrättningar. Några vägande ekonomiska skäl kunna icke anföras häremot... Om riksdagen icke anser sig kunna stipulera villkor om införandet av värmeledning, vilket vore synnerligen olyckligt, så böra åtminstone energiska åtgärder vidtagas, så att alla, som skola företaga om- eller nybyggnad, bliva upplysta om värmeledningens fördelar, lämpligen genom hälsovårdsnämnderna.»

Verkningarna av en genomförd standardförbättring inskränka sig icke blott till bostäderna. Om de genomförda förbättringarnas inverkan på bostadsvanorna anför Södermanlands läns hushållningssällskaps egnahemsnämnd: »Egnahemsnämnden har vid avsyning av slutförda förbättringsarbeten konstaterat en glädjande förbättring i bostadsvård och hemkultur, detta även hos familjer, där förut anledning till anmärkningar kunnat göras. Endast i mindre utsträckning (5—10 %) ha mera påtagliga brister i bostadsvården konstaterats bland familjer, som bebo iordningställda lägenheter. S. k. 'obotliga', vanligen äldre arbetarfamiljer, torde åtminstone i vissa fall ha hänvisats till andra icke nyrustade lägenheter. Yngre lantarbetarfamiljer ha i regel mycket trevliga hem.» Att goda bostäder skötas väl och verka uppfostrande vitsordas allmänt.

På grund av lantarbetarnas ofta återkommande flyttningar blir det ofta så, att familjer med dålig bostadsvård och olämpliga bostadsvanor erhålla de minst tillfredsställande bostäderna. Men, anmärker en läkare, »att enstaka personer icke ha något sinne för bostadsvård får icke utgöra något hinder för att samhälleliga åtgärder vidtagas för att ägarna av bostäderna skola sätta bostäderna i gemen i gott skick».

I detta sammanhang förtjänar även att framhållas, att det till stor del beror på kvinnorna, hur bostaden skötes och hur bostadsvanorna utveckla sig. Ur denna synpunkt utgör jordbrukets behov av kvinnlig arbetskraft särskilt för mjölkningen en allvarlig fara. Samtidigt som bostäderna förbättras underlättas emellertid kvinnornas hemarbete, och en positiv bostadspolitik kan även bli en positiv befolkningspolitik. Härutöver är det av vikt, att landsbygdens kvinnor genom kurser och föredrag få lära sig vad som menas men en god bostadsvård och de fördelar en sådan medför i fråga om bättre hälsa, underlättat hemarbete och ökad trevnad.

4. Den pågående rationaliseringen inom jordbruket har säkerligen till en del minskat egendomarnas fasta arbetarstam. Det framstod också som tänkbart, att behovet av familjebostäder härigenom minskats under de senaste åren, vilket å sin sida kunde ha skapat möjligheter att genom sammanslagning av ettrumslägenheter, utsöndring av de sämsta bostäderna o. s. v. höja lönebostädernas standard.

På frågan om en sådan behovsminskning framträtt ha 9 hushållningssällskap svarat ja och 9 nej. Förste provinsialläkarna ha i 5 län ansett att behovet av arbetare minskat och i 6 län att det icke har minskat. I övriga län har man avstått från att söka bedöma frågan. — Någon enhetlig tendens kan i alla händelser icke utläsas ur svaren. En viss minskning av den fasta arbetarstammen har säkerligen ägt rum på många håll i slättbygden (Södermanlands, Uppsala, Östergötlands och Malmöhus län äro bland de län, som svarat ja). De härigenom uppkomna möjligheterna att tillgodose behovet av nya familjebostäder genom sammanslagning av lägenheter synes dock endast ha utnyttjats i enstaka fall. Utsöndring av de säm-

sta bostäderna har förekommit, ehuru även det på grund av den rådande bostadsbristen mera sällan.

En annan sida av detta problem är emellertid värd beaktande. Den pågående rationaliseringen inom jordbruket har fördröjt bostadsförbättringsverksamheten, anser Kalmar läns södra hushållningssällskap med följande motivering: »Det är ej blott lantarbetarbostäderna, som behöva moderniseras och utvidgas, utan jordbruket har även ett oerhört stort kapitalbehov just nu för att kunna rationalisera driften genom förbättring av ekonomibyggnaderna, inköp av maskiner, utförande av kostsamma grundförbättringar (dränering m. m.), vilket allt fordrar så mycket kapital, att anskaffningen härav måste fördelas på flera år, varför det kräves avsevärd tid, innan det hinner utföras, och då måste i många fall bostädernas upprustning stå tillbaka.»

Å andra sidan kan det ifrågavarande behovet av familjebostäder ha ökats genom att man (på grund av bristen på ogift arbetskraft) sett sig föranlåten att å mindre gårdar anställa gifta arbetare i stället för ogifta. Att döma av hushållningssällskapens svar har en sådan tendens varit rådande i 14 län. Stockholms och Östergötlands hushållningssällskap ha icke kunnat spåra någon ökning och Kalmar läns södra samt Västmanlands läns hushållningssällskap ha lämnat frågan obesvarad. Från flera håll påpekas, att ökningen av gifta arbetare varit relativt svag. Den har heller icke observerats av tjänsteläkarna, som i alla händelser icke därur kunnat avläsa någon genomgående ökning av bostadsbehovet. Svenska lantarbetarförbundet anser, att behovet av lantarbetarbostäder under de senaste åren har minskat genom en påtaglig reducering av egendomarnas fasta arbetarstam, varvid möjligheter givits för en standardhöjning, men dessa möjligheter ha ej i tillfredsställande grad utnyttjats.

5. Fråga 5 a) löd: har under de senaste åren framträtt en påtaglig tendens att öka lönebostädernas storlek (exempelvis genom att övergå från lägenheter om 1 rum och kök till sådana om 2 rum och kök eller öka golvytan från 35 kvm till större mått)?

Även på denna punkt synes relativt stor enighet råda. 19 hushållningssällskap ha, liksom Svenska lantarbetareförbundet, spårat en tendens att vid nybyggnader och även ombyggnader övergå till inrättande av lägenheter om 2 rum och kök med därav följande utrymme utöver 35 kvm golvyta. Ehuru denna tendens varit påtaglig i vissa län, är den icke på långt när allmän utan varierar i styrka från distrikt till distrikt, något som tydligt framgår, om man studerar rapporterna från hälsovårdsnämnderna i Uppsala läns och Älvsborgs läns norra hushållningssällskap. Även läkarna avgeva varierande uppgifter. Situationen skildras på följande sätt av en stadsläkare i Västergötland. »Under de senaste åren har icke framträtt någon påtaglig tendens att öka lönebostädernas storlek. I det övervägande antalet fall, där så skett, har detta berott på åläggande efter inspektion eller på grund av villkoren vid beviljandet av byggnadsbidrag. Sällan har det skett frivilligt och då mest hos kapitalstarka och av stadernas bostadsförhållanden påverkade arbetsgivare.» — Egnahemsnämnden i Södermanlands län däremot säger, att en sådan tendens nu framträtt genom att nämnden från början höll på kravet, att familjelägenhet skall ha 2 rum och kök. — Från ett par håll nämnes, att arbetarna icke vilja ha större bostäder, då de vålla större besvär att sköta.

6. Hur stora äro nu möjligheterna att under de närmaste åren åstadkomma en mera allmän höjning av lönebostäderna upp till den angivna standarden?

Den dominerande åsikten både bland tjänsteläkare och hushållningssäll-

skap är att det är praktiskt taget omöjligt. Och bland dem, som ansett en sådan standardhöjning möjlig, är den starkt inskränkande reservationen, »om jordbrukets räntabilitet icke kommer att lägga hinder i vägen», mycket vanlig. Hur lång tid är då behövlig? 10—15 år säga några, medan de mera optimistiska peka på, att svårigheten att skaffa arbetsfolk troligen inom den närmaste tiden kommer att bli så svår, att den önskvärda bostadsstandarden därigenom ganska snabbt kommer att uppnås.

En läkare säger sig svara ja, om med »angivna standard» menas de i hälsovårdsstadgans 43 § som obligatoriska (»skall») angivna fordringarna, nej om även »bör»-bestämmelserna medräknas ... »Som utopier anser jag dock egna badrum för lönebostäder, avlopp i familjebostäderna och effektivt ventilationssystem.»

Omöjligheten att inom denna närmaste tiden uppnå den önskade standarden tillskrives främst svårigheterna för jordbrukarna att förränta dessa bostäder. Icke något hushållningssällskap eller någon läkare har angivit svårigheten att skaffa billig kredit såsom huvudorsak. Att kreditförhållandena dock spela en viss roll synes framgå därav, att icke mindre än 7 av de 15 hushållningssällskap, som ansett svårigheten främst ligga i förräntningen, anmärkt att räntan på de tillgängliga statslånen är för hög. »Ett förbättrat ekonomiskt driftsutbyte är en grundförutsättning för uppehållet av en högre bostadsstandard. För genomförandet härav kräves nödvändigtvis möjligheter till ordnad billig kredit», skriver Svenska lantarbetstgivarföreningen.

Även om sålunda räntabilitetssynpunkten måste anses som det väsentliga hindret för en höjning av lönebostädernas standard, få nog även en del missförhållanden skyllas på bristande intresse för de underlydandes bekvämlighet och oförmåga att förstå de hygieniska vådorna av bostädernas brister. Detta har framhållits av flera läkare, och det finnes ingen anledning att antaga, att vad som anförts av en provinsialläkare i Västmanland icke skulle vara tillämpligt på ett flertal andra distrikt. Han skriver: »De omständigheter, som hindra åstadkommande av nödvändiga bostadsförbättringar, torde främst vara jordbrukarnas brist på förståelse och god vilja i saken, närmast frånvaron av planmässig kontroll över bostädernas beskaftenhet och vård, hälsovårdsnämndernas ointresserade eller avvisande ställning till dylika hälsovårdsfrågor ävensom lantarbetarnas oförmåga att hävda sin rätt och deras oförmåga att eliminera jordbrukarnas ovillighet till kostnader, som sedan gammalt kunnat undvikas. I en del fall — dock inte flertalet — torde, särskilt beträffande mera kostsamma arbeten (ny- och ombyggnader, utvidgning av bostäder o. s. v.), en låg räntabilitet hos lönebostäderna ha stärkt ovilligheten hos jordbrukarna att låta utföra förbättringsarbeten. Man får lätt det intrycket, att frånvaron av vissa föga kostsamma men ur hälsovårdssynpunkt betydelsefulla anordningar (ventilerade skafferier, garderober, fönstergångjärn och liknande) har sin grund uteslutande i liknöjdhet för de underlydandes befinnande och frånvaron av verksam påtryckning. En del av mig under de senast dagarna inspekterade lönebostäder för lantarbetarfamiljer befunnos så illa anordnade och illa underhållna, att de i sitt urusla skick icke kunna betecknas som människovärdiga. Anmärkningsvärt är att dylika påträffas just hos välsituerade jordbrukare. Ett bostadshus av sådan dålig beskaftenhet, inrymmande ett flertal hushåll med småbarn, tillhör ett av kronan utarrenderat jordbruk.»

Den slentrianmässiga inställning till bostadshygieniska problem, som skildras i detta uttalande, synes dock alltmer vara på väg att försvinna. Man börjar inse, att allt inte är bra som det är, och enbart denna åsiktsförändring är av stort positivt värde, säger provinsialläkaren i Vimmerby.

Förste provinsialläkaren i Västmanlands län skriver: »I och med att båda parterna få klart för sig betydelsen av en god bostad komma säkerligen förhållandena också att ändras. Den unga generationen jordbrukare, som haft tillfälle att i denna resornas tid se sig om och därvid erfara hur förhållandena äro på andra håll, kommer sannolikt att icke bliva vid det gamla utan söka var och en på sin gård genomföra förbättringar till eget och andras gagn.»

7. Samtidigt som den senaste tidens ekonomiska uppsving även kommit jordbruket till del och underlättat genomförande av önskvärda förbättringar, ha de kraftigt stigande byggnadskostnaderna verkat förhindrande.

I 18 av 20 hushållningssällskap har man ansett, att kostnadsstegringen i mycket hög grad försvårat önskvärda förbättringar, i Södermanlands och Upplands län att detta varit fallet i mindre grad. Förste provinsialläkarna bedöma kostnadsstegringen en smula mildare, och även om endast 4 anse den i stort sett betydelselös, ha dock 12 ansett den vara av ringa betydelse, samt anmärkt att statliga bidrag verkat i motsatt riktning och att kostnadsstegringens betydelse ej får övedrivas.

De stigande kostnaderna torde ha gjort sig särskilt kännbara i närheten av städer och industricentra. Södermanlands egnahemsnämnd angiver sedan 1934/35 en kostnadsstegring om över 30 % och meddelar, att mindre enfamiljsbostäder om 2 rum och kök med halv källarvåning, centralvärme, vattenledning, avlopp och tvättrum, som nu uppföras som lantarbetarbostäder, draga en kostnad av 8,000 à 9,000 kr. pr styck. Från Östergötland framhålles, att arbetslönerna för byggnadsarbeten stigit från en timpenning av 70 öre till 1.20 kr. eller med över 70 %, »vilket föranlett icke allenast ett försvårande utan ett allvarligt motverkande av önskvärda förbättringar på landsbygden».

Från arbetsgivarehåll påpekas, att den fackliga organiseringen av arbetskraften på landsbygden utgör ett hinder mot den självhjälp, som av ålder presterats på landsbygden. Från ett gods i Halland lämnas följande exempel »På godset ha under de senaste åren varit anställda 7—10 byggnadsarbetare, vilka sysselsatts med om- och nybyggnader på godsets arrendegårdar. Dessa arbetares löneförhållanden voro till den 1 mars i år reglerade genom avtal med R. L. F. Sedan R. L. F. nu icke längre anser sig kunna träffa några byggnadsavtal, äro alla byggnadsarbeten å godset sedan början av juni detta år blockerade av Svenska byggnadsträarbetareförbundets avd. och Svenska grov- och fabriksarbetareförbundets avd. i N. N. Att märka är, att dessa bägge avdelningar ej företräda de arbetare, som förut arbetat å godset, och att godsägaren erbjudit de löner, som enligt avtal betalas till byggnadsarbetare i omkringliggande landsbygd, vilka löner av godsets arbetare accepterats. Då emellertid någon uppgörelse med arbetarorganisationerna ej kunnat träffas, är byggnadsarbetet fortfarande blockerat.»

Sannolikt torde de stegrade kostnaderna i många fall ha medfört, att man uppskjutit planerade bostadsförbättringar: de uppgivas också understundom ha utgjort en förevändning för arbetenas uppskjutande.

8. Den åttonde frågan i formuläret löd: Anser Ni det möjligt att i jordbrukets kollektivavtal uppställa höjda minimikrav på lönebostäder och i så fall vilka: i fråga om familjbostäder (t. ex. minst 2 rum och kök)? — i fråga om bostäder för ogifta arbetare (t. ex. viss minimiyta)?

Beträffande familjbostäderna har flertalet av hushållningssällskapen svarat nej, endast sällskapen på Gotland — där redan 2 rum- och kökslägenheten torde vara allmän — och i Blekinge ha svarat ja. Hushållningssällskapen i Malmöhus och Jönköpings län ha lämnat frågan obesvarad. Av provinsialläkarna ha 36 ansett det icke vara möjligt, medan 18 varit av

motsatt åsikt. Men medan hushållningssällskapens nejmajoritet står oförändrad inför frågan om att beträffande ogifta lantarbetare i kollektivavtalet införa krav på minimiymta för bostaden, ha bland läkarna en knapp majoritet (28 mot 26) gjort sig till tolk för möjligheten att genomföra ett sådant krav.

Från Södermanland påpekas, att man måste räkna med att flertalet arbetarbostäder först måste hålla 2-rumsstandarden, innan man kan tänka på att införa ett sådant krav i kollektivavtalet. På vissa håll synas liknande krav ha införts i de nu omkring ett år gamla avtalen, men ännu ej i praktiken hunnit genomföras i den utsträckning avtalen fordra, varför man borde vänta med ytterligare skärpning. Ett skäl av helt annan innebörd än de nämnda talar även mot åtgärder av denna tvingande karaktär. För tidigt införda minimikrav fruktas lätt kunna bli maximigränser och förhindra en önskvärd anpassning efter landets allmänna bostadsstandard. Som en tänkbar lösning har angivits att visserligen fordra 2 rum och kök men i det enskilda fallet medgiva dispens därifrån, samt dessutom tillämpa en förslagsvis femårig övergångsperiod med lindrigare bestämmelser. — Det har anmärkts, att det för de ogiftas bostäder ej räcker med att stadga en viss minimiymta; då kan arbetaren förläggas på en öppen vind, där ytan vanligen är mer än tillräcklig. Bättre vore då att stadga, att bostäderna skulle uppfylla hälsovårdsstadgans krav. Därigenom riktas husböndernas uppmärksamhet på hälsovårdsstadgan och dess bestämmelser samt de råd och anvisningar rörande bostäder, som med anledning av ändringen av bostadsparagrafen utgivits av medicinalstyrelsen. Man kan tänka sig, att dessa lönebostäder skola vara godkända av någon hälsovårdsmyndighet, hälsovårdsnämnden eller provinsialläkaren.

Totalomdömet kan formuleras så, att utvecklingen mot bättre förhållanden torde komma att gå lugnare utan att förlora något i effektivitet, om frågan lämnas utanför avtalsförhandlingarna. Möjligtvis kunna bostadsbestämmelserna i avtalen för Skåne, Blekinge och Halland skärpas.

Det kan förtjäna anmärkas, att i det nya kollektivavtal, som i oktober 1938 ingåtts mellan Sveriges lantarbetsgivareförening och Svenska lantarbetsareförbundet, de tidigare bestämmelserna om ersättning för felande bostadsutrymme (under 35 kvm) ändrats från 10 kr. för varje felande fullt 3-tal kvm till att ersättning skall utgå med 5 kr. för varje felande kvm. Vidare har införts en bestämmelse, att disponibel arbetarbostad om 2 rum och kök skall odelad användas som familjebostad.

9. De år 1936 skärpta bostadsbestämmelserna i hälsovårdsstadgan, i förening med bostadsövervakning genom hälsovårdsnämnder, tjänsteläkare och distriktssköterskor, torde på sista tiden märkbart ha inverkat förbättrande på lönebostäderna. Detta är också enligt hushållningssällskapen fallet i 12 län, medan man i 4 ännu icke kunnat spåra någon förbättring. Läkarnas uppfattning går här isär; verkan av bestämmelserna har också helt säkert varit mycket olika i olika län och inom skilda kommuner i samma län. Säkertligen ha de fört det goda med sig, att uppmärksamheten mera inriktats på bostadshygien och att förståelsen därför stigit. Alltför kort tid har dock gått sedan bestämmelsernas ikraftträdande, för att man skulle kunna avgiva något säkrare omdöme om verkningarna. Tydligt framgår av svaren, att vissa läkare, som äro särskilt intresserade för bostadsfrågan, energiskt använt sig av de åt dem givna möjligheterna. Resultaten ha emellertid varit beroende av i hur hög grad hälsovårdsnämnderna visat sig intresserade av att hjälpa tjänsteläkarna; vissa svårigheter att få hälsovårdsnämnderna i aktivt arbete synes ha varit förhanden. Från Uppsala län meddelar sålunda förste provinsialläkaren, att hälsovårdsnämnderna endast i undantagsfall gjort något för bostadsinspektionen. Detta bekräftas av provinsial-

läkarna, av vilka en omtalar, att gjorda anmärkningar kunnat leda till för-lust av praktik, vilket i hög grad försvårat läkarens arbete. Eftersom från Uppsala län även föreligga rapporter från 57 hälsovårdsnämnder till hus-hållningssällskapet, har ett närmare studium av dessa varit av intresse. 30 hälsovårdsnämnder eller 55 % säga sig icke ha märkt någon verkan av de skärpta bostadsbestämmelserna, 16 ha konstaterat ringa verkan, medan de återstående 11 säga att resultatet varit gott. I följande av förste provinsial-läkaren i Östergötlands län lämnade karakteristik av hälsovårdsnämndernas arbete synas ett flertal läkare instämma: »Hälsovårdsnämndernas insats har varierat från en aktivitet i tillämpningen av bostadsparagrafens bestäm-melser, som stundom måste dämpas, till ren liknöjdhet, respektive uppen-bart åsidosättande av de mera elementära fordringarna.»

Av stor betydelse synes distriktssköterskeorganisationen komma att bli. Där denna någorlunda fullständigt genomförts och förste provinsialläkaren varit intresserad av bostadsinspektionen, har ett fruktbringande arbete kom-mit till stånd. Inom vissa län (t. ex. Värmlands, Skaraborgs, Västmanlands och Kalmar) förefaller det som om arbetet med regelbundna inspektioner och kontroll hunnit organiseras ganska väl. En första distriktssköterska med uppgift att inom länet verkställa bostadsinspektion och leda de övriga distriktssköterskornas arbete på detta område har anställts i Västmanland. Detta exempel synes efterföljansvärt.

För några år sedan bildades i Värmlands län ett hälsovårdsnämndsför-bund, vilket dels genom årsmöten och dels eljest sökt verka för en inten-sifierad hälsovård. I Södermanland har på enskilt initiativ bildats en kom-mitté »Nya hem i gamla gårdar», som utan kostnad för staten bedrivit en energisk propaganda för bostadsförbättring.

Man är av den åsikten, att de här behandlade bostadsbestämmelserna komma att få mycket stor betydelse, när de hunnit bli fullständigt genom-förda. Vissa förändringar och förbättringar ha föreslagits; dessa diskuteras mera ingående i det följande.

10. Från alla håll vitsordas, att den statliga understödsverksamheten va-rit den drivande faktorn vid den standardförbättring av lönebostäderna, som kommit i gång på landsbygden. I första rummet torde härvidlag bostadsförbättringsbidrag och nybyggnadslån ha kommit till användning. Genom att dessa medel funnits tillgängliga ha hälsovårdsnämnderna haft möjlighet att uppställa skärpta fordringar, ty nämnderna ha för förbätt-ringarnas genomförande kunnat hänvisa till möjligheten att få lån och bi-drag från staten.

Resultatet av dessa stödåtgärder betecknas också från de flesta håll som gott. I ett par distrikt uppges anslagen ha varit relativt små och i ringa utsträckning gått till lantarbetarbostäder. Från Gotland vitsordas, att förbättringsbidragen och nybyggnadslånen ha varit till verklig välsig-nelse för det ändamål, för vilket de äro avsedda. Förklaringen till att så inte varit fallet på alla platser ligger nära till hands. »Sannolikt möter man här samma problem som i vissa andra delar av bostadspolitiken, nämligen att de kommunala myndigheterna kunna ådagalägga mycket olika grad av ini-tiativkraft då det gäller att utnyttja statlig bostadshjälp», har bostadssociala utredningen anmärkt i sitt för elt år sedan avgivna betänkande (S. O. U. 1937:43 sid. 30\*), och detta omdöme torde stå sig även i detta fall. Går man till rapporterna, ha 11 hushållningssällskap ansett verkan av dessa åtgärder vara betydande och 8 ha betecknat den som »ganska god». Intet har funnit åtgärderna betydelselösa. Bland de läkare, som uttalat sig i frågan, äro motsvarande tal 31, 7 och 10.

Även lån från lånefonden för lantarbetarbostäder (kungl. kungörelsen

den 28 juni 1935 nr 439) anses ha bidragit till en standardhöjning, ehuru i avsevärt mindre omfattning än bostadsförbättringsbidragen. Under det att 12 hushållningssällskap angivit resultatet av denna låneform såsom ganska gott, ha 7 icke tillskrivit den någon praktisk betydelse. Det relativt dåliga resultatet förefaller vara en följd av den tillämpade relativt höga räntesatsen (3.6 %), ty man har kunnat erhålla pengar lika billigt eller billigare i fria marknaden. Då dessutom fordringarna på säkerhet varit ganska stora, har man dragit sig för denna låneform.

11. Den statliga egnahemsverksamheten anses indirekt ha påverkat landsbygdens bostadsförbättringsverksamhet genom de standardtyper av bostäder den framskapat. Lantbrukare och andra ha sporrats till strävan efter bättre egnahem, och denna strävan har resulterat i bättre bostadstillgång och därmed bättre förhållanden överlag. Det är dock givet, att betydelsen av denna påverkan inte får överskattas.

Den i maj 1938 utfärdade kungörelsen (nr 247) om lån och bidrag av statsmedel för beredande av egnahem åt mindre bemedlade barnrika familjer har ännu icke hunnit åstadkomma några märkbara bostadsförbättrande resultat.

Den s. k. arbetarsmåbruksverksamheten har av enquêten att döma i södra och mellersta Sverige varit praktiskt taget betydelselös i sina indirekta verkningar för en förbättrad standard av lantarbetarbostäderna.

Södermanlands läns hushållningssällskaps egnahemsnämnd har uppskattat det inom länet befintliga antalet gifta och ogifta lantarbetare till c:a 6,000. Det är dock icke ovanligt, att arbetares hemmaboende vuxna söner äro anställda som arbetare å gården, och lägges härtil, att drängar ofta äro inneboende hos husbonden och icke ha egen lägenhet, följer härav, att antalet arbetarbostadslägenheter i länet är avsevärt mindre än 6,000. Genom bostadsförbättringsverksamheten ha lån och bidrag kunnat beviljas till förbättring av ej mindre än 984 arbetarbostadslägenheter, varav närmare 700 nu äro färdiga. De sålunda förbättrade lägenheternas antal torde motsvara c:a 15 % av totala antalet arbetarbostadslägenheter. Tyvärr föreligger icke någon liknande kvantitativ uppskattning från andra håll.

12. Fråga 12 berörde vissa principer för tillhandahållande av bostäder åt jordbrukets arbetskraft och löd:

a) Anser Ni det vara möjligt och lämpligt, att på en egendom ordna lantarbetarnas bostadsfråga på sådant sätt, att de tillfälliga gifta arbetarna förhjälpas till bostadsegnahem eller arbetarsmåbruk, medan de fasta arbetarna tillgodoses med lönebostäder?

b) Anser Ni det gamla torpsystemet fortfarande vara av större betydelse för jordbrukets tillgodoseende med arbetskraft? Angiv i sådant fall, om Ni anser nuvarande anordningar i fråga om prestationer och förmåner lämpligt avvägda eller om förändringar därvidlag äro önskvärda.

Huruvida man skall kunna ordna de tillfälliga lantarbetarnas bostadsfråga som föreslagits under a), anses vara beroende på möjligheterna för dessa arbetare att få sysselsättning året runt. Detta torde ställa sig mycket olika i olika län. På en del platser har utvecklingen börjat gå i riktning mot »egnahem». En provinsialläkare i Kalmar län har sålunda svarat: »Ja, såsom jag ovan påpekat har man börjat slå in på den vägen inom mitt distrikt, och då detta syntes mig vara enda möjligheten att här förskaffa lanbruksarbetarna drägliga bostadsförhållanden inom rimlig tid, torde det vara den mest rekommendabla vägen.» Även från ett distrikt i Uppland uppgives att »i stort sett arbetskraften redan är väsentligen fördelad efter detta system». Denna utvecklings goda sidor betonas även både från arbetsgivar- och arbetarhåll, men man varnar för en forcering av frågan. »Föreligga

icke förutsättningarna för en jämn sysselsättning», säger Svenska lantarbetareförbundet, »uppnår man endast att jordbrukarna garanteras en fast bosatt arbetarreserv, som helt är beroende av när och hur mycket deras arbetsprestation efterfrågas.» Lantarbetsgivareföreningen har pekat på de möjligheter till en mera tidsenlig avlöningsform, som en utveckling i denna riktning erbjuder: »En annan fördel är, att arbetaren i så fall kan helt kontantavlönas, varigenom hans förhållanden i viss mån närmas till industriarbetarens. För att nå ett sådant resultat behöver dock ej den vittgående förändring tillgripas, som innefattas i ett övergående till bostadsegna-hem. Lönebostäder komma givetvis att i överskådlig tid finnas; det föreligger emellertid numera en viss tendens att även i fråga om de fast anställda arbetarna helt kontantavlöna dessa och låta dem hyra de förutvarande löne-bostäderna.»

Att torpsystemet i rätt snabb takt förlorar sin betydelse för jordbrukets förseende med arbetskraft, är den allmänna uppfattningen. I vissa trakter synes det dock i rätt stor utsträckning bibehållas, om än under förändrade former. Dagsverkstorpen äro på väg att försvinna och ersättas av rena arrendeboställen, där arrendet helt utgår i kontant, vilken utveckling anses för-månlig. Om arrendena icke sättas för höga, synes detta system bereda någorlunda hyggliga levnadsförhållanden åt den tillfälliga arbetskraften.

Att arrendesystemet kan verka hämmande på bostadsförbättringsverksamheten hävdas av en förste provinsialläkare i Sydsverige, som skriver: »Vissa gårdar äro ständigt utarrenderade och ägaren har endast intresse av att upp-bära arrendet. Underhållet är överlåtet på arrendatorn. Denne har intet intresse av att lägga ned kostnader på hus, som ej äro hans egna, ännu mindre att bygga nya. Även om han får tillgodoräkna sig kostnaderna, blir det dock för honom en betungande utgift, som han ej helt får igen. Om ny-byggnad måste göras, blir synpunkten den att göra det så billigt som möj-ligt.»

Tjänsteläkare, som yttrat sig i ärendet, ha även poängterat de allmänna sociala fördelar, som en lösning av bostadsfrågan efter egnahemslinjen skulle innebära. Provsialläkaren i Skara skildrar den föreliggande situationen på följande sätt: »Det pågår en snabb koncentration av landsbygdens rörliga arbetskraft, som är van vid lant- och grovarbete, från torp och avlägset be-lägna lägenheter till den bättre jorden och till lägen i byar och vid under hela året farbara landsvägar. Där bygga de sina hus och ha en liten jordbit till dem. Lån få de billigt i sparbankerna. Då de få ett sådant läge, kunna de med sina lättviktsmotorcyklar nå arbeten inom en å två mils omkrets och likväl bo hemma. Därmed ökas deras möjligheter till försörjning. Bar-nens skolgång blir bättre ordnad etc. Denna naturliga process bör under-stödjas, ej bevarandet av äldre former.» En annan läkare trycker på den viktiga bostadsvården. »Det bör eftersträvas, att så många som möjligt inom dessa befolkningsgrupper beredas möjlighet att få egnahem. Stor skillnad råder mellan skötseln av lönebostäder å ena sidan och friköpta torp och lä-genheter å den andra. De senare må vara aldrig så små eller dåliga till sin beskaffenhet, på underhållet kan man nästan aldrig göra anmärkning. Det skulle vara lyckligt, om staten vid strävandet efter att förbättra lantar-betarnas bostäder i möjligaste mån tager hänsyn härtill och på allt sätt söker underlätta tillkomsten av egnahem och lägenheter, t. ex. friköp av torp etc.»

13. I enquêten hade även lämnats utrymme för de initiativ beträffande bostadsförbättringsverksamheten på landsbygden, som uppgiftslämnarna ha-de att framföra. Det gällde dels att klargöra, om man ansåg, att bättre re-sultat skulle kunna erhållas genom ändring av nuvarande bestämmelser om

statlig bostadshjälp, och dels att framlägga förslag till nya statliga åtgärder, som ansågos önskvärda i förevarande fall.

De framförda önskemålen ha varit många och skiftande. De beröra två huvudområden; nämligen å ena sidan bostadsinspektionen och kontrollen över utförda förbättringsarbeten, å den andra den statliga låne- och bidragsverksamheten.

Beträffande den första frågan är det främst tjänsteläkarnas erfarenheter och synpunkter som förtjäna beaktande. Som tidigare framhållits, har den nuvarande bostadsinspektionen utfallit mycket olika. För ett gott resultat fordras mycket stor förståelse hos provinsialläkarna för frågans vikt. Men detta är icke nog; det fordras hjälpande socialhygieniskt utbildade distrikts-sköterskor, det fordras arbetande hälsovårdsnämnder.

Bristfälligheter i något eller några av dessa hänseenden äro, som tidigare påpekats, mycket vanliga.

Som förhållandena nu äro, uppges det på många håll vara omöjligt för tjänsteläkaren att hinna inspektera mer än en del av sitt distrikt. »Med de för distriktets sanitära kontroll föreskrivna treårsplanerna» — skriver en provinsialläkare — »torde omkring 10 gårdar om året hinna genomgå och sålunda hela kontrollens genomförande vara färdigt om 150 år — —; då distriktssköterskorna övertagit insamlandet av primäruppgifterna, torde tiden kunna nedbringas till något tiotal år.» Även om denna skildring kan tyckas väl pessimistisk — en viss uppfattning om bostäderna fås även vid sjukbesök o. d. —, pekar den dock på vikten av, att tillräcklig tid kan anslås för bostadsinspektionen. I själva verket kanske det ofta är erforderlig tid och icke intresse som fattas. Det betonas också, att dessa bostadsinspektioner kunna inverka på läkarens ekonomi; ju driftigare verksamhet på det socialhygieniska området desto mindre inkomst av praktiken. Det är icke bara fråga om en tidsförlust; omnämnts har åtminstone ett fall, där läkaren förlorat sin praktik på de gårdar, mot vilka anmärkningar beträffande lönebostäderna framförts.

Ovannämnda synpunkter ligga till grund för åsikten, att bostadsinspektionen skulle vinna i effektivitet, om full ersättning vid detta arbete kunde utgå till läkarna för resekostnader m. m. Dessutom borde ytterligare några dagar anslås för inspektioner.

Distriktssköterskeorganisationen är under utbyggande i de flesta län, och när den blivit färdig, kan det bli möjligt att genomföra en permanent övervakning. Distriktssköterskornas bostadsinspekterande arbete måste stå under ledning och kontroll av provinsialläkarna samt, om så är möjligt, av en första distriktssköterska. Från ett håll rapporteras bristande intresse för bostadsfrågan från dessa sköterskors sida, på andra ställen synas de arbeta mycket intresserat.

På de platser, där hälsovårdsnämnderna bestå av samma personer som de, vilkas lönebostäder bli föremål för anmärkningar, är det av lättförstådda skäl svårt att få något uträttat. »Man tycks vara medlem i hälsovårdsnämnden icke för att beivra förekommande fel utan för att själv vara skyddad för anmärkningar», klagar en läkare. Förste provinsialläkaren i Östergötlands län anmärker: »Orsaken till våra hälsovårdsnämnders i regel otillfredsställande hälsovårdsarbete är att söka i vår nuvarande hälsovårdsorganisation, som innebär, att varje kommun skall utgöra ett eget hälsovårdsområde. På landsbygden är kommunalnämnden i regel hälsovårdsnämnd. Bristande förståelse för hälsovårdsproblem, bristande intresse för desamma samt även personliga hänsyn göra kommunalnämnderna i de små kommunerna ej skickade för en hälsovårdsnämnds uppgifter. Tillskapandet av större hälsovårdsområden med sakkunnig hälsovårdsnämnd, vars ledamöter äro obero-

ende av lokala hänsyn, är utan tvivel den viktigaste förutsättningen för ett effektivt hälsovårdsarbete.»

Av vad ovan sagts framgår, att mycket talar för införande av en tillsynsmyndighet, som kunde utöva systematisk övervakning av hälsovårdsnämndernas bostadshygieniska verksamhet. Provinsialläkaren i Kungsör har sammanfattat vad han anser bör göras för att nå bättre resultat: »För att lantarbetarnas lönebostäder skola kunna höjas till ungefärligen den standard, som avses i hälsovårdsstadgans 43 §, synes mig erfordras: 1) att distrikts-sköterskorna under tjänsteläkarens ledning och kontroll utföra ett planmässigt arbete i bostadsinspektion och bostadsvård, inberäknat dels en upplysande verksamhet för arbetsgivarna och arbetstagarna, dels också nöjaktigt samarbete mellan distrikts-sköterskorna å ena sidan, tjänsteläkarna och hälsovårdsnämnderna å andra sidan; 2) att reglerna för dylikt samarbete klargöras; 3) att hälsovårdsnämnderna iakttaga hälsovårdsstadgans klara föreskrifter och vidtaga de åtgärder i bostadsförbättrande syfte, som däri åsyftas; 4) att en av personlig och lokal hänsyn obunden tillsynsmyndighet utövar systematisk övervakning av hälsovårdsnämndernas ifrågavarande verksamhet; 5) att utöver viss övergångstid tillstånd till uppskov eller undantag böra kunna beviljas av ifrågavarande tillsynsmyndighet endast på särskild framställning och efter tjänsteläkarens hörande.»

Härmed är man inne på en annan viktig fråga, nämligen kontrollen av hur de statliga bidragen användas. Flera av de läkare, som synas vara förtrogna med bostadsförhållandena i sina distrikt, framhålla att uppenbara missförhållanden äro rådande på denna punkt.

Förste provinsialläkaren i Värmlands län skriver: »Det är mycket önskvärt, att statsbidrag icke beviljas till förbättrande eller anordnande av bostäder, med mindre de fylla vissa minimikrav beträffande antal rum, golvyta, biutrymmen m. m. Det är enligt min åsikt felaktigt att bevilja statsbidrag till bostadsförbättringar åt stora familjer, med mindre bostäderna redan från början ha minst två rum och kök.»

Provinsialläkaren i Älmhult: »Såsom ett önskemål må anföras, att den verksamhet, som bedrives, verkligen också kommer att ske efter hygieniska principer och ej efter slentrian... Från ett distrikt, där jag ingående känner förhållandena... ha åtskilliga exempel av mig anförts i officiella skrivelser på hur 'förbättrade' bostäder omedelbart efter reparationen eller tillbyggnaden varit färdiga att utdömas såsom ur de flesta synpunkter odugliga som bostäder. Skälen ha varit olika, men några kunna anföras: nytt golv lagt direkt på marken, kvarstående grundfukt, fönster som ej gå att öppna, bristande utrymmen för skafferi m. m.; huvudvikten med förbättringen har varit ytlig upprustning utan egentlig hygienisk betydelse... Allt detta till sist bottnande i frånvaro av sanitära synpunkter och frånvaro av samarbete mellan egnahemsstyrelsen och hygienens representanter.»

Provinsialläkaren i Vimmerby: »Det är synnerligen beklagligt, att landsbygdens bostadsbestånd förnyas under så lättvindiga former. Följden blir, att många nytillkomna bostäder måste anses vara mindervärdiga och icke uppfylla en för landsbygden önskvärd bostadsstandard... Det är på tiden att låta landsbygden få en byggnadsstadga samt att särskilda nämnder utses att handha dessa angelägenheter... Givetvis böra nämnderna få möjlighet och även skyldighet att konsultera sakkunskapen, arkitekter och läkare i önskvärd utsträckning...»

Provinsialläkaren i Dannemora: »De båda funktionerna: 1) sovrande av de frivilliga ansökningarna om förbättringsbidrag, så att dessa beviljas i någorlunda skaplig ordningsföljd och efter objektiva behov, samt 2) opartisk teknisk-ekonomisk synförrättning även beträffande sådana bostäder, som

bostadsinspektionen (det må vara läkare, sköterska eller hälsovårdsnämnd) hänvisar till sådan besiktning, utan att ansökan om bostadsförbättringsbidrag föreligger eller kan framskaffas — dessa båda funktioner synas kräva ett organ, gemensamt för hela länet, för att en samordning skall kunna komma till stånd mellan hälsovårdsstadgans bestämmelser, de kommunala tillsynsorganen och statens bidragsgivande verksamhet.»

Provinsialläkaren i Ängelholm: »Om tjänsteläkaren skall besiktiga, böra särskilda besiktningsdagar anslås; ... ett särskilt register över alla lönebo-städer bör uppsättas med fortlöpande kontroll ... Möjlighet att anlita en fackman, t. ex. en bostadsarkitekt, utan extra kostnad borde finnas. Hela lönebostadsproblemet borde centraliseras under länsstyrelsen ...»

Men läkarna äro icke ensamma om dessa erfarenheter. Södermanlands läns hushållningssällskaps egnahemsnämnd har funnit anledning påpeka följande:

»Egnahemsnämndens erfarenhet av den hittills bedrivna bostadsförbättringsverksamheten ger anledning framhålla önskvärdheten av sakkunnig granskning av ritningar och förslag, besiktning av lägenheterna samt kontroll av pågående och slutförda arbeten genom avsyningar. De organ, åt vilka dessa uppdrag anförtros, böra erhålla tillräckliga anslag för en dylik rådgivning och kontroll. Den sparsamhet, som vid bostadsförbättringsverksamheten tillämpas mot egnahemsnämnderna, medgiver anslag, som endast till hälften täcka omkostnaderna för en effektiv skötsel av verksamheten.»

Östergötlands hushållningssällskaps förvaltningsutskott är av samma uppfattning: »För sin del vill utskottet särskilt framhålla önskvärdheten av, att genom anslag av statsmedel hushållningssällskapen eller annan lämplig arbetskorporation sättes i tillfälle att anställa erforderligt antal fullt sakkunniga personer i och för förbättringarnas planläggning, genomförande och övervakning. I regel borde minst en dylik person — byggnadskonsulent — behövas inom varje hushållningssällskapsområde.»

Även om man vid bedömandet av dessa förslag tager hänsyn till att organiserandet av bostadsinspektionen hunnit olika långt i olika län, synes det här ifrågasätta kontrollorganet ha en viktig uppgift att fylla. Förste provinsialläkaren i Västmanlands län kommenterar visserligen länets tjänsteläkares anmärkningar på följande sätt: »Beträffande ändring av verksamheten, som omnämnts i punkt 9 och 13, synes sådan f. n. icke böra vidtagas, då de nya bestämmelserna ännu icke hunnit i praktiken omsättas på ett effektivt sätt. Utan tvivel arbetar sig ett kontrollsystem fram, som kommer att motsvara de krav, som från många håll rests på detsamma.»

Denna anmärkning torde gälla beträffande den nuvarande bostadsinspektionen i de flesta län: däremot torde någon avsevärd förbättring av den tekniska kontrollen icke vara att förvänta på denna väg. Finner man å andra sidan en sådan teknisk kontroll så önskvärd, att det tillsättes ett särskilt organ för densamma, ligger det nära till hands, att detta organ samverkar med läkaren vid bostadsinspektionen. Denna kontrollerande myndighet synes även böra sköta all upplysning och propaganda för bostadsförbättringsverksamheten t. ex. anordna kurser för byggmästare, lantarbetsgivare, hälsovårdsnämnder, provinsialläkare, distriktssköterskor m. fl. i fråga om arbetarbo-städernas planläggning, konstruktion, ekonomi och hygien, ävensom tillhandahålla ritningar o. s. v.

På en annan punkt har en stark opinion krävt förändring. Den nuvarande låne- och bidragsverksamheten anses visserligen böra fortsättas, men låneräntorna böra sänkas, anslagen ökas och ansökningsförfarandet förenklas.

De flesta uppgiftslämnare ha endast uttalat sina önskemål i allmänna ordalag, men vissa konkreta ändringsförslag återfinnas i yttrande av Södermanlands läns hushållningssällskaps egnahemsnämnd. Här framhålls bl. a.:

»1) Bostadsförbättringsbidrag böra alltid finnas tillgängliga att utgå med intill 1,200 kr. per lägenhet ävensom lån intill 70—80 % å kostnaden mot högst 2.5 % ränta. Bidrag böra blott utgå till dem, som äro i ekonomiskt behov därav för att kunna utföra arbetet.

2) Enklare ansökningsförfarande. Nuvarande omständliga procedur för lån ur arbetarbostadslånefonden (hälsovårdsnämnden—egnahemsstyrelsen—statskontoret) med ansökningar och ritningar i tre exemplar synes mången vara för besvärlig.

3) Lån och bidrag böra ständigt finnas tillgängliga för ansökan, så att hälsovårdsnämnd, läkare etc. kunna hänvisa vederbörande att omedelbart lämna in ansökan.

4) Förutom lån böra bidrag kunna utgå för nybildning av lägenheter. Stort behov av nya lägenheter föreligger i ett flertal fall.»

Det påpekas från andra håll, att räntan å nybyggnadslån och lån från lånefonden för lantarbetarbostäder för närvarande icke böra överstiga 3 %. Ett förslag värt beaktande är det från Gotland framförda, att självständiga lån och bidrag böra kunna utgå för anordnande av avlopp och vattenledning ävensom för inrättande av värmeledning och badrum.

Det är väsentligen dessa förslag till förändringar, som med olika motive-ringar framställts från skilda håll. Såsom framgår av redogörelsen, avse de mera förbättring än omläggning av den nuvarande bostadshjälpen. Man tycks vara allmänt övertygad om, att vad som nu göres för att förbättra lantarbetarnas bostäder, är nödvändigt av sociala skäl och att denna verksamhet bör fortsättas och utvidgas. Vid sidan om de positiva åtgärderna bör emellertid gå en intensiv upplysnings- och propagandaverksamhet, som även borde kunna bortarbetas alla de vanföreställningar om hygien och bostads-vård, som ännu leva kvar på landsbygden.

#### Bostadssociala utredningen.

Uppgifter rörande lönebostädernas standard i .....  
(Område)

1. Vilken ungefärlig del av inom Edert verksamhetsområde förefintliga f a m i l j e - b o s t ä d e r för lantarbetare o. d. anser Ni vara av så bristfällig beskaffenhet, att de för att motsvara de fordringar, som uppställas av gällande hälsovårdsstadga (43 §), borde
  - a) ersättas medelst nybyggnader? .....
  - b) ombyggas eller repareras? .....
2. Hur ställa sig motsvarande förhållanden med avseende på de o g i f t a lant-arbetarnas bostäder (drängstugor o. d.)? .....
3. I vad mån anser Ni förefintliga missförhållanden betingade av a) bostädernas beskaffenhet och utrustning? .....
- b) otillfredsställande bostadsvård och olämpliga bostadsvanor från de boendes sida? .....

4. I vad mån anses behovet av nya familjebostäder för lantarbetare under de senaste åren ha
  - a) minskats genom reducering av egendomarnas fasta arbetarstam och därav följande möjligheter att höja lönebostädernas standard genom sammanslagning av ettrumslägenheter, utsöndring av de sämsta bostäderna o. s. v.? .....
  - b) ökats genom att man å mindre gårdar sett sig föranlåten att anställa gifta lantarbetare i stället för ogifta? .....
5. Har under de senaste åren framträtt en påtaglig tendens att
  - a) öka lönebostädernas storlek (exempelvis genom att övergå från lägenheter om 1 rum och kök till sådana om 2 rum och kök eller öka golvytan från ex. 35 kvm till större mått)? .....
  - b) förbättra lönebostädernas bekvämligheter genom införande av vatten- och avloppsledning, elektriskt ljus, värmeledning, tvagnings- eller badrum, ventilerade skafferier, garderober, vindfång o. s. v.? .....
6. a) Anser Ni möjligheter föreligga under de närmaste åren till en mera allmän höjning av lönebostäderna upp till angivna standard? .....
- b) Om så icke är fallet, anser Ni hinder främst ligga i svårigheter för jordbrukarna att förränta lönebostäder av angivna standard? .....  
eller i svårigheter att anskaffa ordnad billig kredit för angivna ändamål? .....
7. I vad mån ha under de senaste åren stigande byggnadskostnader försvårat önskvärda förbättringar? .....
8. Anser Ni det möjligt att i jordbrukets kollektivavtal uppställa höjda minimikrav på lönebostäder och i så fall vilka: i fråga om familjebostäder (t. ex. minst 2 rum och kök)? .....
- i fråga om bostäder för ogifta arbetare (t. ex. viss minimiyta)? .....
9. Vilka verkningar beträffande lönebostädernas förbättring vill Ni tillskriva de år 1936 skärpta bostadsbestämmelserna i hälsovårdsstadgan i förening med bostadsövervakning genom hälsovårdsnämnder, tjänsteläkare och distrikts-sköterskor? .....
10. I vad mån anser Ni vidtagna statliga åtgärder av ekonomisk natur ha medverkat till en förbättrad standard hos lönebostäderna på landsbygden, nämligen
  - a) förbättringsbidrag och nybyggnadslån för bostadsbyggnadsföretag å landsbygden (kungl. kungörelser 1933 nr 473, 1934 nr 411, 1935 nr 438, 1936 nr 299, 1937 nr 654, 1938 nr 245 m. fl.)? .....
  - b) lån från lånefonden för lantarbetarbostäder (kungl. kungörelsen den 28 juni 1935, nr 439)? .....

11. I vad mån ha i samma syfte indirekt medverkat?  
a) egnahemsverksamheten (kungl. kungörelser 1928 nr 217—219 m. fl.)? ....  
b) kungörelsen den 27 maj 1938 nr 247 om lån och bidrag av statsmedel för beredande av bostäder i egnahem åt mindre bemedlade barnrika familjer? ....  
c) arbetarsmåbruksverksamheten (kungl. kungörelser 1933 nr 331, 1934 nr 234 m. fl.)? .....
12. a) Anser Ni det vara möjligt och lämpligt att på en egendom ordna lantarbetarnas bostadsfråga på sådant sätt, att de tillfälliga gifta arbetarna förhjälpas till bostadsegnahem eller arbetarsmåbruk, medan de fasta arbetarna tillgodoses med lönebostäder? .....
- b) Anser Ni det gamla torpsystemet fortfarande vara av större betydelse för jordbrukets tillgodoseende med arbetskraft? ..... Angiv i sådan fall, om Ni anser nuvarande anordningar i fråga om prestationer och förmåner lämpligt avvägda eller om förändringar därvidlag äro önskvärda .....
13. Anser Ni, att bättre resultat skulle kunna vinnas genom ändrade bestämmelser i fråga om någon eller några av ovan under punkterna 9, 10 och 11 angivna verksamhetsgrenar? ..... Angiv i så fall huru gällande bestämmelser enligt Eder mening borde ändras eller kompletteras (i syfte att bostadsförbättringshjälp mera skulle komma lönebostäder tillgodo, arbetarbostadslånefonden mera anlitas o. s. v.) .....
14. Vad önskar Ni i övrigt föreslå i syfte att genom statliga åtgärder åstadkomma en förbättrad standard hos lönebostäderna på landsbygden? .....
- ..... den ..... 1938.
- .....  
(namn och titel)  
.....  
(postadress och tel.nr.)

**Kap. 3. Förslag till åstadkommande av effektivare bostadsinspektion på landsbygden och till åtgärder avsedda att motverka byggnads-kostnadernas stegring.**

**a. Bostadsinspektionen på landsbygden.**

De i föregående kapitel redovisade enquêtesvaren rörande tillämpningen av hälsovårdsstadgans bestämmelser om bostad samt om bostadsinspektionens effektivitet ge vid handen, att hälsovårdsstadgans bestämmelser i och för sig äro fullt tillräckliga; i och med de förändringar, som genomfördes vid 1936 års riksdag och som äro i kraft sedan 1 januari 1937, kan hälsovårdsstadgan sägas vara tillfyllest, om den blott tillämpades. Det är dock uppenbart, att ännu effekten av de nya bestämmelserna varit mycket ojämn och i stort sett tämligen obetydlig, samt att de inspektionsorgan, som krävas för ett konsekvent tillämpande av bestämmelserna, ännu äro otillräckliga. Alltför mycket beror på huruvida man kan räkna med ett ojämnt uppträdande, ofta personligt betonat intresse från hälsovårdsnämnders, provinsialläkares och distrikt-sköterskors sida.

Erfarenheterna från de resor, de sakkunniga företagit, ha styrkt den uppfattningen, att den bostadsövervakning, som direkt kan utövas av de huvudsakligen med sjukvårdande uppgifter sysselsatta och inom mindre områden verksamma provinsialläkarna och distriktssköterskorna, icke inom närmare framtid kan bli fullt effektiv. Otvivelaktigt har inom den existerande organisationen uträttats mycket gott arbete och mera torde kunna förväntas, när organisationen inom en tioårsperiod blir fullt utbyggd. Redan synes det dock klart, att organisationen på bostadsövervakningens område kräver en komplettering med krafter, som äro fristående från lokala intressen, d. v. s. länsbostadsinspektörer. Sådana rymmas inom den nuvarande distriktsorganisationens ram. Det kan ifrågasättas, om det icke vore lämpligt att statsbidrag kunde utgå även för manlig bostadsinspektör inom större eller mindre områden.

Såsom nyss nämnts ha de nya bestämmelserna i hälsovårdsstadgans bostadsparagrafer varit i kraft sedan början av år 1937. Det vore av intresse, om en grundligare undersökning än den som varit möjlig för bostadssociala utredningen att företaga i och med den i föregående kapitel redovisade enquêten, kunde utföras angående dessa nya bestämmelsers verkan, hälsovårdsnämndernas sätt att tolka och tillämpa dem o. s. v. En dylik undersökning kunde lämpligen göras på ett representativt urval av kommuner i första hand i de län, där landsbygdsbostadsförhållandena påkalla mest uppmärksamhet, och i regi av institutet för folkhälsan utföras av för dylikt uppdrag lämpade och intresserade tjänsteläkare.

**b. De senaste årens byggnadskostnadsstegring på landsbygden och medlen att motverka denna.**

Vid en utredning rörande möjligheterna att genom statliga åtgärder åstadkomma en förbättrad standard hos lönebostäderna på landsbygden bör uppmärksamhet ägnas åt de på senaste tiden starkt stigande byggnadskostnaderna på landsbygden, vilka kunna innebära fara för att statens stödaktion göres overksam genom stigande arbetslöner och materialpriser.

Enligt Svenska handelsbankens byggnadskostnadsindex lågo materialkostnaderna i slutet av år 1935 vid 150 (1913 = 100), varefter de ökades upp till

184 i september 1937 för att sedermera successivt sjunka till 172 i juni 1938. Prissänkningen sedan september 1937 utgjorde 6.5 % och prisökningen sedan december 1935 14.7 %. Prisrörelserna på de särskilda slagen av byggnadsmaterial ha dock varit långt ifrån enhetliga. Medan priserna på tegel och cement legat så gott som oförändrade under hela perioden vid resp. 177 och 123 (tegelpriset visade dock en temporär nedgång till 166 i december 1935), ha byggnadsjärn och trä visat betydande prisfluktuationer. Järnpriset anges genom indextalet 86 i början av 1936, 149 i september 1937 och 101 i juni 1938, medan för trä motsvarande tal äro resp. 162, 209 och 197. Nu angivna indextal avse närmast förhållandena beträffande ett »normalhus» i Stockholm och kunna sålunda icke utan vidare tillämpas i fråga om andra orter och hustyper. Särskilt må framhållas, att de betydande prisrabatter, som kunna erhållas vid storbyggen, i regel icke kunna påräknas i fråga om de små byggnadsenheter, som i allmänhet förekomma på landsbygden.

Vad arbetslönerna beträffar, anges de i Svenska handelsbankens byggnadskostnadsindex med talet 248 för tiden t. o. m. juni 1937 och därefter med 271 eller 9.3 % högre. Dessa löneindextal, vilka äro baserade på timlönerna i de under ifrågavarande tidsperioder i Stockholm gällande kollektivavtalen, torde dock icke giva någon mera exakt bild av de faktiska arbetskostnaderna ens i huvudstaden, där ju nybyggnadsarbeten övervägande utföras på ackord och till priser, vilkas fluktuationer ingalunda sammanfalla med de trögrörliga avtalsenliga timlönerna. För andra orter och särskilt för landsbygden ha de nämnda löneindextalen föga praktisk betydelse och tillämpning.

I fråga om arbetskostnaderna på landsbygden och deras fluktuationer under de senaste åren stå vissa uppgifter att hämta ur bostadssociala utredningens enquete av augusti 1938 bland hushållningssällskap, tjänsteläkare m. fl. Frågeformulärets punkt 7 innehöll en fråga, i vad mån under de senaste åren stigande byggnadskostnader försvårat önskvärda förbättringar av lönebostäderna på landsbygden.

Såsom framgår av den i föregående kapitel lämnade redogörelsen, ha ej mindre än 18 av de 20 hushållningssällskapen i södra och mellersta Sverige uttalat, att stegringen av byggnadskostnaderna och särskilt av arbetslönerna i hög grad försvårat utförandet av önskvärda bostadsförbättringar, och liknande uttalanden föreligga från andra grupper av uppgiftslämnare. I fråga om kostnadsstegringens storlek anger hushållningssällskapets egnahemsnämnd i Södermanland, att byggnadskostnaderna redan 1934—35 ökats med över 30 %; lantarbetarbostäder i form av enfamiljhus om 2 rum och kök med modern utrustning (vatten- och avloppsledning, centraluppvärmning, tvätt-rum) uppgivas nu draga en kostnad av 8,000—9,000 kr. Östergötlands läns hushållningssällskap framhåller, att arbetslönerna för byggnadsarbetare stigit från 0.70 till 1.20 kr. per timme eller med över 70 %. Vid bostadssociala utredningens studieresa i Skåne uppgavs å en plats, att lantarbetarbostäder om 2 rum och kök, vilka för tre å fyra år sedan kostade c:a 3,000 kr., nu ej kunna uppföras för lägre pris än 5,000 kr. på grund av stigande arbetslöner och materialpriser.

Svenska lantarbetsgivareföreningen har till bostadssociala utredningens enquete — såsom i det föregående omnämnts — påpekat, att byggnadskostnadsstegringen sammanhänger med den fackliga organiseringen av hithörande arbetare på landsbygden, vilken jämväl utgör ett hinder mot det självbygge, som av ålder presterats på landsbygden.

För att närmare belysa organisationsväsendet och löneförhållandena i fråga om landsbygdens byggnadsarbeten ha upplysningar inhämtats dels ur tillgängligt fackligt tryck, dels genom hänvändelse till vederbörande organisationer.

Det för här ifrågavarande byggnadsarbeten betydelsefullaste fackförbundet, Svenska byggnadsträarbetareförbundet, meddelar i sin års- och revisionsberättelse för år 1937 följande uppgifter om förbundets omfattning, vilka kompletterats för år 1938:

| Vid slutet av år | 1928   | 1929   | 1930   | 1931   | 1932   | 1933   | 1934   | 1935   | 1936   | 1937   | 1938<br>( <sup>31/3</sup> ) |
|------------------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|-----------------------------|
| Antal avdeln.    | 165    | 183    | 204    | 224    | 239    | 237    | 240    | 269    | 298    | 332    | 363                         |
| » medl...        | 15,383 | 17,882 | 20,083 | 21,790 | 21,800 | 20,862 | 22,166 | 25,426 | 28,913 | 31,611 | 34,827                      |

Om man bortser från depressionsåren 1932 och 1933, har förbundet sålunda visat en kraftig utveckling, vilken under de senaste åren inneburit tillkomsten av c:a 30 nya avdelningar och 3,000 medlemmar per år.

Att denna ökning till mycket väsentlig del kommit från landsbygden framgår av följande sammanställning, vilken är grundad på en i »Byggnadsträarbetaren», årg. 1938 nr 6, införd översikt av medlemsantalet inom förbundets olika avdelningar:

|                                       | Samtl. avd.<br>avd. medl. |        | Avd. 261—360<br>avd. medl. |       |
|---------------------------------------|---------------------------|--------|----------------------------|-------|
| Städer .....                          | 108                       | 22,465 | 3                          | 61    |
| Köpingar och municipalsamhällen ..... | 103                       | 4,925  | 17                         | 523   |
| Landskommuner .....                   | 140                       | 5,120  | 80                         | 2,275 |
| Summa                                 | 351                       | 32,510 | 100                        | 2,859 |

Det framgår härav, att medan inom förbundet i dess helhet bortåt hälften av avdelningarna och  $\frac{1}{5}$  av medlemmarna äro lokaliserade till landsbygden, stiga motsvarande tal till c:a  $\frac{4}{5}$ , om man ser på de 100 senast bildade fackföreningarna. Byggnadsträarbetareförbundets expansion under de senaste åren har huvudsakligen avsett smärre orter på landsbygden samt däromkring liggande områden inom viss radie (t. ex. 20 km).

Det anförda innebär, att inom ifrågavarande områden hos byggmästare, vare sig organiserade i Svenska byggnadsindustriförbundet eller oorganiserade, tillämpas byggnadsfackets kollektivavtal, vilka efter avtalsuppgörelsen i juni 1937 stipulera timlöner för byggnadsträarbetare på lantliga orter av 1.20, 1.25 eller 1.31 kr. Därjämte föreskrives, att allt arbete, varå pris finnes utsatt i fastställd ackordsprislista, skall utföras på ackord med tillämpning av samma lista, varvid uppmätning och uträkning av ackordsarbete utföres gemensamt av arbetsgivaren eller dennes ombud och av arbetarna eller ombud för dem. De timförtjänster, som erhållas vid ackordsarbete, pläga väsentligt överstiga de ovannämnda timlönerna vid tidlönsarbete.

Efter liknande grunder, ehuru ej med samma framgång, ha under senare år övriga byggnadsfackförbund strävat att, med utgångspunkt från arbetslönerna i städer och stadsliknande samhällen, skapa enhetliga avtalsförhållanden genom att bilda nya avdelningar på lantliga orter och därigenom utvidga området för sitt inflytande. Ifrågavarande fackförbund äro Svenska murareförbundet, Svenska grov- och fabriksarbetareförbundet, Svenska målareförbundet, Svenska bleck- och plåtslagareförbundet och Elektriska arbetareförbundet samt Svenska transportarbetareförbundet (för c:a 3,000 medlemmar) och Stenindustriarbetareförbundet (för c:a 450 medlemmar), samtliga anslutna till »Samverkande byggnadsarbetareförbunden», vilken kartell f. n. räknar över 110,000 medlemmar. Utanför denna stå de i Svenska metallindustriarbetareförbundet organiserade rörarbetarna, vilka i mån av det allt allmännare införandet av vatten- och avloppsledning, centraluppvärmning m. m. blivit av allt större betydelse även för landsbygdens byggnadsförhållanden.

Strävandena att utsträcka städernas byggnadsarbetspriser till lantliga orter ha haft att bryta sig mot landsbygdens, närmast av lant- och skogsarbetarlönerna betingade lägre arbetsprisnivå, vilken exempelvis för byggnads-snickare inneburit timlöner sällan överstigande 0.75—1.00 kr. På sådan grundval hade bl. a. kollektivavtal med lantbyggmästare, godsägare m. fl. i åtskilliga bygder ingåtts av Riksförbundet landsbygdens folk (R. L. F.). Detta vållade konflikter med byggnadsfackförbunden, och i oktober 1937 träffades en överenskommelse, enligt vilken R. L. F. förband sig att icke vidare ingå några byggnadsavtal i södra och mellersta Sverige och ej heller i Norrland på platser, där byggnadsfackförbunden ha lokalavdelningar.

Denna överenskommelse har numera uppsagts och nya förhandlingar upptagits, dock hitintills utan resultat. Enligt R. L. F:s uppfattning har på området inträtt en ny situation genom att i det i oktober 1938 ingångna nya kollektivavtalet mellan Svenska lantarbetsgivareföreningen och Svenska lantarbetareförbundet intagits särskilda arbetslöner för byggnadsarbetare, nämligen vid egentligt byggnadsarbete 0.85 kr. och vid grovarbete 0.70 kr. per timme. Detta gäller anställning utan naturaförmåner. Erhållas bostad och bränsle samt ev. potatisland, sänkas timlönerna till resp. 0.77—0.75 och 0.62—0.60 kr., medan om fri kost, logi och tvätt gives, timpenningen blir resp. 0.55 och 0.40 kr.

Vad denna lönesättning kommer att innebära i praktiken kan ännu ej överblickas. Särskilt synes det oklart, om avtalet skall avse ej allenast för år eller annan längre tidsperiod anställda gårdssnickare o. d. utan även för kortare tid av lantarbetsgivare sysselsatta byggnadsfackmän.

Ett uttalande i ämnet har nyligen gjorts av socialstyrelsen i utlåtande över 1934 års byggnadsindustrisakkunnigas betänkande. Styrelsen förklarar, att styrelsen för sin del kan instämma i de sakkunnigas uttalanden om att särskilda åtgärder icke för närvarande synas erforderliga från det allmännas sida, vad beträffar städer och stadsliknande samhällen. I fråga om landsbygden åter anser styrelsen, att särskilt under de senaste åren förmärkts tendenser hos byggnadsarbetarorganisationerna att å organiserade byggnadsarbetare, arbetande efter kollektivavtalens arbetspriser, förbehålla jämväl sådan byggnadsverksamhet, som tidigare jordbruksbefolkningen själv plägat utföra med hjälp av egna yrkesmän. Även om en successiv utjämning av de för närvarande mycket växlande byggnadsarbetarlönerna å olika orter kan anses vara av omständigheterna motiverad, säger styrelsen, må framhållas, att en sådan häftig och olikformig stegring av timlöner och ackordspriser, som av tillgängliga uppgifter att döma nu synes försiggå åtminstone inom vissa delar av landsbygden, kan befaras medföra sociala vådor genom att fördyra och förhindra från statens sida påkallade och understödda åtgärder till höjande av bostadsstandarden för den mindre bemedlade landsbygdsbefolkningen och särskilt för lantarbetarna. Dylika förhållanden, vilka ej beröras i byggnadsindustrisakkunnigas betänkande, synas enligt socialstyrelsens mening böra påkalla uppmärksamhet från det allmännas sida.

De synpunkter, som här anlagts på utvecklingen av lönekostnaderna inom byggnadsarbete på landsbygden, kunna i stor utsträckning tillämpas även beträffande prisbildningen på material, i synnerhet sådant som åtgår för installation av sanitära och arbetsbesparande anläggningar, såsom vattenledning, centralvärme o. s. v.

Det läge, som sålunda inträtt på landsbygdens byggnadsmarknad, anser bostadssociala utredningen vara förtjänt av synnerlig uppmärksamhet jämväl ur de synpunkter utredningen har att anlägga. Bliva förhållandena på detta område ej uppodrade på ett tillfredsställande sätt, löper man fara,

att de åtgärder, som av staten kunna vidtagas till förbättring av lönebostädernas standard och i allmänhet i bostadsförbättrande syfte på landsbygden, kunna förlora en väsentlig del av sin effekt.

De åtgärder, som kunna vidtagas på detta område, synas enligt bostads-sociala utredningens mening för närvarande böra begränsas till att, eventuellt under statlig ledning, söka påskynda och fullfölja de förhandlingar, vilka, som förut nämnts, redan upptagits mellan på området intresserade organisationer.

#### **Kap. 4. Förslag till ekonomiska åtgärder till förbättring av lantarbetarbstäderna jämte författningsutkast.**

##### **a. Allmän motivering.**

De senare årens bostadspolitiska verksamhet innebär ett statsmakternas accepterande av den uppfattningen att otillfredsställande bostadsförhållanden äro ett socialt och folkhygieniskt ont, vars bekämpande — även med betydande ekonomiska uppoffringar — är en av den nutida socialpolitikens mest angelägna uppgifter. Bland motiven till den rad av bostadspolitiska åtgärder, som under åren 1933—38 vidtagits, har särskilt framhåvts det, som grundar sig på bostadens betydelse för hemlivet, för de uppväxandes miljö och för de hemarbetande hustrurnas arbetsförhållanden. Det är naturligt, att verksamheten att förbättra bostadsförhållandena i första hand inriktats på att undanröja olägenheter på de punkter, där dessa föreligga mest påtagligt: att genom upprustning och ersättningsbyggnad förbättra landsbygdens bostäder, vilkas kvalitetsstandard enligt allmänt vedertagen och bestyrkt uppfattning ofta är beklagligt låg, samt att motverka trångboddhet och otillfredsställande bostadsförhållanden överhuvud taget för de större familjerna med minderåriga barn, den för bostadsnöd starkast utsatta familjekategorien.

Det kan med fog hävdas, att å ena sidan lantarbetarbstädernas beskaffenhet och lantarbetarfamiljernas levnadsförhållanden äro sådana, att de allmänna motiv, som föranlett de senare årens bostadspolitiska åtgärder, kunna sägas vara i särskilt hög grad tillämpliga, men att å andra sidan denna kategori av bostäder och familjer äro svåra att nå med de samhälleliga hjälpåtgärder, som kommit till användning inom bostadspolitiken. I föregående kapitel 2 har belysts, huruom lantarbetarbstäderna genomsnittligen äro av betydligt sämre beskaffenhet än landsbygdsbostäderna i allmänhet och oftare förete fundamentala brister av diskvalificerande art. Under senaste decennium ny- eller ombyggda bostäder utgöra en mindre del av lantarbetarbstadsbeståndet än vad som gäller för landsbygdsbostadsbeståndet som helhet; förnyelsen av lantarbetarnas bostäder har sålunda varit förhållandevis svag, vilket är en av betingelserna för deras genomsnittligen otillfredsställande beskaffenhet. Lantarbetarfamiljerna äro ofta stora — enligt preliminära uppgifter från den särskilda folkräkningen 1935/36 hyser nära vart sjätte lantarbetarhushåll tre eller flera barn under 15 år, en frekvens av flerbarnsfamiljer som är mer än dubbelt så hög som den som gäller för stadsbefolkningen. En betydande del av landets flerbarnsfamiljer äro lantarbetarfamiljer, vilka endast i begränsad omfattning kunna komma i åtnjutande av statens hjälp till anskaffande av en god bostad i form av bostadsanskaffningslån och familjebidrag till egna hem (jfr nedan). Den primitiva bostadsutrustningen, som är regel med mycket få undantag be-

träffande lantarbetarbostäder, avsaknaden av vatten- och avloppsledning, otillräckliga och hygieniskt olämpliga uppvärmningsanordningar, dålig köksutrustning, brist på biutrymmen för förvaring av kläder och matvaror o. s. v. gör bostaden svårskött och arbetet för hemmets skötsel och barnens vård ofta över hövan tyngande, i synnerhet som i många fall lantarbetarhustruns arbetskraft till stor del tages i anspråk för arbete utanför hemmet. Tung arbetsbörda och dålig bostadsutrustning i förening medföra ofta att bostadens vård eftersättes, varigenom en redan dålig bostad blir ännu sämre. — Det är utan vidare uppenbart, att de sociala och hygieniska skäl, varmed den statliga bostadshjälpen främst motiverats, äro i högsta grad tillämpliga, när fråga är om lantarbetarbostäderna. Det är rimligt, att de åtgärder, som statsmakterna vidtaga för bostadsförhållandenas förbättring, komma lantarbetarfamiljerna till godo i en utsträckning, som svarar till lantarbetarbostadsproblemets omfattning och plats i den allmänna svenska bostadsfrågan.

Såsom minst lika angeläget framstår behovet av åtgärder till förbättring av lantarbetarbostäderna, om det ställes mot bakgrunden av frågan om »landsbygdens avfolkning» och rekryteringen av arbetskraft till jordbruket. I bostadssociala utredningens betänkande av år 1937 med förslag rörande lån och bidrag av statsmedel till främjande av bostadsförsörjningen för mindre bemedlade barnrika familjer i egnahem m. m. framhölls den väsentliga betydelse, som är att tillskriva bostädernas beskaffenhet och utrustning, när fråga är om möjligheterna att genom statliga åtgärder minska klyftan mellan stad och land i materiella levnadsvillkor och sociala och kulturella levnadsvanor. I sitt betänkande angående »landsbygdens avfolkning» (Stat. off. utr. 1938:15) har även befolkningskommissionen understrukt bostädernas betydelse i förevarande sammanhang. Det är allmänt bekant, och behöver ej här närmare utvecklas, att den berörda frågan är mest akut beträffande den kvinnliga arbetskraften, som är särskilt beroende av bostaden som arbetsplats. Från många andra håll och i många former, i pressen, från föreningars och organisationers sida o. s. v. har under de senaste åren givits uttryck för en växande opinion i denna fråga. Lantarbetarnas fackliga organisationer se, såsom naturligt är, som en av sina viktigaste uppgifter att påtala och få undanröjda underhålliga lönebostäder. Även från lantarbetsgivarnas sida har kunnat konstaterats ett långt starkare intresse än tidigare för förbättring av arbetarbostäderna. Den uppfattning man numera i allt vidare kretsar möter i fråga om standardkraven på bostäderna är avsevärt olika den liknöjdhet och slentrian, som ännu för något tiotal år sedan var tämligen allmän.

Av icke minst betydelse äro dessa växande krav på bostaden för rekryteringen av arbetskraft till jordbruket. I och med den höjning av lantarbetarnas kontantlöner, som skett under senare år, har den relativa betydelsen av lönebostadens kvalitet ur anställningssynpunkt blivit allt större. Det har påpekats — måhända något överdrivet, men i fråga om tendensen otvivelaktigt riktigt — att statarnas »nomadisering» numera huvudsakligen sker mellan de underhålliga bostäderna: goda bostäder betyda mera fast och varaktigt till gården knuten arbetskraft, dåliga bostäder nomadiserande arbetskraft. Det kan icke råda något tvivel om att numera en lantarbetsgivarers möjligheter att anställa och behålla god arbetskraft är i långt högre grad än tidigare beroende av om han kan erbjuda goda bostäder. Ju mera uppfattningarna på detta område omformas, ju mera kraven på bostädernas utrymme, hygieniska kvalitet och tekniska utrustning växa — och ingen anledning finns att antaga att de skulle upphöra att

växa och bli mera allmänna — desto mera blir det ett direkt ekonomiskt intresse för lantarbetsgivaren att hålla goda bostäder för att säkra en god arbetskraftsrekrytering. Dessa på jordbrukets arbetsmarknad verkande krafter — å ena sidan de stigande krav på bostäderna, som ställas från lantarbetarnas fackliga organisationers sida, å andra sidan lantarbetsgivarnas, delvis med det egna ekonomiska intresset förbundna, ökade förståelse för betydelsen av bättre bostäder för gårdens arbetare — ge skäl till förhoppningar om ett energiskt omdaningsarbete beträffande jordbrukets lönebostäder under kommande år, i den mån de ekonomiska resurserna därtill ges.

Dessa på arbetsmarknaden verkande krafter ha dock ännu sin begränsning, dels och främst i jordbrukets ekonomiska läge, som icke överlag tillåter en tillräckligt snabb och grundlig omdaning av lönebostäderna, dels även i en på sina håll ännu kvardröjande brist på intresse. Det självklara beroende, vari förbättringen av lantarbetarbostäderna står till jordbrukets ekonomiska bärkraft, gör det befogat att betrakta statliga ekonomiska åtgärder på området i viss mening såsom ett led i det allmänna jordbruksstödet. Utifrån ett dylikt betraktelsesätt bör dock icke dragas den konsekvensen, att allt som behövs är att höja och säkra jordbruksnäringens ekonomiska läge och att åtgärder speciellt avseende bostäderna skulle vara obehövlige. De bostadspolitiska åtgärder av subventionskaraktär, som under senare år vidtagits, grunda sig ju på den uppfattningen, att en lösning av bostadsfrågan i alla dess delar efter den målsättning, som på sociala och hygieniska grunder uppställles såsom normerande, under nuvarande förhållanden icke kan åstadkommas helt inom kostnadsprincipens ram utan förutsätter statens och kommunernas ingripanden med ekonomiska åtgärder, vilka innebära, att kostnaderna för bostäderna delvis täckas av offentliga medel. Det finnes intet skäl, varför detta betraktelsesätt icke skulle kunna tillämpas på frågan om statliga åtgärder, som avse lantarbetarbostädernas förbättring. Det givnes vidare — trots de nyss diskuterade krafter, som verka på jordbrukets arbetsmarknad — ingen garanti för att enbart en allmän förbättring av jordbrukets ekonomi skulle utlösa en omdaningsverksamhet av den styrka och snabbhet som från statsmaktens sida kan ställas som önskvärd. Angelägenheten att övervinna den tröghet, som beträffande bostadsförbättringen ännu gäller även oberoende av de ekonomiska hindren, och att påskynda utvecklingstakten på detta område gör det befogat att sätta in speciella stödåtgärder beträffande bostäderna.

Sådana åtgärder böra gälla såväl nybyggnad som ombyggnad av lantarbetarbostäder och sålunda utan den begränsning till om- eller ersättningsbyggnad, som utmärker bostadsförbättringsverksamheten. Det är visserligen icke sannolikt att lantarbetarbostadsbeståndet som helhet kommer att tillväxa, men på vissa håll torde en i och för mera ordnad arbetskraftsförsörjning företagen övergång från ogifta till gifta arbetare betyda behov av nya familjebostäder för lantarbetare; det stöd staten lämnar anskaffning av bättre lantarbetarbostäder bör kunna givas även i sådana fall. Däremot synes frågan om förbättring av de ogifta lantarbetarnas bostäder efter vad därom sagts i kapitel 2 böra lösas genom tillämpning av hälsovårdsstadgans bestämmelser utan särskilda ekonomiska stödåtgärder.

*Befintliga stödformers tillämplighet beträffande lantarbetarbostäderna.* Man torde ha att utgå från, att inom överskådlig tid lönebostadssystemet kommer att vara att räkna med såsom den viktigaste bostadsupplåtelseformen för arbetarna inom jordbruket. Härvid inräknas även sådana fall, då vid upplåtelse av bostaden till arbetare vid gården en viss hyra beräknas;

skillnaden mellan dessa fall och de, där bostaden utan någon beräkning av dess penningvärde ingår som en löneförmån, är av mera formell innebörd. Vissa möjligheter till övergång till egnahemssystem föreligga visserligen och ha i någon utsträckning realiserats. Dessa möjligheter ha ökat genom trafikmedlens utveckling (bussar, cyklar, lättviktsmotorcyklar) och stå till buds huvudsakligen i tätare bebyggda områden med skiftande sysselsättningstillfällen samlade inom en begränsad geografisk rayon, varigenom arbetaren för sin sysselsättning icke är bunden till en enda arbetsplats i närheten av det egna hemmet. Det synes dock icke sannolikt, att övergång från lönebostadssystem till egnahemssystem inom beaktansvärd framtid skulle kunna bidra till uppräckning av lantarbetarnas bostadsförhållanden i någon större utsträckning. I den mån sådan övergång göres, stå — där övriga förutsättningar därtill äro för handen — de former för bostadshjälp, som föreligga i egnahemslånen samt de speciella lånen och bidragen för flerbarnsfamiljer i egnahem, till buds, och de sakkunniga finna ingen anledning att föreslå särskilda åtgärder, som för lantarbetare skulle underlätta övergången, vilken visserligen kunde innebära en betydlig förbättring av bostadsförhållandena men samtidigt ofta vore vanskelig med hänsyn till sysselsättningsmöjligheterna. En allmän lösning av lantarbetarnas bostadsfråga på denna väg skulle f. ö. — om den överhuvud vore möjlig — kräva mycket lång tid. För överskådlig tid komma lantarbetare att bo i lägenheter, upplåtna av arbetsgivaren. Problemet om lönebostädernas förbättring kvarstår.

Då lönebostaden äges av arbetsgivaren och i löneavtalet blott upplåtes till nyttjande under anställningstiden, är det uppenbart, att de bostadspolitiska stödformer, som kommit till användning i bostadssubventionen till förmån för barnrika familjer, i detta sammanhang icke äro tillämpliga. Denna senare subvention är utformad med hänsyn till de boende familjernas i tiden växlande behov och förmåga att bekosta bostaden. För jordägaren är kostnaden att hålla lönebostäder en stående och av de boende familjernas storlek och sammansättning i stort sett oberoende kostnad; för de boende familjerna, å andra sidan, representerar bostaden icke en del av levnadskostnaderna utan en del av löneförmånerna, som väljes icke för sig utan i och med anställningsförhållandet som helhet.

Ett statligt stöd till förbättring av jordbrukets lönebostäder kan sålunda icke utformas direkt med hänsyn till de växlande behoven hos de lantarbetarfamiljer, som skola bebo lägenheterna. I sitt betänkande av år 1937 med förslag rörande lån och bidrag av statsmedel till främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer i egnahem m. m. föreslog de sakkunniga, såsom förut nämnts, en bidragsform, som visserligen icke skulle vara anpassad till familjernas individuella behov (såsom är fallet med bidragen till barnrika familjer i hyreslägenheter respektive egnahem) men dock beroende av huruvida den lägenhet, till vilken bidrag utgick, var bebodd av familj med flera minderåriga barn. Bostadssociala utredningens uppdrag i dåvarande sammanhang avsåg att finna former, vari denna sedan år 1935 gällande bostadssubventionen till förmån för barnrika familjer kunde komma även landsbygdens flerbarnsfamiljer till godo, och syftet med förslaget var att även i fråga om lönebostäderna befordra tillkomsten genom ny- och ombyggnad av bostäder, vilka i fråga om utrymme och standard i övrigt uppfyllde de krav på bostad för barnrik familj, som allmänt utgjorde förutsättningar för ifrågavarande art av statshjälp.

Vid de fortsatta överläggningar, som speciellt ägnats problemet om den lämpliga formen för statshjälp till lantarbetarbostäder, ha de sakkunniga funnit den begränsning, som ligger i att knyta bidraget till villkoret att lä-

genheten bebos av flerbarnsfamilj, mindre rationell. Det måste te sig konstlat, att ett bidrag, som utgår till jordägaren, göres beroende av sammansättningen av den familj, som mer eller mindre tillfälligt bebor bostaden. Syftet att befördra tillkomsten av goda familjebostäder kan upprätthållas på allmänna grunder. Stora familjer äro vanligare inom lantarbetarklassen än inom de flesta andra samhällsgrupper. Även om åtskilliga lantarbetarhushåll äro så små, att de skulle kunna anses försvarligt hysta i en mindre lägenhet, måste dock den normen uppställas, att lantarbetarbostäderna — åtminstone i flertalet fall — skola vara tillräckliga som familjebostäder. På större gårdar med många bostäder må en differentiering av arbetarbostadsbeståndet vara möjlig, men på mindre gårdar, där endast ett fåtal arbetare sysselsättas, böra bostäderna vara så tilltagna, att de äro tillräckliga även när bland de växlande innehavarna kommer en större familj. När stöd av statsmedel gives ny- och ombyggnad av lantarbetarbostäder är det därför befogat att generellt uppställa de minimikrav på bostaden, som pläga ställas på en god familjebostad.

Utifrån dessa synpunkter har i det förslag, som de sakkunniga i det följande framlägga, bidragsformen utformats utan anknytning till den statsunderstödda verksamheten till främjande av mindre bemedlade barnrika familjers bostadsförsörjning.

I betänkande med förslag rörande lån och bidrag av statsmedel till främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer i egna hem m. m. anförde, såsom i det föregående berörts, de sakkunniga som sin uppfattning, att bostadsförbättringsverksamheten icke är en ändamålsenlig form av bostadshjälp för familjerna i lönebostäder, och sågo i den ringa utsträckning, vari denna hjälpform kommit till användning för lönebostäder, en bekräftelse på denna uppfattnings riktighet. Som förklaring till att en förhållandevis ringa del av bostadsförbättringsverksamheten, som dock till stor del motiverats med behovet av förbättring av lönebostäder, kommit att inriktas på lönebostäderna, anförde de sakkunniga: »Huruvida sådan bostadshjälp kommer att utgå, beror ju icke blott på arbetarlägenhetens beskaffenhet, utan väl lika mycket på vederbörande arbetsgivares intresse för saken och möjlighet att för ändamålet komma i åtnjutande av bidrag från det allmännas sida. I senare hänseendet står den lånebeviljande myndigheten i viss mån i ett svårlöst dilemma, beroende på att det ekonomiska understödet ju tillfaller ägaren-arbetsgivaren och icke bostadsinnehavaren-arbetaren och det vare sig den förres ekonomiska villkor äro goda eller dåliga. Är nämligen ägaren välbärgad, framstår det oegentligt, att han av skattemedel skall tillgodonjuta allmänt understöd för att upprusta sina arbetarbostäder. — — — Arbetar tvärtom ägaren under ekonomiska svårigheter — ett fall som kan inträffa vare sig egendomen är stor eller liten — bortfaller visserligen det nyss angivna skälet emot understödets beviljande. Men detta understöd motiveras icke av ekonomisk nödställdhet hos bostadsinnehavaren. Ett understöd givet under sådana förhållanden måste även, med hänsyn till ett jordbruksföretags affärsmässiga karaktär, stundom betyda en premiering av den mindre dugliga företagarren. Tack vare sitt ekonomiska obestånd får han tillgodonjuta en värdestegring av sin egendom genom ett understöd, som primärt blott åsyftar att förbättra bostadsförhållandena för hans arbetare. I och för sig måste det framstå mindre egentligt, att en egendomsägare i sådant läge, att han, i egenskap av obemedlad eller mindre bemedlad, skulle kunna få subvention för upprustning av sina arbetarbostäder, ofta icke äger tillräckligt intresse eller förmåga att driva igenom förbättringsarbetet.»

De fortsatta undersökningar, som de sakkunniga utfört i och med den i föregående kapitel 2 refererade enquêten samt under sina resor, ha i stort sett bekräftat denna uppfattning. Visserligen ha otvivelaktigt bostadsförbättringsbidragen — i eller utan kombination med nybyggnadslån — på många håll verkat stimulerande i betydlig grad även för förbättring av lantarbetarbostäderna. Så har exempelvis i Södermanlands län en omfattande upprustning av lantarbetarbostäder med hjälp av bostadsförbättringsbidrag kommit till stånd, ofta med även kvalitativt goda resultat. Men verkan har varit mycket ojämn och, sedd i förhållande till det totala förbättringsbehovet i landet, skäligen obetydlig. Av de c:a 60,000 bostadsförbättringsföretag, som sedan 1933 kommit till stånd med statsbidrag, ha endast högst 5,000 avsett lantarbetarbostäder. Med hänsyn särskilt till det faktum, att lantarbetarbostadsbeståndet innehåller en större andel av kvalitativt underhaltiga lägenheter än övriga delar av landsbygdens bostadsbestånd, framstår resultatet av bostadsförbättringsverksamheten på detta område såsom hittills mindre tillfredsställande.

Härtill är att lägga den anmärkningen, att den upprustning av lantarbetarbostäder, som utförts med hjälp av bostadsförbättringsbidrag, ofta innebär en visserligen i och för sig välbehövlig uppsnygning och förbättring av bostaden men icke avskaffat de konstruktiva fel, varmed bostaden varit behäftad. Bristen på sakkunnig byggnadsteknisk rådgivning och kontroll, okunnighet om och bristande förståelse för tekniska och sanitära utrustningsdetaljer, som icke höra till den traditionella utrustningen av enkla landsbygdsbostäder, samt det relativt ringa bidragsbeloppet ha samverkat till att resultatet av upprustningen i många fall endast blivit en förbättring på ytan och ett undanskjutande till framtiden av en i längden mera ekonomisk, grundligare sanering.

Dessa brister i bostadsförbättringsverksamhetens resultat med avseende å lantarbetarbostäderna, resultatens ojämnhet och otillräcklighet i kvantitativt hänseende och deras otillräcklighet i många fall i kvalitativt hänseende, ha enligt de sakkunnigas uppfattning sin grund i olägenheter av såväl psykologisk som ekonomisk art, som följa med engångsbidragsformen. (Det bör understrykas, att dessa kritiska synpunkter gälla endast bostadsförbättringsbidrag till förbättring av lantarbetarbostäder, däremot icke bidrag till förbättring av småbrukarlägenheter, bostadsegnahem och andra ägarlägenheter på landsbygden.) Den ojämna verkan av bidragen beror säkerligen till en del på avsaknaden av enhetliga bedömningsgrunder såväl vid prövningen av det av hälsoskäl påkallade förbättringsbehovet som vid behovsprövningen i avseende å jordägarens ekonomi — och därjämte givetvis på olikheter i det intresse och den energi, som hälsovårdsnämnder och egnahemsnämnder ådagalägga för saken. Det är uppenbart, att trots alla för verksamheten utfärdade direktiv bedömningsgrunderna för den dubbla behovsprövningen varit skäligen lösa och växlande, och det har icke kunnat undvikas, att resultaten ofta framstå såsom slumpartade och godtyckliga. Å ena sidan väcker beviljandet av bidrag i många fall avund, å andra sidan verkar stundom oviljan att taga emot bidrag utan återbetalningsskyldighet hämmande.

Det är vidare ofrånkomligt, att den nuvarande engångsbidragsformen innebär ett gynnande av mindre förbättringsarbeten framför större och sålunda har bidragit till det nyss påtalade missförhållandet, att medel slundom lagts ned i ytliga upprustningsarbeten, som föga ökat bostadens verkliga värde. Genom att bidraget i och med maximeringsregeln samt praxis icke varierar proportionellt med förbättringsarbetenas kostnader (och delvis genom att räntan på nybyggnadslånen är relativt hög), skapas ett ekonomiskt

motiv för jordägaren att föredraga mindre, nödortftig — och stundom ej ens nödortftig — upprustning, för vilken en större del av kostnaderna bli täckta genom bidraget, framför mera genomgripande om- eller ersättningsbyggnad och förbättring av utrustningen, vilken — särskilt med tanke på den starkt fortskridande höjningen av kraven på bostäder på landsbygden — skulle vara mera rationell men från vilken de höga omedelbara kostnader, som jordägaren har att bära, avskräcka.

Beträffande lånen ur lånefonden för lantarbetarbostäder framhöllo de sakkunniga i 1937 års betänkande med förslag rörande lån och bidrag av statsmedel till främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer i egnahem m. m., att dessa lån dittills tagits i anspråk i ytterst ringa omfattning, eller till ett belopp av endast c:a 76,000 kronor, fördelade på 14 lån. Under det år, som därefter förflutit, har den totala lånesumman ökats till c:a 150,000 kronor, fördelade på 29 lån. Fortfarande kan sålunda sägas, att dessa lån hittills saknat praktisk betydelse. Allmänt har klagats över att räntan på lantarbetarbostadslånen (3.6 %) varit för hög. I sitt förenämnda betänkande föreslogo de sakkunniga såsom i och för sig befogat med hänsyn till rådande räntenivå på den allmänna marknaden, att räntan på dessa lån skulle sänkas till den för bostadsanskaffningslånen gällande räntesatsen, d. v. s. till medelräntan för statens upplåning mot obligationer under det budgetår, som närmast föregått det varunder lånet beviljats, med tillägg av en fjärdedels procent (f. n. tillhoppa 3  $\frac{1}{4}$  procent). Dessutom föreslogs, att till dessa lån skulle knytas bidrag i form av årliga annuitetsslåtnader, vilka bidrag, såsom förut nämnts, förbundos med villkoret att bostaden beboddes av flerbarnsfamilj.

Det är sannolikt, att en sänkning av räntan på lantarbetarbostadslånen skulle komma dessa lån att tagas i anspråk i betydligt högre grad än vad som hittills varit fallet. Men å andra sidan är det med hänsyn till jordbrukets ekonomiska läge uppenbart, att detta medel enbart är otillräckligt för att inom överskådlig tid åstadkomma en höjning överlag av lantarbetarbostädernas standard upp till en nivå, som kan sättas som normerande för goda familjebostäder. De sakkunniga ha i det föregående hävdadt den uppfattningen, att de skäl, som kunna givas för speciella bidrag utöver lån till statens självkostnadsränta med syfte att möjliggöra tillkomsten av för större familjer lämpliga bostäder, också i stort sett kunna anföras som skäl för bidrag till lantarbetarbostäder i allmänhet, om än bidragsformen måste bli annorlunda på grund av lantarbetarbostadens karaktär av lönebostad och även bidragets storlek utmätas efter andra grunder, icke direkt efter de boende familjernas behov utan med hänsyn till jordbrukets ekonomiska läge.

#### b. Förslag.

De i det föregående anförda synpunkterna kunna sammanfattas i följande punkter:

1. En lösning av lantarbetarbostadsproblemet genom övergång från lönebostadssystem till av arbetsförhållandet oberoende egnahems- eller hyresbostadssystem är möjlig endast i mycket begränsad omfattning. Särskilda åtgärder, utöver redan existerande stödåtgärder för bildande av egnahem o. s. v., för att underlätta en sådan övergång synas icke påkallade. Lantarbetarbostadsfrågan är inom överskådlig tid i huvudsak en lönebostadsfråga.

2. Jordbrukets ekonomiska läge medger f. n. icke utan bidrag av offentliga medel en tillräckligt snabb och grundlig allmän förbättring av lantarbe-

tarbostadsbeståndet efter de normer, som böra sättas för goda familjebostäder och som tillämpas inom de grenar av den bostadspolitiska verksamheten, där syftet är att skapa familjebostäder. Enbart lån till statens självkostnadsränta är sålunda icke tillräckligt. De bidragsformer, som användas för subvention av familjebostäder i egnahem eller hyreshus, äro icke tillämpliga i fråga om lantarbetarbostäder.

3. Bostadsförbättringsbidragen ha visserligen verkat stimulerande på förbättringsverksamheten även i fråga om lantarbetarbostäder, men effekten har till följd av psykologiska och ekonomiska olägenheter varit ojämn, slumpartad, kvantitativt otillräcklig i det stora hela och kvalitativt ofta otillfredsställande.

Utiifrån dessa utgångspunkter ha de sakkunniga sökt finna en bidragsform, som ekonomiskt är ungefär likvärdig med det nuvarande engångsbidraget, men såvitt möjligt saknar dettas psykologiska och ekonomiska olägenheter. Lån till underränta eller lån, räntefritt under viss tid, motsvarande högst 80 procent av byggnadsföretagets kostnader, amorterat på 20 år samt givet utan behovsprövning i avseende å jordägarens ekonomi synes vara lämpligt såsom sådan bidragsform.

Det kan invändas, att ett lån med underränta eller räntefritt och ett engångsbidrag är reellt sett samma sak och att skillnaden är av bokföringsteknisk natur. Detta är dock att förbise viktiga psykologiska realiteter. Ett lån — även räntefritt — som till varje öre återbetalas torde icke i den allmänna uppfattningen ha den allmosekaraktär, som gärna tillkommer ett bidrag utan återbetalningsskyldighet. De hämningar, som följa av bidragets karaktär av gåva utan motprestation och av den utan strikta, enkla regler företagna och därför mer eller mindre godtyckliga behovsprövningen, torde till väsentlig del kunna undvikas vid den föreslagna formen av lågförräntat eller viss tid räntefritt lån.

För dylika lån bör icke uppställas någon maximeringsregel. Lantarbetsgivarens eget ekonomiska intresse torde utgöra en tillräcklig garanti för återhållsamhet vid utmätandet av kostnaderna för byggnadsföretag för ifrågasvarande ändamål. Genom att lån, motsvarande viss del av byggnadskostnaderna, med vissa lättnader i form av underränta eller räntefrihet viss tid givas utan begränsning till visst maximibelopp undanröjes det speciella ekonomiska motiv som vid nuvarande bidragssystem jordägaren har att föredraga mindre byggnadsarbeten framför större, grundat därpå att bidraget täcker större del av kostnaderna för ett mindre arbete. De sakkunniga ha syftat att avväga det här föreslagna bidraget i form av underränta eller räntefrihet på sådant sätt, att det blir ungefär likvärdigt med nu utgående bostadsförbättringsbidrag vid medelstort kostnadsbelopp. Detta innebär, att det föreslagna bidraget blir något mindre gynnsamt än bostadsförbättringsbidraget vid smärre arbeten, såsom vid en ytlig upprustning, men mera gynnsamt vid större, mera grundliga ombyggnadsarbeten och ersättningsbyggnad.

I efterföljande tablåer illustreras, hur olika sätt att med eller utan bidrag och vid olika räntesatser finansiera byggnadsföretag till varierande belopp (en egen insats, motsvarande 20 % av byggnadsvärdet, i form av arbete eller kapital oräknad) ställa sig inbördes med avseende å de annuiteter, låntagaren har att erlägga, samt nuvärdet av hans skuldåtaganden, räknat efter  $3\frac{1}{4}$  % ränta. Beräkningarna gälla belopp å 6,000, 4,000 respektive 2,000 kronor. Bostadsförbättringsbidrag ha antagits utgå med varierande belopp av 1,000, 750 respektive 500 kronor för de olika stora byggnadsarbetena. De jämförda fallen äro följande: 1) bidrag + lån å 4 %, 2) bidrag + lån å  $3\frac{1}{4}$  %, 3) enbart lån å 2 %, 4) enbart lån å  $1\frac{1}{2}$  %, 5) enbart lån, räntefritt

10 år, därefter löpande med  $3\frac{1}{4}$  % ränta. Amorteringstiden har i samtliga fall satts till 20 år och fast annuitet beräknats.

**A. Kostnadsbelopp 6,000, bidrag 1,000 kr.**

|    | Annuitet                                  | Nuvärde   |
|----|-------------------------------------------|-----------|
| 1. | 367: 91 .....                             | 5,349: 18 |
| 2. | 343: 89 .....                             | 5,000: —  |
| 3. | 366: 94 .....                             | 5,335: 07 |
| 4. | 349: 48 .....                             | 5,081: 29 |
| 5. | åren 1—10: 300; åren 11—20: 356: 19 ..... | 4,705: 59 |

**B. Kostnadsbelopp 4,000, bidrag 750 kr.**

|    | Annuitet                                  | Nuvärde   |
|----|-------------------------------------------|-----------|
| 1. | 239: 14 .....                             | 3,476: 94 |
| 2. | 223: 53 .....                             | 3,250: —  |
| 3. | 244: 63 .....                             | 3,556: 76 |
| 4. | 232: 99 .....                             | 3,387: 53 |
| 5. | åren 1—10: 200; åren 11—20: 237: 46 ..... | 3,137: 06 |

**C. Kostnadsbelopp 2,000, bidrag 500 kr.**

|    | Annuitet                                  | Nuvärde   |
|----|-------------------------------------------|-----------|
| 1. | 110: 37 .....                             | 1,604: 71 |
| 2. | 103: 17 .....                             | 1,500: —  |
| 3. | 122: 31 .....                             | 1,778: 31 |
| 4. | 116: 49 .....                             | 1,693: 69 |
| 5. | åren 1—10: 100; åren 11—20: 118: 73 ..... | 1,568: 53 |

Det är klart att de jämförelseresultat, som kunna dragas ut ur dessa tablåer, äro bundna av de valda förutsättningarna i fråga om bidragsbelopp i deras förhållande till kostnadsbeloppen, de räntesatser, med vilka kostnaderna utöver bidragen räknas skola förräntas, den tid för vilken räntefrihet (i fallen 5) räknas gälla, samt den räntesats, efter vilken nuvärdena beräknas. Beträffande bidragsbeloppen torde emellertid de valda beloppen ansluta sig mycket nära till dem, som i verkligheten ha varit normala vid förbättringsarbeten av olika storlek. Den i fallen 1) valda räntesatsen, 4 %, är den som gäller för de nybyggnadslån, som kunna beviljas tillsammans med bostadsförbättringsbidrag; sådana lån kunna dock icke utgå i den omfattning, som i exemplen antages, varför det antages, att låntagaren har att förränta kostnader utöver bidrag och nybyggnadslån efter den för de senare gällande räntesatsen. Fallen 2) innebära kombination av bostadsförbättringsbidrag och lån ur lånefonden för lantarbetarbostäder med de modifikationerna av villkoren för dessa, som de sakkunniga tidigare föreslagit såsom i och för sig befogade, d. v. s. till statens självkostnadsränta sänkt räntesats samt borttagande av maximeringsregeln. För bedömningen av det inbördes förhållandet mellan ett system med engångsbidrag och ett system med lågförräntade eller viss tid räntefria lån synes det förra lämpligast representeras av fallen 2), där räntesatsen är den som i växande utsträckning kommit att tillämpas vid socialpolitiskt motiverade bostadslån av statsmedel. Fallen 3) och 4) avse att visa effekten av olika grader av underränta, gällande under lånets hela löptid, medan fallen 5) representera lån till statens självkostnadsränta med efterskänkande av räntan under de första 10 åren.

Bland de jämförelser, som kunna göras mellan siffrorna i ovanstående tablåer, må följande särskilt påpekas. Vid ett kostnadsbelopp av 6,000 kro-

nor motsvarar ett engångsbidrag av 1,000 kronor mycket nära en underränta av 2  $\frac{1}{2}$  %, om kostnaderna utöver bidraget skola förräntas efter 4 %, och en underränta om 1  $\frac{1}{2}$  %, om dessa kostnader skola förräntas efter statens självkostnadsränta. Vid de lägre kostnadsbeloppen blir däremot — trots att bidragen då räknas lägre — anordningen med underränta av de i exemplen valda graderna för låntagaren ogynnsammare än engångsbidrag. Nuvärdet av låntagarens skuldåtaganden vid ett lån på 2,000 kronor till en ränta av 1  $\frac{1}{2}$  % är sålunda — som exempel — nära 200 kronor högre än nuvärdet vid det lån på 1,500 kronor till statens självkostnadsränta, som i fallet C 2 antages kombinerat med ett bidrag på 500 kronor. Det framgår av dessa jämförelser, att vid ett system med underränta under lånets hela löptid en bidrageffekt, jämförlig med de nuvarande engångsbidragen, kan vid medelstort eller lägre kostnadsbelopp nås endast vid en ränta, lägre än 1  $\frac{1}{2}$  %.

Den för låntagaren avgjort fördelaktigaste anordningen vid högre kostnadsbelopp är den, som representeras av fallen 5), lån till statens självkostnadsränta med räntefrihet de första 10 åren. Omräknat till nuvärde motsvarar ett sådant lån på 6,000 kronor ett ekonomiskt stöd, som är nära 300 kronor större än ett engångsbidrag på 1,000 kronor, när kostnaderna utöver bidraget skola förräntas efter 3  $\frac{1}{4}$  % (alltså även något större än engångsbidrag till det av förra riksdagen beslutade maximibeloppet, 1,200 kronor). Vid högre kostnadsbelopp är ett dylikt under 10 år räntefritt lån även avsevärt gynnsammare än lån till en ränta av 1  $\frac{1}{2}$  %, löpande under hela amorteringstiden.

Om sålunda lån med 10 års räntefrihet innebär ett större ekonomiskt stöd än ett bidrag på 1,000 kronor jämte lån till statens självkostnadsränta vid ett kostnadsbelopp av 6,000 kronor, är motsatsen fallet, när kostnadsbeloppet är 2,000 kronor och bidraget 500 kronor. Vid detta kostnadsbelopp motsvarar de 10 årens räntefrihet ett stöd, som är ungefär 70 kronor mindre än ett engångsbidrag på 500 kronor, kombinerat med lån till statens självkostnadsränta. Vid ett kostnadsbelopp av 4,000 kronor och 750 kronors bidrag är återigen den förra anordningen något gynnsammare för låntagaren än den senare. Om man undersöker, när dessa här jämförda stödformer — lån till statens självkostnadsränta med 10 års räntefrihet respektive bidrag + lån till nämnda ränta, löpande under hela amorteringstiden — äro ekonomiskt likvärdiga, och om vid jämförelsen väljes det engångsbidragsbelopp, som genomsnittligen gällt i bostadsförbättringsverksamheten, nämligen 700 kronor, finner man att vid ett belopp av ungefär 3,250 kronor sådan likvärdighet nås. Detta svarar väl till det syfte, de sakkunniga i det föregående deklarerat, att söka avväga stödet i form av underränta eller räntefrihet viss tid på sådant sätt, att det blir ungefär likvärdigt med nu utgående bostadsförbättringsbidrag vid medelstort kostnadsbelopp. Detta innebär även, att stödet blir något mindre gynnsamt än bostadsförbättringsbidraget vid smärre arbeten, men mera gynnsamt vid större, mera grundliga ombyggnadsarbeten respektive nybyggnadsarbeten, vilket tillgodoser syftet att undanröja det ekonomiska gynnande av yttlig upprustning framför radikal sanering, som enligt de sakkunnigas uppfattning är ett fel hos det nuvarande systemet. Det bör anmärkas, att ett ökat stöd för större, minskat stöd för mindre arbeten icke innebär ett gynnande av större jordägare framför mindre. Det torde tvärtom förhålla sig så, att hittills de mindre jordbrukarna av finansiella skäl haft svårast att genomföra större arbeten, varför en omläggning av stödverksamheten beträffande lantarbetarbostäder i här diskuterad riktning måhända skulle innebära största fördelen för dessa mindre jordbrukare.

De sakkunniga ha i det föregående anført skäl av psykologisk och ekonomisk art, varför lån till underränta eller viss tids räntefrihet äro att föredraga framför engångsbidrag, när det gäller statens stöd till förbättring av lantarbetarbostäderna. Inför valet emellan lån till underränta, löpande hela amorteringstiden, och lån till statens självkostnadsränta med efterskänkande av räntan under 10 år må — utöver det som framgår av de ovan utförda numeriska jämförelserna — anföras följande. Det synes ur vissa synpunkter vanskligt att för ett särskilt ändamål fastställa en räntesats, som helt saknar anknytning till marknadens sedvanliga räntesatser. Ur denna synpunkt förefaller det vara avgjort att föredraga att bestämma räntesatsen på lånen till den numera för allt flera av de socialpolitiskt motiverade bostadslånen gällande, d. v. s. statens självkostnadsränta samt att giva det av det bostads-sociala ändamålet motiverade stödet formen av ett efterskänkande av räntan under viss tid. Ännu en synpunkt talar härför. Ett av de allmänna motiven för statens stöd åt förbättring av lantarbetarbostäderna grundar sig på jordbrukets nuvarande ekonomiska läge. Även om ingenting med bestämdhet kan förutses beträffande jordbrukets framtida utveckling, må man ha rätt att utgå från, att jordbrukets ekonomiska villkor så småningom i framtiden skola genom fortskridande rationalisering, genom fortsatt organisering av produktions- och avsättningsförhållanden o. s. v. så stabiliseras, att det kan uppbära en godkännbar bostadsstandard för jordbrukets arbetare. En anordning med räntefrihet under viss tid framstår — samtidigt som den utgör en mycket effektiv stödform — såsom en för begränsad tid av samhället gjord insats i syfte att nå en snabbare och grundligare förbättring av lantarbetarnas bostadsstandard än som statens hjälp förutan vid nuvarande förhållanden för jordbruket vore möjlig.

På de i det föregående anförda skälen vilja de sakkunniga föreslå, att det statliga stödet åt lantarbetarbostäder gives formen av lån till statens självkostnadsränta med efterskänkande av räntan under de första 10 åren av lånets löptid.

*Övriga lånevillkor.* Då den låneverksamhet för förbättring genom ny- eller ombyggnad av lantarbetarbostäder, som de sakkunniga föreslå, är avsedd att omfatta all sådan förbättringsverksamhet utan behovsprövning i anseende till jordägarens ekonomi, skulle den nuvarande lånefonden för lantarbetarbostäder, vilken såsom förut nämnts anlitats i ytterst ringa omfattning, mista sitt ändamål. Det synes därför lämpligt att denna lånefond användes för här ifrågakarande ändamål. Därför torde vissa förändringar i lånevillkoren utöver de i det föregående föreslagna, sänkningen av räntesatsen till statens självkostnadsränta samt eftergiften av räntan under 10 år, vara av behovet påkallade.

I fråga om amorteringstiden, nu bestämd till 20 år, synes ingen anledning till ändring föreligga. Praktiska skäl tala för att fast annuitet beräknas under den tid räntan löper; övergången mellan den räntefria och den räntebärande perioden blir vid denna anordning mindre kännbar.

Beträffande lånets storlek i förhållande till byggnadskostnaderna, för närvarande 70 %, finnas skäl som tala för en höjning. Ofta utgör svårigheten att driva upp medel utöver lån, bidrag och egna prestationer i form av arbete och material för täckning av de engångskostnader, byggnadsföretaget drager, ett av de största hindren som jordägaren möter. Med hänsyn härtill vilja de sakkunniga föreslå, att lånet kan utgå med belopp, motsvarande högst 80 % av de för byggnadsföretaget uppskattade kostnaderna.

För lån ur lantarbetarbostadslånefonden godtages nu som säkerhet inteckning intill  $\frac{5}{6}$  av fastighetens genom taxeringsbevis eller på annat, av egna-

hemsstyrelsen godkänt sätt intygade värde. Det är otvivelaktigt, att detta krav på säkerhet i många fall verkar prohibitivt och likaså skulle krav på kompletterande säkerhet i form av borgen komma att utestänga många jordägare från möjligheten att erhålla lån för sina lantarbetarbostäder. Å andra sidan böra förlustriskerna beträffande lån av här ifrågavarande art icke överdrivas. Lånen amorteras snabbt och inteckningssäkerheten gäller i hela fastigheten. Förlustrisken ligger huvudsakligen däri, att en låntagare av andra anledningar än skuldåtaganden för arbetarbostäderna kommer på obestånd och de lånebeviljande myndigheterna ha givetvis att pröva lånesökandes allmänna solvens. Med hänsyn till det socialpolitiska syftet i detta sammanhang: att åstadkomma goda familjebostäder för lantarbetare, synes det de sakkunniga befogat att sänka kraven på säkerhet sålunda att som säkerhet godtages inteckning i vederbörande fastighet intill ett belopp icke överstigande fastighetens genom taxeringsbevis eller, då taxeringsvärde ej är åsatt fastigheten, på annat godtagbart sätt intygade värde. Denna säkerhet kan uppenbarligen icke anses bankmässig, vilket betyder att en del av den subvention, som staten åtager sig, har formen av risktagande utöver bankmässiga normer. Dylikt risktagande, motiverat på socialpolitiska grunder, förekommer ju i många fall såväl inom den statsunderstödda bostadsbyggnadsverksamheten som inom vissa grenar av jordbruksstödet. Om låneförluster uppkomma, har dock låneverksamhetens sociala ändamål, bättre bostäder, uppfyllts.

*Hinder mot missbruk.* Föreskrifter, ägnade att förhindra att lånen och den därtill knutna subventionen i form av räntefrihet viss tid (samt en särskild, i det följande föreslagen premie) missbrukas, torde vara nödvändiga. Det missbruk, som i första hand kräver beaktande, är att de bostäder, för vilkas byggnad eller förbättring statens stöd givits, användas till icke avsett ändamål, d. v. s. icke användas såsom bostäder för gårdens arbetare, utan exempelvis hyras ut till andra personer. I händelse sådant missbruk förekommer, bör givetvis lånet omedelbart kunna uppsägas till betalning och dessutom den subvention, som tillgodonjuts av låntagaren i form av räntefrihet jämte premie, kunna återfordras. Den möjlighet att kringgå bestämmelser avsedda att förhindra missbruk, som ligger i att lånet i förtid återbetalas, bör också observeras; i sådant fall bör möjligheten att återfordra för lantarbetarbostad erhållen subvention bevaras.

Å andra sidan bör hänsyn tagas därtill, att helt legitima skäl kunna föreligga för att en bostad, som med statens stöd tillkommit som lantarbetarbostad, i framtiden kan komma att övergå till annan användning. Den fortskridande rationaliseringen minskar behovet av arbetskraft och det kan vara svårt eller omöjligt att lång tid i förväg bedöma det framtida arbetskraftsbehovet vid ett jordbruk. Det vore oskäligt att återfordra en för lantarbetarbostad erhållen subvention därför att bostadens fortsatta användning som lantarbetarbostad icke längre är förenlig med jordbrukets rationella drift. Däremot bör i sådant fall fortsatt subvention i form av räntefrihet — om förändringen av bostadens användning skulle inträffa under de första 10 åren efter lånets beviljande — icke längre utgå.

Med hänsyn till här anförda möjligheter bör föreskrivas, dels att till ansökan om lån skall fogas en motiverad uppskattning av gårdens framtida behov av arbetskraft, dels att räntefriheten skall upphöra om på grund av förändringar i jordbruksdriften en bostad, för vilken lån beviljats, icke längre lämpligen kan användas som bostad för gårdens egna arbetare, men i övrigt inga förändringar med avseende å lånet vidtagas. Om vid prövning av vederbörande myndighet uppgiven anledning till att bostad icke längre användes som lantarbetarbostad icke kan godtagas, skall lånet omedelbart uppsägas till

betalning och erhållen subvention i form av räntefrihet och premie återfordras. För att förhindra, att en dylik föreskrift kringgås genom förtidsbetalning av lånet, bör vidare krävas, att låntagare, som i förtid betalar lånet, skall lämna en skuldförbindelse på belopp, motsvarande den erhållna subventionen, vilket belopp skall kunna återfordras, om inom den normala tiden för lånets återbetalande bostaden av icke godtagbara skäl användes för annat ändamål än det avsedda.

*Standardkrav på bostäderna.* I det föregående ha de sakkunniga motiverat sin uppfattning, att i fråga om utrymme, hygienisk kvalitet och utrustning hos lantarbetarbostäder, för vilkas uppförande eller förbättring statens stöd erhålles, i stort sett samma krav böra uppställas som de, som gälla för familjebostäder enligt kungörelsen 1938: 247. Härvid är dock undantag att göra beträffande hustypen. När det gäller lantarbetarbostäder gives ingen anledning att kräva enfamiljshus. Det torde tvärtom ofta vara av praktiska skäl lämpligt att inrymma lägenheter för lantarbetare i hus med två eller flera lägenheter. Någon särskild föreskrift rörande hustyp anse de sakkunniga icke behöfvlig.

Beträffande kraven på utrymme (minimum 2 rum och kök), utrustning (centralvärme, vatten- och avloppsledning, god köksutrustning), planlösning (tillräckliga biutrymmen o. s. v.) och utförande samt behovet av goda typritningar, arbetsbeskrivningar, granskning, rådgivning och kontroll vilja de sakkunniga hänvisa till vad därom sagts i 1937 års betänkande med förslag rörande lån och bidrag av statsmedel till främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer i egnahem m. m., vilket till alla delar synes tillämpligt i här förevarande sammanhang. Särskilt må understrykas lämpligheten att uppställa som ett allmänt krav, att lägenhet skall vara försedd med vattenledning och central uppvärmningsanordning, när så kan ordnas inom rimlig kostnad. — Att beräkna och angiva vad som i detta sammanhang är att anse som »rimlig kostnad» möter vissa svårigheter. För det första äro prisbildningsförhållandena på landsbygden beträffande för ifrågavarande ändamål behöfvlig såväl arbetskraft som material skäligen varierande; i det föregående har understrukits angelägenheten av att dessa förhållanden genom förhandlingar bringas till en mera tillfredsställande ordning. För det andra variera kostnaderna alltefter huruvida vattentäkt och centralvärmeanläggning behöva anordnas för varje lägenhet eller kunna anordnas gemensamt för flera lägenheter; särskilt i fråga om vattenledning kunna därjämte de yttre betingelserna växla starkt. I normala fall torde vattenledning och centralvärme enligt uppgift kunna ordnas inom en kostnad av omkring 800 kronor per lägenhet.

I fråga om genomförandet av dylika »moderniteter» i landsbygdsbostäderna överhuvud och måhända särskilt i lantarbetarbostäder har man dessvärre att räkna med en delvis av kostnadsskäl betingad men delvis helt irrationell tröghet. De allmänna skäl, som i det föregående anförts för angelägenheten att förbättra lantarbetarbostäderna och såmedelst minska klyftan i fråga om materiella villkor och levnadsföring mellan stad och landsbygd, kunna med särskild styrka hävdas, när det gäller dessa ting. Det synes därför de sakkunniga befogat att vid utformningen av statens stöd för förbättring av lantarbetarbostäder införa en särskild stimulans, möjligen begränsad till en övergångsperiod, för att bostäderna förses med sådan ur hygienisk och arbetsekonomisk synpunkt viktig och rationell utrustning som vatten- och avloppsledning samt centralvärme, även om engångskostnaden för jordägaren skulle te se hög. En sådan stimulans kunde ges i form av en särskild premie till fixt belopp, vilken utgår i de fall, där såväl vat-

ten- och avloppsledning inom lägenheten samt central uppvärmningsanordning av tillfredsställande beskaffenhet införas, samtidigt som lägenheten i övriga hänseenden är av god beskaffenhet. Med hänsyn till den vikt, denna fråga enligt de sakkunnigas uppfattning har, vilja de sakkunniga föreslå en dylik premie till ett belopp av 300 kronor.

Det synes även önskvärt, att utvecklingen i fråga om utrymmesstandarden i lantarbetarbostäderna kunde påverkas i riktning utöver den som minimum för statshjälp sätta 2 rum- och kök-standarden. Man torde dock icke ha att vänta, att inom överskådlig tid en högre standard skall kunna praktiskt förverkligas såsom allmän: redan en höjning till allmän 2 rum- och kök-standard betyder en mycket betydande förbättring, jämfört med nu rådande förhållanden, och av praktiska hänsyn (möbleringsmöjligheter, bostadens skötsel o. s. v.) torde lantarbetarfamiljerna ofta föredraga en något mindre bostad framför en större. Dock kvarstår önskvärdheten att påverka utvecklingen i riktning mot större lägenhetstyper, särskilt med hänsyn till de mycket stora familjerna, och det ter sig därför befogat att låta den nyss föreslagna premien utgå även i de fall, att bostäder om 3 rum och kök (eller mera) byggas, förutsatt att bostaden i övrigt är av god beskaffenhet samt planlösningen är av för ändamålet lämplig art. Vederbörande lånebeviljande myndighet torde ha att se till, att icke genom dylik premiering det utbildas för landsbygdsförhållanden olämpliga lägenhetstyper.

*Förfarande vid ansökan om lån.* Det är ett ofta uttryckt önskemål, att det nu vid ansökan om bostadsförbättringsbidrag respektive lantarbetarbostadslån tillämpade förfarandet kunde förenklas. Vid det system för statligt stöd åt förbättring av lantarbetarbostäderna, som de sakkunniga i det föregående föreslagit, synes ingen anledning finnas att använda hälsovårdsnämnd eller annan kommunal myndighet som instans i ansökningsproceduren. Ansökan torde lämpligen kunna ställas direkt till egnahemsnämnd med egnahemsstyrelsen som central prövningsinstans.

*Kostnaderna för de föreslagna åtgärderna.* I bostadssociala utredningens föregående betänkanden har framhållits, att en exakt kalkyl över totalkostnaderna för genomförandet av ett över en längre följd av år utsträckt bostadsanskaffningsprogram icke är möjlig. Särskilt gäller detta landsbygden, där bostadsanskaffningen till stor del måste tänkas ske i form av om- och tillbyggnad.

Nybyggnad eller total ombyggnad efter den standard, som i de sakkunnigas förslag gjorts till förutsättning för lån av statsmedel, torde vid nuvarande förhållanden draga en för hela landet genomsnittlig kostnad av 6,000 à 8,000 kronor per lägenhet. Då emellertid en betydande del av byggnadsföretagen inom den ifrågavarande verksamheten kommer att bestå av ombyggnadsarbeten av mindre omfattning, synes det rimligt att antaga ett belopp av storleksordningen 4,000 kronor såsom medelbelopp.

Antalet ny- eller ombyggnadsföretag, nödvändiga för ernående av den önskade standarden hos lantarbetarbostadsbeståndet, låter sig icke heller beräkna. I och för angivande av den allmänna storleksordningen av behovet kan sägas, att undanröjande av de bostadsförhållanden på området i fråga, som nu deciderat representera en standard under den önskvärda, kräver ny- eller ombyggnad eller upprustning av ett par tiotusental lägenheter. Genomförandet av ett dylikt program inom rimlig tid, såg ungefärligen en tioårsperiod, skulle motsvara ett normalt årsprogram omfattande 2 à 3,000 lägenheter och ett årligt behov av lånemedel för verksamheten om c:a 10 miljoner kronor. Avskrivningsbehovet till följd av den föreslagna

räntefriheten för en sådan årssats skulle vid nuvarande ränteläge utgöra c:a 325,000 kronor under 10 år. Härtill komma de föreslagna premierna, vilkas antal i hög grad beror av verksamhetens utformning i praxis; det synes de sakkunniga lämpligt att räkna med att i omkring två tredjedelar av fallen sådana premier komma att utgå.

För närmast följande budgetår torde dock ovan angivna belopp kunna reduceras, dels därför att verksamheten kräver tid att komma i gång, dels därför att inom första året knappast några företag hinna att bli färdiga att åtnjuta räntefrihet. Då fonden för lantarbetarbostadslån f. n. innehåller nära 1  $\frac{1}{2}$  milj. kronor, synes det vara tillräckligt om fonden för närmaste budgetår tillföres ett kapitalbelopp av 5 milj. kronor, varjämte anslag bör beräknas för ett tusental premier eller 300,000 kronor.

---

## U t k a s t

till

## K u n g ö r e l s e

om lån från lånefonden för lantarbetarbostäder samt om bidrag av statsmedel för inrättande av dylika bostäder.

### Inledande bestämmelser.

#### 1 §.

Lån från lånefonden för lantarbetarbostäder (*lantarbetarbostadslån*) må beviljas ägare eller brukare av jordbruksfastighet för uppförande å fastigheten av nya bostäder för fastighetens lantarbetare, så ock för ombyggnad av och annat mera omfattande förbättringsarbete å dylika bostäder.

I vissa fall må för det i första stycket angivna ändamål jämväl utgå bidrag av statsmedel (*lantarbetarbostadsbidrag*).

#### 2 §.

Lån och bidrag enligt denna kungörelse beviljas i den ordning nedan stadgas av hushållningssällskaps egnahemsnämnd eller statens egnahemsstyrelse; dock att egnahemsnämnds beslut, varigenom lån och bidrag beviljas, skall för att bli bindande stadfästas av egnahemsstyrelsen.

### Lantarbetarbostadslån.

#### 3 §.

Lägenhet, för vars inrättande lantarbetarbostadslån må kunna erhållas, skall innehålla minst två rum och kök samt, där så kan ordnas inom rimlig kostnad, vara försedd med vattenledning och central uppvärmningsanordning, varjämte lägenheten skall ur hygienisk synpunkt och med hänsyn till möjligheterna att underlätta det husliga arbetets bedrivande utgöra en god och ändamålsenlig bostad.

Ej må lån beviljas för byggnadsföretag, för vilket av allmänna medel beviljats lån eller bidrag i annan ordning än enligt bestämmelserna i denna kungörelse.

#### 4 §.

Lån må ej överstiga åttio procent av de för byggnadsföretaget uppskattade kostnaderna.

#### 5 §.

Lån är under de tio första åren räntefritt. Under återstoden av lånetiden, räknat från sista lyftningsdagen, skall å oguldet lånebelopp erläggas ränta efter fast, vid lånets beviljande bestämd räntefot. Denna fastställs av Kungl. Maj:t lägst till medelräntan för statens upplåning mot obligationer under det budgetår, som närmast föregått det, varunder lånet beviljats, med tillägg av en fjärdedels procent.

Angående skyldighet i vissa fall att erlægga ränta enligt andra föreskrifter än nu sagts stadgas i 6, 8 och 13 §§.

#### 6 §.

Återbetalning av lån skall ske under en tid av tjugo år med början året näst efter sista lyftningsdagen.

Lånet skall årligen amorteras, under de tio första åren med en tjugondel av lånebeloppet och under återstoden av lånetiden med fast annuitet.

Det vare låntagare obetaget att tidigare än nu sagts helt eller delvis återbetala lånet, dock allenast under förutsättning att låntagaren därvid avlämnar av honom utställd förbindelse å belopp, motsvarande den ränta, som skulle hava påförts låntagaren, därest för den tid, lånet enligt lånevillkoren skulle löpa räntefritt, samma föreskrifter i fråga om ränta varit gällande som beträffande återstoden av lånetiden. Å föreskrivna beloppet skall icke utgå ränta. För förbindelsen skall ställas säkerhet, så beskaffad, att den jämlikt 7 § skulle hava kunnat godtagas såsom lånesäkerhet.

Förbindelse, som i tredje stycket avses, må uppsägas till omedelbar betalning, därest före utgången av den ursprungligen bestämda amorteringstiden befinnes, att den bostad, för vars inrättande lån utgått, vanvårdas eller, utan att ändrade arbetsförhållanden å fastigheten därtill givit giltig anledning, användes för annat ändamål än såsom bostad för fastighetens lantarbetare. I annat fall skall förbindelsen återställas vid utgången av den i första stycket stadgade tid.

Intill utgången av den ursprungligen bestämda amorteringstiden åligger det låntagaren att, även om lånet återbetalats, fullgöra den anmälningsskyldighet, som i 8 § 3. är för där avsett fall stadgad.

#### 7 §.

För lån skall ställas godtagbar säkerhet, i första hand inteckning i vederbörande fastighet.

Inteckning må kunna antagas såsom säkerhet intill ett belopp icke överstigande fastighetens genom taxeringsbevis eller, där taxeringsvärde ej är åsatt fastigheten, på annat sätt, som egnahemsnämnden godkänner, intygade värde vid den tid då säkerheten erbjudes.

#### 8 §.

1. Vid beviljande av lån skall det förbehåll göras, att lånet må kunna uppsägas till omedelbar betalning i följande fall:

- a) om låntagaren genom bedräglig uppgift föranlett lånets beviljande;
- b) om låntagaren ej fullgör vad egnahemsnämnden vid lånets beviljande föreskrivit i fråga om byggnadsföretagets utförande eller underlåter att, efter anmodan, meddela sådan underrättelse, som i 15 § första stycket sägs;
- c) om bostaden vanvårdas;
- d) om bostaden, utan att ändrade arbetsförhållanden å fastigheten därtill givit giltig anledning, användes för annat ändamål än såsom bostad för fastighetens lantarbetare;
- e) om låntagaren visar sig försumlig i fråga om erläggande av räntelikvid eller amortering.

Vid lånets återbetalning skall låntagaren tillika erlægga, förutom dröjsmålsränta enligt bestämmelserna i 13 § andra stycket, den ränta, som skulle hava upplupit, därest för de tio första åren av lånetiden samma föreskrifter i fråga om ränta varit gällande som beträffande återstoden av lånetiden.

2. Användes bostaden för annat ändamål än såsom bostad för fastighetens lantarbetare men föreligger det oaktat icke anledning att uppsäga lånet till omedelbar betalning, skall, därest räntefrihet för lånet fortfarande åtnjutes, ränta enligt de i 5 § stadgade grunder utgå från och med den dag beslut härom i vederbörlig ordning meddelats.

3. Avser låntagaren att använda bostaden för annat ändamål än såsom bostad för fastighetens lantarbetare, skall han, med uppgift om anledningen därtill, omedelbart göra anmälan därom till egnahemsnämnden.

#### 9 §.

Ansökan om lån skall ingivas till vederbörande egnahemsnämnd.

Ansökan skall innehålla:

- a) uppgift om det belopp, som sökes i statslån;
- b) uppgift om den säkerhet, som är avsedd att lämnas för lånet;
- c) redogörelse för huru kostnaderna för byggnadsföretaget, i den mån de överstiga det sökta lånebeloppet, skola täckas;
- d) uppgift om beräknad tid för byggnadsföretagets påbörjande och slutförande;

e) uppgift om förefintliga lantarbetarbostäder å fastigheten och deras beskaffenhet, om antalet lantarbetare samt huruvida och i så fall av vilken anledning detta antal kan beräknas komma att ändras.

Vid ansökan skola fogas plan, ritningar, arbetsbeskrivning och kostnadsberäkningar för byggnadsföretaget.

#### 10 §.

I anledning av låneansökan har egnahemsnämnden att, efter granskning av handlingarna och inhämtande av de ytterligare upplysningar, som kunna vara erforderliga, meddela beslut i ärendet. Där lån beviljas, har egnahemsnämnden att fastställa plan och ritningar för företaget ävensom meddela bestämmelser angående den tid, inom vilken arbetet skall vara fullbordat samt rörande övriga lånevillkor. Avslås ansökan, skall anledningen därtill uppgivas.

Egnahemsnämndens beslut skall, vare sig gjord ansökan beviljats eller avslagits, underställas egnahemsstyrelsens prövning. För sådant ändamål skall egnahemsnämnden utan uppskov översända handlingarna i ärendet till egnahemsstyrelsen. Sökanden må i anledning av egnahemsnämndens beslut hos egnahemsstyrelsen göra de erinringar, till vilka fog kan föreligga.

Egnahemsnämndens och egnahemsstyrelsens beslut skola tillställas den lånesökande. Egnahemsstyrelsen har därjämte att om sitt beslut underätta egnahemsnämnden och i samband därmed till nämnden återställa handlingarna i ärendet, ävensom att, då lån beviljats, därom underrätta statskontoret.

#### 11 §.

Finner egnahemsnämnden, sedan lån beviljats, synnerliga skäl tala för ändring i de bestämmelser, som meddelats i fråga om lånebeloppets storlek, byggnadsföretagets utförande eller övriga villkor för lånet, äger nämnden härom besluta; och skall beträffande sådant beslut vad i 10 § andra och tredje styckena är stadgat äga motsvarande tillämpning.

#### 12 §.

Beviljat lån utbetalas av statskontoret med hälften, sedan underrättelse, som i 10 § sägs, inkommit och med återstående del, sedan byggnadsföre-

taget blivit, på sätt i 15 § andra stycket förmäles, av egnahemsnämnden godkänt.

Innan lån till någon del utlämnas, skall låntagaren hava till statskontoret avlämnat av statskontoret godkänd förbindelse, däri angives hans åtagande att enligt för lånet fastställda villkor utföra byggnadsföretaget, ävensom föreskriven säkerhet för lånet.

Därest beviljat lån icke lyfts inom sex månader efter egnahemsnämndens godkännande av byggnadsföretaget, skall rätten till utbekommande av lånet eller återstående del därav anses förverkad.

Förbindelse, varom i 6 § tredje stycket sägs, skall avlämnas till statskontoret, som jämväl verkställer prövning av den för förbindelsen ställda säkerheten. Har lånet inbetalats i förtid och förbindelse i stället avlämnats, skall statskontoret därom underrätta egnahemsnämnden.

### 13 §.

Ränta och amortering skall för varje kalenderår före årets utgång inbetalas till statskontoret.

Å till betalning förfallet belopp, som icke erlägges inom åtta dagar efter utgången av vederbörande kalenderår, är låntagaren skyldig att, räknat från nämnda års utgång till dess betalning sker, erlagga dröjsmålsränta enligt de grunder, som äro eller kunna varda i särskild ordning bestämda. Dylik ränta skall ock å belopp, som föreskrivits genom förbindelse, varom i 6 § tredje styckets sägs, samt å lånebelopp, som uppsagts till omedelbar betalning, utgå från och med dagen för uppsägning.

### 14 §.

Beslut om uppsägning av lån av anledning, som i 8 § 1. under e) sägs, meddelas av statskontoret. Uppsägning i övriga fall av lån, uppsägning av sådan förbindelse, som i 6 § tredje stycket avses, ävensom beslut enligt 8 § 2. meddelas av egnahemsnämnden. Om beslut av nu nämnt innehåll skola statskontoret och egnahemsnämnden underrätta varandra, varjämte låntagaren skall tillställas ett exemplar av beslutet.

Är någon missnöjd med egnahemsnämnds beslut, varom i första stycket sägs, äger han draga saken under egnahemsstyrelsens prövning genom inlägga, vilken, ställd till egnahemsstyrelsen, skall ingivas till egnahemsnämnden sist å femtonde dagen från det han av beslutet erhöi del; åliggande det egnahemsnämnden att skyndsamt, jämte eget yttrande, översända inlagan samt handlingarna i ärendet till egnahemsstyrelsen. Egnahemsstyrelsens beslut i ärendet skall tillställas statskontoret, egnahemsnämnden och den lånesökande.

### 15 §.

Sedan byggnadsföretag, till vilket lån enligt denna kungörelse beviljats, blivit avslutat, skall underrättelse härom meddelas egnahemsnämnden. Vid sådan underrättelse skall fogas redogörelse för det utförda arbetet samt uppgift å kostnaden.

Finner egnahemsnämnden, att byggnadsföretaget utförts i enlighet med de vid lånets beviljande föreskrivna villkor, må nämnden godkänna företaget. I andra fall må nämnden meddela föreskrift i enlighet med vad i 8 § här ovan stadgas.

Om egnahemsnämndens beslut att godkänna byggnadsföretag skall statskontoret underrättas.

**Lantarbetrarbostadsbidrag.****16 §.**

I samband med beviljande av lån må för byggnadsföretag, som i 1 § avses, jämväl beviljas bidrag av statsmedel, därest

a) bostadslägenheten förses med vatten- och avloppsledning samt central uppvärmningsanordning; eller

b) lägenheten innehåller minst tre rum och kök.

**17 §.**

Bidrag må, därest bostadslägenheten uppfyller de i 16 § under såväl a) som b) uppställda krav, utgå med högst sexhundra kronor samt eljest med högst trehundra kronor.

**18 §.**

Framställning om bidrag göres i samband med ansökan om lantarbetrarbostadslån; och skall vad angående behandlingen av sådan ansökan finnes i 10 § föreskrivet äga motsvarande tillämpning beträffande framställning om bidrag.

**19 §.**

Vid beviljande av bidrag skall det förbehåll göras, att, därest lantarbetrarbostadslånet uppsäges till omedelbar betalning, bidraget må kunna omedelbart återkrävas.

Återbetalas lantarbetrarbostadslånet eller del därav i förtid, skall den förbindelse, som låntagaren jämlikt 6 § tredje stycket har att avlämna, omfatta och den för förbindelsen ställda stäkerheten täcka jämväl det belopp som må hava i samband med lånet beviljats såsom bidrag. Inträffar fall, varom i 6 § fjärde stycket sägs, må bidraget omedelbart återkrävas och förbindelsen sålunda i sin helhet uppsägas till betalning. Förbehåll om skyldighet för bidragstagare att ställa sig dessa föreskrifter till efterrättelse skall göras vid beviljande av bidrag.

Å bidragsbelopp, som återkräves, skall från och med dagen för beslutet härom erläggas dröjsmålsränta enligt de grunder, som äro eller kunna vara i särskild ordning bestämda.

Beslut, varom i första eller andra stycket sägs, meddelas i enahanda ordning som motsvarande beslut rörande lantarbetrarbostadslånet.

**20 §.**

Bidrag utbetalas av statskontoret samtidigt med att senare hälften av motsvarande lantarbetrarbostadslån utbetalas.

---

Denna kungörelse träder i kraft den 1 juli 1939, vilken dag kungörelsen den 28 juni 1935 om lån från lånefonden för lantarbetrarbostäder upphör att gälla.

I fråga om lantarbetrarbostadslån, som beviljats före den 1 juli 1939, skola äldre bestämmelser fortfarande äga tillämpning.

---

## Innehållsförteckning.

|                                                                                                                    | Sid. |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| <b>Förbättring av bostäder för lantarbetarna</b> .....                                                             | 2    |
| <i>Bostadssociala utredningens undersökningar</i> .....                                                            | 6    |
| <i>Ekonomiska åtgärder till förbättring av lantarbetarbostäderna</i> .....                                         | 10   |
| <i>Förslagets huvudlinjer</i> .....                                                                                | 10   |
| Bostadssociala utredningen .....                                                                                   | 10   |
| Yttranden .....                                                                                                    | 19   |
| Departementschefen .....                                                                                           | 23   |
| <i>Vissa villkor för lån och bidrag</i> .....                                                                      | 24   |
| <i>Bestämmelser angående lånen</i> .....                                                                           | 24   |
| Bostadssociala utredningen .....                                                                                   | 24   |
| Yttranden .....                                                                                                    | 24   |
| Departementschefen .....                                                                                           | 26   |
| <i>Standardbestämmelser och bidrag</i> .....                                                                       | 27   |
| Bostadssociala utredningen .....                                                                                   | 27   |
| Yttranden .....                                                                                                    | 27   |
| Departementschefen .....                                                                                           | 28   |
| <i>Förfarandet vid ansökan om lån och bidrag</i> .....                                                             | 28   |
| Bostadssociala utredningen .....                                                                                   | 28   |
| Yttranden .....                                                                                                    | 29   |
| Departementschefen .....                                                                                           | 29   |
| <i>Kostnadsberäkningar</i> .....                                                                                   | 30   |
| <i>Bostadsinspektionen på landsbygden</i> .....                                                                    | 30   |
| Bostadssociala utredningen .....                                                                                   | 30   |
| Yttranden .....                                                                                                    | 31   |
| Departementschefen .....                                                                                           | 34   |
| <i>Byggnadskostnader på landsbygden</i> .....                                                                      | 35   |
| Bostadssociala utredningen .....                                                                                   | 35   |
| Yttranden .....                                                                                                    | 35   |
| Departementschefen .....                                                                                           | 36   |
| <b>Främjande av bostadsbyggande på landsbygden</b> .....                                                           | 37   |
| <i>Egnahemsstyrelsens förslag till ändrade bestämmelser för bostadsförbättrings-</i><br><i>verksamheten</i> .....  | 39   |
| Yttranden .....                                                                                                    | 44   |
| Departementschefen .....                                                                                           | 52   |
| <b>Övriga undersökningar och förslag rörande bostadsförbättringsverksamheten</b><br><b>på landsbygden</b> .....    | 56   |
| <i>Teknisk kontroll av den statsunderstödda bostadsbyggnadsverksamheten</i> .....                                  | 56   |
| <i>Utarbetande av typritningar</i> .....                                                                           | 58   |
| Västernorrlandsutredningen .....                                                                                   | 59   |
| Yttrande .....                                                                                                     | 71   |
| Departementschefen .....                                                                                           | 74   |
| <b>Hemställan</b> .....                                                                                            | 75   |
| <b>Bilaga A. Bostadssociala utredningens förslag till förbättring av bostäder</b><br><b>för lantarbetare</b> ..... | 77   |